

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПЕСТРУЄВ ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 347.41/42:347.2(477+438)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ ДІЙ
В МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСАХ ІНШОЇ ОСОБИ БЕЗ ЇЇ ДОРУЧЕННЯ,
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ**

081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. М. Пеструєв

Науковий керівник:

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Пеструєв Д.М. Зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, за законодавством України та Польщі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, за законодавством України та Польщі.

Встановлено, що категорія вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення), хоча і не є новою, в Україні законодавчо закріплена була порівняно недавно. Тому не так вже багато можна налічити цивілістичних наукових досліджень проблематики, пов'язаної зі згаданою сферою. Зокрема, це стосується розуміння правової природи ведення чужих справ без доручення, аналізу такого ведення справ як підстави виникнення відповідних цивільних зобов'язань, визначення допустимості, меж і наслідків втручання у сферу майнових інтересів іншої особи, а також засад регулювання відносин, що виникають у процесі діяльності в інтересах іншої особи без її доручення, у сучасному цивільному законодавстві України.

В процесі дослідження визначено, що в умовах сучасних інтеграційних процесів особливої актуальності набуває вивчення досвіду інших країн у цій галузі, що дає можливість обрання оптимальних рішень для вдосконалення національного цивільного законодавства. Зобов'язання, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, належать до числа інститутів цивільного права, властивих правовим системам багатьох європейських країн, поміж яких найбільш близькою та цікавою для України є правова система Польщі. Доцільність дослідження та порівняння рішень у цій галузі

зумовлена тим, що врахування позитивного досвіду правового регулювання аналогічних суспільних відносин дає можливість удосконалення останніх у процесі адаптації національного цивільного законодавства до приватного права Європейського Союзу. При цьому важливе значення має аналіз бачення місця відповідного інституту у системі національного цивільного законодавства, оскільки у цьому знаходять відображення концепції і самого інституту, і цивільного законодавства у цілому.

Поки що немає достатніх підстав категорично стверджувати, що у процесі трансформації цивільного законодавства Польщі та України буде сформоване спільне розуміння сутності ведення чужих справ без доручення відповідно до положень концепції «превенційних» зобов'язань. Проте динаміка розвитку права ЄС та національного законодавства у сфері, яка нас цікавить, складається таким чином, що не виключає можливості формування таких тенденцій.

Це також послужило додатковим доказом на користь того, що відповідна проблематика потребує спеціальних досліджень у рамках порівняльного аналізу концепцій цивільного права у Польщі та Україні, у тому числі, і в галузі правового регулювання відносин, які виникають при здійсненні діяльності в інтересах іншої особи без її доручення.

Крім цього, актуальність теми додатково зумовлюється також і тим, що в сучасних умовах, котрі склалися, зокрема, внаслідок карантину, запровадженого у зв'язку з пандемією коронавірусу COVID-19, почастишали ситуації, коли екстремальні обставини спонукають осіб, які не мають відповідних на те повноважень, до добровільного вчинення якихось дій у майнових інтересах іншої особи. Як правило, чинниками такої поведінки є непередбачуване виникнення небезпеки, реальної загрози настання несприятливих для іншої особи майнових наслідків, яких можна уникнути лише за допомогою негайного вжиття відповідних заходів, спрямованих на попередження шкідливих наслідків такої загрози за відсутності можливості отримати попередню згоду зацікавленої особи на вчинення зазначених дій.

Тому аналіз можливих ситуацій, пов'язаних з перебуванням у карантині, самоізоляцією людей з, так званих, «груп ризику» тощо, коли виправданим є добровільне втручання особи у сферу майнових інтересів іншої особи, є доцільним, своєчасним і необхідним, як з теоретичної, так і практичної точок зору.

У межах дослідження здійснено комплексний аналіз законодавства та юридичної практики з питань зазначених зобов'язань в Україні та Польщі. Визначено методологічне підґрунтя порівняння правових систем, законодавства та правових інститутів України і Польщі, перебіг формування зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення у цивільному законодавстві України та Польщі.

Доведено, що встановлення та врахування системи зобов'язань цивільного законодавства України (системи зобов'язального права) має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки визначення місця конкретних зобов'язань у системі зобов'язального права дає можливість встановлення виправданості застосування відповідних загальних (універсальних) положень загальної частини зобов'язального права, визначення виправданості застосування аналогії закону, розширення меж субсидіарного застосування відповідних норм однотипних зобов'язань тощо.

При розгляді перебігу формування традиції правового регулювання діяльності в чужому інтересі в Україні взято до уваги генетичне коріння відповідних правових рішень у вітчизняному праві. Зобов'язання з вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення мають своїм підґрунтям положення римського права.

Доведено необхідність використання методу «бінарного порівняння» для порівняльного аналізу таких правових інститутів законодавства України та Польщі, як зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення).

На підставі усебічного наукового порівняльного аналізу зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без

її доручення, за цивільним законодавством України, з інститутом ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі, встановлено подібність та відмінності концепції їх регулювання і сформульовані пропозиції щодо трансплантації більш вдалих рішень у вітчизняне цивільне законодавство.

Доведено, що зобов'язання, які виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у сучасних умовах набувають нового звучання, виступаючи як важливий засіб правового забезпечення функціонування та активізації громадянського суспільства, спрямований на захист інтересів його членів.

Аналіз умов виникнення зобов'язань ведення чужих справ без доручення дозволив дійти висновку про існування різниці між сукупністю таких умов у праві українському та польському, а також у пріоритетності їх застосування для виникнення зазначених зобов'язань.

Так, на відміну від української, окремо у науковій польській літературі досліджується питання «чужої справи» та критеріїв її визначення, а також так званої «також чужої справи» і включення її до *negotiorum gestio*. Йдеться про ситуації, в яких особа, діючи в чужому інтересі, діє не виключно в інтересі домінуса, а також і, хоча б частково, у власному інтересі. В межах прийнятої польським законодавцем конструкції *negotiorum gestio* ведення гестором одночасно справи власної і чужої може бути визнано допустимим.

Враховуючи розбіжності у термінології, доведено необхідність досягнення термінологічної єдності стосовно найменування сторін у зобов'язаннях, які виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, а саме законодавчого закріплення у ст. ст. 1158-1160 назви сторін зазначеного зобов'язання – гестор і домінус.

Проаналізовано значення зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, за цивільним законодавством України, та ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі, в умовах кризи, пов'язаної з пандемією

КОВІД-19, взагалі, та в умовах карантину зокрема, і обґрунтований висновок, що, попри намагання зменшити шкідливі наслідки карантину, його запровадження унеможливило для значної групи громадян здійснення ними своїх прав та виконання обов'язків у цивільно-правових відносинах, що активізувало виникнення недоговірних відносин, у першу чергу, тих, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення).

В зв'язку з цим обґрунтовується положення щодо необхідності максимального врахування інтересів особи, у інтересах якої вчиняються дії, та діючої особи у випадку ведення чужих справ в умовах надзвичайних ситуацій.

Доведена доцільність приведення норм глави 79 ЦК України та глави XXII ЦК Польщі у відповідність з положеннями DCFR.

Для оптимізації правового регулювання відповідних відносин запропоновано доповнити частину 2 ст. 1158 ЦК України вказівкою про те, який саме «відповідний договір» мається в ній на увазі, та обґрунтовано, що таким договором має бути договір доручення (у разі вчинення юридичних дій) або договір підряду (у разі вчинення, так званих, «фактичних» дій).

Запропоновано також доповнити частину 2 ст. 1158 ЦК України вказівкою на те, що форма схвалення господарем дій того, хто діяв у його інтересах, визначається залежно від сутності договору, який буде застосовуватися до відносин сторін, але, у кожному разі, у надзвичайних умовах (зокрема, при епідеміях, пандеміях тощо) може бути електронною, що зумовлюється вимогою дотримання соціальної дистанції тощо.

Доведено необхідність і доцільність при характеристиці зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) враховувати їх проміжне становище між нібито договірними та недоговірними правовідносинами.

Обґрунтований висновок, що розташування зобов'язань, які виникають з ведення чужих справ без доручення, та зміст норм глави 79 ЦК України і

глави XXII ЦК Польщі свідчать про те, що українська концепція відповідного інституту ґрунтується на розумінні їх, як недоговірних, а польські законодавці надали перевагу розумінню цього інституту більшою мірою як «нібито договірному». Доводиться, що, оскільки обидва підходи мають свої вади і переваги, то оптимальним рішенням може бути їхнє поєднання з метою удосконалення положень чинного цивільного законодавства.

Ключові слова: зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення; ведення чужих справ без доручення; negotiorum gestio; Україна; Польща; чужа справа; чужий інтерес.

ABSTRACT

Pestruiev D. M. Obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instruction, under Ukrainian and Polish law. – Qualification scientific work, manuscript copyright.

Thesis for a Doctor of Philosophy degree in specialty 081 «Law». – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2020.

The thesis is the first in the Ukrainian science of civil law special comprehensive study of obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instruction, under Ukrainian and Polish law. As part of the study, a comprehensive analysis of the legislation and legal practice on these obligations in Ukraine and Poland was carried out.

It has been established that the category of committing actions in the property interests of another person without his / her mandate (actions without mandate), has been relatively recently introduced in Ukrainian legislation. Therefore, it is not possible to count so many civil scientific researches of the problems connected with the mentioned sphere. In particular, this concerns understanding of the legal nature of the category of committing actions in the property interests of another person without his / her mandate, analyzing of actions without mandate as the basis for the relevant civil obligations, determining the

admissibility, limits and consequences of interference in the property interests of another person, as well as the principles of regulation of these relations.

During the research it has been determined that because of modern integration processes the study of the experience of other countries in this field becomes especially relevant, which gives the opportunity to choose the optimal solutions for improving the national civil legislation. Obligations arising from the actions without mandate are in the legal systems of many European countries, among which the closest and most interesting for Ukraine is the legal system of Poland. The need of research and comparison of legislation in this area is important because the positive experience of legal regulation of similar social relations makes it possible to improve Ukrainian legislation in the process of adaptation of national civil law to private law of the European Union. At the same time, it is important to analyze the vision of the place of the relevant institution in the system of national civil law, as this reflects the concept of the institution itself and civil law in general.

So far, there are no sufficient grounds to state categorically that in the process of transformation of the civil legislation of Poland and Ukraine a common understanding of the essence of committing actions in the property interests of another person without his / her mandate will be formed in accordance with the provisions of the concept of "preventive" obligations. However, the dynamics of the development of EU law and national legislation in the relevant field is such that it does not exclude the possibility of such trends.

This also served as additional evidence in favor of the fact that the relevant issues require special research as comparative analysis of civil law concepts in Poland and Ukraine, in particular, of legal regulation of relations arising from actions without mandate.

In addition, the relevance of the topic is further determined by the fact that in modern conditions of coronavirus pandemic, force major circumstances enforce people to act in the property interests of another person. As a rule, the factors of such behavior are the unpredictable occurrence of danger, the real threat of

negative consequences for another person, which can be avoided only by immediate appropriate measures to prevent the harmful effects of such a threat in the absence of prior consent of the person.

Therefore, it is necessary to analyze the possible situations related to quarantine, self-isolation of people from the so-called "risk groups", etc., when a person's voluntary interference in the sphere of property interests of another person is appropriate, in time and necessary, both from theoretical and practical points of view.

The methodological basis for comparing Ukrainian and Polish legal systems, legislation and legal institutions, the course of formation of obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instruction in Ukrainian and Polish civil law is determined.

It is proved that establishing and accounting of the system of obligations of the Ukrainian civil legislation (the system of law of obligations) has significant theoretical and practical importance, since determining the place of specific obligations in the system of law of obligations makes it possible to establish the justification for applying the relevant general (universal) provisions of the general part of the law of obligations, determining the justification for applying the statutory analogy, expanding the boundaries of subsidiary application of the relevant norms of the same type of obligations, etc.

When considering the course of forming the tradition of legal regulation of actions in another's interest in Ukraine, the genetic roots of the relevant legal decisions in domestic law are taken into account. Obligations to perform actions in the property interests of another without instructions are based on the provisions of Roman law.

The necessity to use the «binary comparison» method for comparative analysis of such legal institutions of Ukrainian and Polish law as obligations that arise as a consequence of actions taken in the interests of another without instructions (management of business without an order) is proved.

On the basis of a comprehensive scientific comparative analysis of obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instruction under Ukrainian civil law with the Institute of management of another's business without an order under Polish civil law, similarities and differences in the concept of their regulation are established and proposals are formulated for transplanting more successful solutions into Ukrainian civil legislation.

It is proved that obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instructions (management of another's business without an order), nowadays acquire a new aspect and begin to play the role of an important means of legal support for the functioning and activation of civil society, aimed at protecting the interests of its members.

The analysis of the conditions for the emergence of obligations to manage another's business without an instruction allowed us to conclude that there is a difference between all such conditions in Ukrainian and Polish law, as well as in the priority of their application for arising of these obligations.

For instance, in the Polish scientific literature in contrast to the Ukrainian literature, the issue of «another's business» and the criteria for its definition, as well as the so-called «also another's business» and its inclusion in the negotiorum gestio are studied separately. This the case of situations in which a person acting in another's interest acts not only in the interest of the dominus, but also, at least partially, in their own interest. Within the negotiorum gestio construction adopted by the Polish legislator, the management by a gestor their own and another's business at the same time can be recognized as permissible.

In view of the terminological discrepancies, the necessity to achieve terminological unity regarding the name of the parties to obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instructions, namely, capturing in legislation in Articles 1158-1160 the name of the parties to the specified obligation – gestor and dominus is proved.

The meaning of obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instruction under the Ukrainian civil legislation and management of another's business without an order under the Polish civil legislation, in the context of the recession associated with the COVID-19 pandemic in general, and during the lockdown in particular, and a reasonable conclusion was substantiated that, despite attempts to reduce harmful consequences of the lockdown, enforcement of the lockdown prevented a significant group of people from exercising their rights and performing duties in civil law relations, which activated the emergence of non-contractual relations, primarily those that arise as a result of committing actions in the interests of another without instruction (management of another's business without an order).

The above justifies the statement of the necessity to take maximum account of the interests of the person in whose interests the actions are performed and the actor in the case of management of another's business in emergency situations.

The expediency of bringing the norms of Chapter 79 of the Civil Code of Ukraine and Chapter XXII of the Civil Code of Poland in line with the provisions of the DCFR is proved.

To optimize the legal regulation of the relevant relations, it is proposed to add to Part 2 of Article 1158 of the Civil Code of Ukraine an indication what «relevant agreement» is referred to in it, and it is justified that such an agreement should be either an assignment agreement (in case of legal actions) or a contractor agreement (in case of so-called «practical» actions).

It is also proposed to add to Part 2 of Article 1158 of the Civil Code of Ukraine an indication that the form of approval by the principal of the actions of the person who acted in their interests is determined depending on the essence of the agreement, which will apply to the relations of the parties, but, in any case, in emergency conditions (in particular, during epidemics, pandemics, etc.) can be electronic, due to the requirement to observe social distance, etc.

It is proved that to specify obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instruction (management

another's business without an order) it is necessary and expedient to take into account their intermediate nature between allegedly contractual and non-contractual legal relations.

The conclusion is substantiated that placing legal obligations that arise from management of another's business without instructions, and the content of the regulations of Chapter 79 of the Civil Code of Ukraine and Chapter XXII of the Civil Code of Poland indicate that understanding such obligations as non-contractual underly the Ukrainian concept of the relevant institution, while Polish legislators preferred to understand this institution rather as a "supposedly contractual" one. It is proved that since both approaches have their drawbacks and advantages, the best solution may be to combine them in order to improve the provisions of the current civil legislation.

Keywords: obligations that arise as a consequence of actions taken in the property interests of another without instruction; management of another's business without an order; negotiorum gestio; Ukraine; Poland; another's business; another's interest.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пеструєв Д. М. Регулювання ведення чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі. *Часопис цивілістики*. 2017. № 25. С. 57–62. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/313>
2. Пеструєв Д. М. Формування концепції правового регулювання ведення справ іншої особи без її доручення в Україні та Польщі. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 41–47. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/186>
3. Пеструєв Д. М. Особливості умов та наслідків діяльності в інтересах іншої особи без доручення в умовах карантину. *Часопис цивілістики*. 2020. № 37. С. 55–61. URL: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i37.350>
4. Пеструєв Д. М. Розуміння категорії «без доручення» у судовій практиці Польщі і України при розгляді справ negotiorum gestio. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Volume 7. Issue 3. С. 202–209. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-3/30.pdf>
5. Mysiak P., Zubar V., Pestruiev D. Conducting Other People's Affairs Without a Power of Attorney in a Pandemic: Poland and Ukraine. *Ius Humani*. 2020. № 9 (2). P. 87–110. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/245>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Пеструєв Д. М. Нібито договори у римському приватному праві. *Від римського приватного права до права Європи* : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 50–53.
7. Пеструєв Д. М. DCFR як підґрунтя інтеграційних процесів у галузі правового регулювання відшкодування шкоди. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права* : матеріали Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 16 травня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 60–62.

8. Пеструєв Д. М. Традиція регулювання діяльності в чужому інтересі у законодавстві України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса : Гельветика, 2017. С. 590–592.

9. Пеструєв Д. М. Статус приватної особи та право на ведення чужих справ без доручення. *Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України* : матеріали Всеукр. конф., присвяч. пам'яті І. В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 20–23.

10. Пеструєв Д. М. Місце ведення справ без доручення у правових системах України та Польщі. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права* : матеріали Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 8 грудня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 49–51.

11. Пеструєв Д. М. Ведення справ без доручення як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 457–459.

12. Пеструєв Д. М. *Negotiorum gestio* за римським приватним правом як підґрунтя інституту ведення справ без доручення у цивільному праві деяких європейських країн. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матеріали Міжнар. колоквіуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 46–50.

13. Пеструєв Д. М. Психологічна основа ведення чужих справ без доручення у польському праві. *Шерешевські читання «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України»* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. 85-річчю академіка В. В. Луця (Одеса, 7 грудня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 75–78.

14. Пеструєв Д. М. Правова природа інституту ведення чужих справ без доручення за цивільним правом України. *Правове життя сучасної*

України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.).
У 2 т. Одеса : Гельветика, 2019. Т. 2. С. 539–541.

15. Пеструєв Д. М. Інститут ведення чужих справ без доручення в римському приватному праві. *Римське право і сучасність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 94–97.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Огляд літератури і вибір напрямків дослідження.....	14
1.2. Методологія дисертаційного дослідження	28
1.3. Методологічне підґрунтя порівняння правових систем, законодавства та правових інститутів України і Польщі	43
РОЗДІЛ II. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ ДІЙ В МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСАХ ІНШОЇ ОСОБИ БЕЗ ЇЇ ДОРУЧЕННЯ, В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	
2.1. Формування зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, у цивільному законодавстві України	62
2.2. Поняття і правова природа зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення ..	79
2.3. Суб'єкти та зміст зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення	89
2.4. Підстави та умови виникнення зобов'язань внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення	99
РОЗДІЛ III. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ВЕДЕННЯ ЧУЖИХ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ПОЛЬЩІ	
3.1. Формування інституту ведення чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі	114
3.2. Поняття і правова природа ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі	122

3.3. Суб'єкти та зміст зобов'язань ведення чужих справ без доручення за законодавством Польщі	127
3.4. Підстави виникнення та умови ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі	136
РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	
4.1. Тенденції розвитку регулювання ведення справ без доручення в умовах євроінтеграції	147
4.2. Ведення чужих справ без доручення в умовах пандемії	154
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	199

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах формування правової соціальної держави та розвитку громадянського суспільства істотно зростає увага до прав та інтересів людини. При цьому захист останніх здійснюється як за допомогою державних інститутів, так і самими членами громадянського суспільства, які все більш активно дбають один про одного. Оскільки при цьому можлива колізія інтересів учасників відповідних відносин, виникає потреба обрати оптимальний підхід до визначення прав та інтересів сторін.

Зокрема цими обставинами зумовлюється зростання значення дослідження правового регулювання діяльності в інтересах іншої особи без її доручення, котре є одним з найбільш типових випадків правової колізії, що виникає при правомірному втручанні у сферу чужих майнових інтересів.

Актуальність визначення правової природи зазначеного інституту полягає в тому, що категорія вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення) хоча і не є новою, в Україні набула законодавчого закріплення порівняно недавно. Тому не так багато можна навести цивілістичних наукових досліджень проблематики, пов'язаної з цією сферою. Зокрема це стосується розуміння правової природи ведення чужих справ без доручення, аналізу такого ведення справ як підстави виникнення відповідних цивільних зобов'язань, визначення допустимості, меж і наслідків втручання у сферу майнових інтересів іншої особи, а також засад регулювання відносин, що виникають у процесі діяльності в інтересах іншої особи без її доручення, в сучасному цивільному законодавстві України.

Варто зауважити, що в умовах сучасних інтеграційних процесів особливої актуальності набуває вивчення досвіду інших країн у цій галузі, що дає можливість обирати оптимальні рішення для вдосконалення національного цивільного законодавства. Зобов'язання, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, належать до числа інститутів

цивільного права, властивих правовим системам багатьох європейських країн, поміж яких найбільш близькою та цікавою для України є правова система Польщі. Доцільність дослідження та порівняння рішень у цій галузі зумовлена тим, що врахування позитивного досвіду правового регулювання аналогічних суспільних відносин дає можливість удосконалення останніх у процесі адаптації національного цивільного законодавства до приватного права Європейського Союзу. При цьому важливе значення має аналіз бачення місця відповідного інституту в системі національного цивільного законодавства, оскільки у цьому знаходять відображення концепції й самого інституту, і цивільного законодавства у цілому.

Поки що немає достатніх підстав категорично стверджувати, що в процесі трансформації цивільного законодавства Польщі та України буде сформовано спільне розуміння сутності ведення чужих справ без доручення відповідно до положень концепції «превенційних» зобов'язань. Проте динаміка розвитку права ЄС і національного законодавства у сфері, яка нас цікавить, складається таким чином, що не виключає можливості формування подібних тенденцій.

Це також є додатковим доказом на користь того, що відповідна проблематика потребує спеціальних досліджень у рамках порівняльного аналізу концепцій цивільного права у Польщі та Україні, у тому числі й у галузі правового регулювання відносин, які виникають при здійсненні діяльності в інтересах іншої особи без її доручення.

Актуальність теми, окрім того, додатково зумовлюється і тим, що в умовах, які склалися наразі, зокрема внаслідок карантину, запровадженого у зв'язку з пандемією коронавірусу COVID-19, почастишали ситуації, коли екстремальні обставини спонукають осіб, які не мають відповідних на те повноважень, добровільно вчиняти певні дії у майнових інтересах іншої особи. Як правило, чинниками такої поведінки є непередбачуване виникнення небезпеки, реальної загрози настання несприятливих для іншої особи майнових наслідків, яких можна уникнути лише за допомогою

негайного вжиття відповідних заходів, спрямованих на попередження шкідливих наслідків такої загрози, за відсутності можливості отримати попередню згоду зацікавленої особи на вчинення зазначених дій.

Тому аналіз можливих ситуацій, пов'язаних з перебуванням у карантині, з самоізоляцією людей із так званих «груп ризику» тощо, коли виправданим є добровільне втручання особи у сферу майнових інтересів іншої особи, є доцільним, своєчасним і необхідним, як з теоретичної, так і практичної точок зору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження цілком відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розвиток науки цивільного права у галузі проблематики, що стосується зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, за цивільним законодавством України, та порівняння цього інституту вітчизняного цивільного права з інститутом ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі, з метою встановлення кращих рішень у зазначеній сфері та оцінювання можливості подальшого вдосконалення норм вітчизняного цивільного законодавства у процесі його оновлення в умовах євроінтеграційних процесів.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

– огляд публікацій у вітчизняній і польській цивілістичній літературі з проблематики регулювання діяльності в інтересах іншої особи

без її доручення та вибір напрямків подальших досліджень у цій сфері, з активним використанням обраної для цього методології, зокрема методу порівняльного аналізу;

- доведення подібності цивілізаційного розвитку України та Польщі як чинника обрання їх правових систем, цивільного законодавства, інститутів ведення справ іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) тощо як об'єктів порівняльного аналізу;

- визначення перебігу й особливостей формування зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у цивільному законодавстві України та Польщі;

- встановлення правової природи і характерних властивостей зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), відповідно до цивілістичних доктрин і концепцій цивільного законодавстві України та Польщі;

- визначення специфіки суб'єктного складу і змісту зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у цивільному законодавстві України та Польщі;

- аналіз судової та іншої практики, що сформувалася стосовно справ, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення в Україні та в Польщі;

- формулювання рекомендацій щодо змін і доповнень у норми вітчизняного цивільного законодавства з питань регулювання зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення;

- встановлення особливостей діяльності, яка здійснюється в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без

доручення) в умовах кризи, пов'язаної з пандемією COVID-19 (на матеріалах України та Польщі);

– визначення перспектив і тенденцій правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у цивільному законодавстві України та Польщі в умовах євроінтеграції.

Об'єктом дослідження є зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, за законодавством України, та зобов'язання, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення за законодавством Польщі.

Предметом дослідження є цивільно-правове регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення в Україні, та відносин, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення за законодавством Польщі.

Методи дослідження. Методологічну основу наукового дослідження становить низка загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема: діалектичний, історичний, формально-логічний, логіко-юридичний, порівняльно-правовий, структурно-функціональний, метод системного аналізу, соціологічний метод та ін.

При проведенні дослідження автор керувався такими концептуально важливими методологічними засадами, як положення про єдність абстрактного і конкретного, логічного й історичного, окремого і загального, емпіричного і теоретичного у їх діалектичному взаємозв'язку.

Основним серед методів, які використовувалися при написанні дисертації, є формально-логічний метод. За допомогою цього методу досліджувалася юридична природа зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), умови виникнення цих зобов'язань, суб'єктний склад відповідних правовідносин, а також здійснювалось опрацювання та аналіз емпіричного матеріалу.

У рамках загального методологічного підходу використано також історичний метод, методи порівняльного та структурно-системного аналізу тощо. Автор дослідив розвиток інституту ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*) починаючи з римського права й до сучасного стану його регулювання в різних правових системах світу, здійснив комплексний порівняльно-правовий аналіз цього інституту.

Теоретичну основу дослідження становлять праці відомих фахівців у галузі римського права, теорії та історії права, а також у галузі цивільного права, зокрема у галузі цивільного права України та Польщі: М. М. Агаркова, Е. Анерса, Барона, М. Бартошека, Д. В. Бобрової, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, М. Власака, Д. Віншейда, В. В. Вітрянського, В. Володкевича, Й. Габерко, Я. Галберда, Ю. С. Гамбарова, Д. М. Генкіна, Н. Ю. Голубєвої, А. Гордона, С. Д. Гринько, І. В. Давидової, Г. Дербурга, А. С. Довгерта, Д. В. Дождьева, П. Драпала, Р. Єринга, Я. Заблоцької, В. М. Зубара, В. М. Ігнатенка, О. С. Йоффе, Х. Кетца, А. І. Косарева, О. А. Красавчикова, Й. Крушинської-Коли, Н. С. Кузнєцової, С. Н. Ландкофа, В. Людвічака, А. Малєніці, М. С. Малєїна, Ж. Морандьєра, С. О. Муромцева, І. Б. Новицького, І. С. Перетерського, О. А. Підпригори, І. О. Покровського, М. Поленак-Акімовської, І. Пухана, В. О. Рясенцева, К. Ф. Савіньї, С. Вагацума, Ч. Санфіліппо, П. Р. Ставицького, Є. О. Суханова, Т. Аріїдзумі, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. М. Хвостова, К. Цвайгерта, Ю. С. Червоного, Я. М. Шевченко, А. Штейнберга, В. Ф. Яковлєва та інших.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці спеціальним комплексним порівняльним дослідженням проблем цивільно-правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), за законодавством України та Польщі.

За результатами проведеного дослідження отримано наступні результати, що містять наукову новизну:

уперше:

– проведено усебічний науковий порівняльний аналіз зобов’язань, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення за цивільним законодавством України, з інститутом ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі, визначено подібності та відмінності концепції їх регулювання, сформульовано пропозиції щодо трансплантації більш вдалих рішень у вітчизняне цивільне законодавство;

– аргументовано доцільність приведення норм глави 79 ЦК України та глави XXII ЦК Польщі у відповідність до положень DCFR;

– сформульовано положення, що зобов’язання, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у сучасних умовах набувають нового звучання, виступаючи як важливий засіб правового забезпечення функціонування та активізації громадянського суспільства, спрямований на захист інтересів його членів;

– запропоновано авторське визначення зобов’язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, як правовідносин, один із учасників яких (діюча особа) добровільно бере на себе обов’язок вчиняти дії, що загрожують майновим інтересам іншої особи (заінтересована особа), дотримуючись при цьому вимог, встановлених законом, а заінтересована особа має право на належне ведення її дій і зобов’язана відшкодувати фактично зроблені в її інтересах витрати, якщо ці витрати були виправдані обставинами, за яких діючою особою були вчинені дії»;

– запропоновано авторське визначення поняття «зобов’язання з ведення чужих справ без доручення» за польським цивільним законодавством як правовідносин, що виникають внаслідок альтруїстичної правомірної діяльності одних осіб в інтересах інших без доручення

(обов'язку) діяти таким чином, і полягають у виникненні цивільних прав та обов'язків, розподілених таким чином, як це викладено у договорі доручення;

– обґрунтовано висновок, що розташування зобов'язань, які виникають з ведення чужих справ без доручення, та зміст норм глави 79 ЦК України і глави XXII ЦК Польщі свідчать про те, що українська концепція відповідного інституту ґрунтується на розумінні їх як недоговірних, а польські законодавці надали перевагу розумінню цього інституту здебільшого як «нібито договірних». Доводиться, що оскільки обидва підходи мають свої вади і переваги, то оптимальним рішенням може бути їх поєднання з метою удосконалення положень чинного цивільного законодавства;

– проаналізовано значення зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, за цивільним законодавством України, та ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі, в умовах кризи, пов'язаної з пандемією COVID-19 взагалі, та в умовах карантину зокрема; обґрунтовано висновок, що попри намагання зменшити шкідливі наслідки карантину, його запровадження унеможливило для значної групи громадян здійснення ними своїх прав та виконання обов'язків у цивільно-правових відносинах, що активізувало виникнення недоговірних відносин, насамперед тих, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення);

– запропоновано доповнити частину 2 ст. 1158 ЦК України вказівкою про те, який саме «відповідний договір» мається в ній на увазі, та обґрунтовано, що таким договором має бути договір доручення (у разі вчинення юридичних дій) або договір підряду (у разі вчинення так званих «фактичних» дій);

– запропоновано доповнити частину 2 ст. 1158 ЦК України вказівкою на те, що форма схвалення господарем дій того, хто діяв у його інтересах, визначається залежно від сутності договору, який буде застосовуватися до

відносин сторін, але в будь-якому випадку у надзвичайних умовах (зокрема при епідеміях, пандеміях тощо) може бути електронною, що зумовлюється вимогою дотримання соціальної дистанції тощо;

удосконалено:

– характеристику зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), як проміжних між нібито договірними та недоговірними правовідносинами;

– визначення поняття «майнові інтереси іншої особи» («чужа справа»);

дістали подальшого розвитку:

– положення про необхідність досягнення термінологічної єдності щодо найменування сторін у зобов'язаннях, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, а саме – законодавчого закріплення у ст. 1158–1160 назви сторін зазначеного зобов'язання – гестор і домінус;

– використання методу «бінарне порівняння» для порівняльного аналізу таких правових інститутів законодавства України та Польщі, як зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення);

– положення щодо необхідності максимального врахування інтересів особи, в інтересах якої вчиняються дії, та діючої особи у випадку ведення чужих справ в умовах надзвичайних ситуацій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані:

– в науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних і практичних проблем цивільно-правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення);

– у правотворчій діяльності – для вдосконалення норм цивільного законодавства України, що регулюють відносини, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення;

– у правозастосовній діяльності – для формулювання рекомендацій щодо вдосконалення практики застосування норм цивільного законодавства України, якими регулюються відносини, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, правильного розуміння змісту відповідних правових норм, їх тлумачення, а також вирішення питань здійснення і наслідків діяльності в майнових інтересах іншої особи, не врегульованих нормами права;

– у навчальному процесі – при вивченні курсів «Цивільне право України», «Основи римського приватного права», «Зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях, в тому числі на міжнародних, а саме: Міжнародний круглий стіл «Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права» (м. Одеса, 16 травня 2017 р.); XV Міжнародна науково-практична конференція «Від римського приватного права до права Європи» (м. Одеса, 15 травня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнська конференція, присвячена пам'яті І. В. Шерешевського «Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.); Міжнародний круглий стіл «Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права» (м. Одеса, 8 грудня 2017 р.);

Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Міжнародний колоквиум «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 85-річчю академіка В. В. Луця «Шерешевські читання “Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України”» (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 18 травня 2019 р.).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, викладено у 5 наукових статтях, з яких 3 статті опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 2 статті – у зарубіжних періодичних виданнях, а також у 10 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, колоквиумі.

Структура й обсяг дисертації зумовлені завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять тринадцять підрозділів, загальних висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 205 сторінок, з них основного тексту – 176 сторінок. Список використаних джерел нараховує 225 найменувань і займає 22 сторінки.

РОЗДІЛ І.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд літератури і вибір напрямків дослідження

Конструкція зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, була розроблена ще правознавцями Стародавнього Риму, де вони отримали назву «*Negotiorum gestio*» («Ведення справ»). Цим терміном позначали такі відносини, коли одна особа (гестор) веде справи іншої особи (домінуса), управляє його майном тощо, не маючи на те доручення від особи, в інтересах якої вчиняються дії. Ідея *negotiorum gestio* формулювалася наступним чином: у принципі ніхто не повинен піклуватися про справи іншої особи і не має права втручатися в чужі справи. Однак іноді виникає виправдана необхідність втручання у майнову сфери особи з метою захисту її інтересів, про що вона сама не мала можливості попросити. Враховуючи позитивне значення такої діяльності в чужих інтересах, право (об'єктивне) захищає інтереси того, хто добровільно веде справи іншої особи. Воно визнає за тим, хто діяв у чужих інтересах, право на відшкодування витрат, таким чином заохочує людей до ведення справ інших осіб. У юридичній літературі досліджуване зобов'язання має різні назви. Найчастіше використовують терміни «ведення справ без доручення», «діяльність у чужому інтересі без доручення», «ведення чужих справ без доручення».

Актуальність дослідження зазначеного інституту зумовлена тим, що хоча вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення і не є новою для цивільного права категорією, однак у законодавстві України відповідні норми з'явилися порівняно недавно. Тому у вітчизняній цивілістиці не так і багато наукових праць, які б безпосередньо стосувалися проблематики зазначених зобов'язань.

Після загального огляду публікації в зазначеній галузі можна дійти

висновку, що в романістичній літературі, особливо в зарубіжній, дослідженню *negotiorum gestio* приділялася значна увага. Водночас праці польських авторів з відповідної проблематики вивчалися сучасними вітчизняними правознавцями недостатньо, можливо тому, що майже не перекладалися українською та російською мовами.

Найбільша кількість досліджень інституту *negotiorum gestio* була здійснена німецькими та австрійськими авторами, які фактично започаткували традицію сучасного наукового аналізу в цій галузі. Зокрема Ф. К. Савіньї ще в позаминулому столітті заклав методологічне підґрунтя розгляду цього інституту в контексті розрізнення так званих аномальних і природних прав, що дає підстави дослідникам розглядати *negotiorum gestio* в контексті аналізу аномальних з погляду *jus civilis* прав та обов'язків суб'єктів [116, с. 109–128].

Законодавству Російської імперії інститут ведення чужих справ без доручення не був відомий. Разом із тим, доробок у цій галузі цивілістів Російської імперії (Ю. С. Гамбарова, А. Гордона, М. Л. Дювернуа, Й. О. Покровського, Г. Ф. Шершеневича, А. Штейнберга та ін.) був досить значним. Відповідні теоретичні розробки згаданих та інших науковців істотно вплинули не лише на розуміння в дореволюційній Росії сутності інституту ведення чужих справ без доручення, але й на трактування його в радянському та пострадянському цивільному праві у країнах, що входили до колишньої Російської імперії, а потім стали частиною СРСР, який виник після падіння Російської імперії. Концепція зобов'язань, які виникають щодо ведення чужих справ без доручення, яку вони запропонували, ґрунтувалася значною мірою на пропозиціях враховувати ту обставину, що зобов'язання, котрі виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, можна розглядати як результат колізії правомірних інтересів власників і виправданого втручання інших осіб у сферу таких інтересів з метою запобігання загрозі виникнення шкоди зазначеним інтересам.

Така позиція для свого часу була досить прогресивною і

конструктивною, проте вона не отримала втілення у законодавстві того періоду, хоча й знайшла відображення у змісті проєкту Цивільного Уложення Російської імперії, який містив низку положень стосовно досліджуваних зобов'язань, реципованих з німецької концепції інституту ведення чужих справ без доручення.

Натомість радянська наука цивільного права не приділяла належної уваги цьому виду зобов'язань, що пояснюється оцінкою *negotiorum gestio* як інституту, властивого «старому праву» і не притаманного праву соціалістичному.

Саме з таких позицій його оцінював, наприклад, проф. С. Н. Ландкоф, який протиставляв *negotiorum gestio* новим зобов'язанням, що виникають внаслідок рятування соціалістичного майна. При цьому він підкреслював, що положення про ведення чужих справ без доручення, відомі ще римському цивільному праву, непридатні для застосування в соціалістичному суспільстві, де панує новий, колективістський тип відносин, який є підґрунтям для діяльності в суспільних інтересах.

Водночас варто зазначити, що С. Н. Ландкоф не заперечував права особи на відшкодування збитків, яких вона зазнала через певну діяльність у державних чи громадських інтересах. Однак він розглядав підстави виникнення такого права радянських громадян під іншим кутом зору. Зокрема, аналізуючи справу інженера Марцинюка про відшкодування матеріальної шкоди, якої він зазнав, рятуючи майно, що належало Московській залізниці (тобто державі), С. Н. Ландкоф сформулював важливу тезу, котра з часом стала теоретичною основою формування у радянському цивільному законодавстві зобов'язань, які виникають внаслідок рятування соціалістичного майна.

Ця теза була висновком, що впливав із ланцюжка логічних припущень (тверджень) і виглядав наступним чином: «Згідно з Конституцією СРСР громадянин зобов'язаний дбати про державну і суспільну власність, забезпечувати її збереження тощо. Саме таким чином діяв інженер

Марцинюк, рятуючи майно державної залізниці. Водночас, логічним є припущення, що громадянин, який зазнав шкоди при виконанні свого конституційного обов'язку дбати про державну та суспільну власність, має право на відшкодування зазнаної ним шкоди державою. Оскільки Марцинюк, рятуючи державну власність (майно, що належало залізниці), виконував свій обов'язок громадянина СРСР, то зазнана ним шкода має бути йому відшкодована».

Варто підкреслити, що таку позицію у справі, яку аналізував проф. С. Н. Ландкоф, поділяла і Судова колегія у цивільних справах Верховного Суду РРСФР (хоча і без такої детальної аргументації). Внаслідок того, що справа була вирішена на користь потерпілого, цей випадок почали вважати класичним прикладом свідомої діяльності в інтересах держави та суспільства, яка ґрунтується на новітньому типі суспільних відносин і не потребує звернення до давніх (застарілих) норм інституту ведення чужих справ без доручення [58, с. 99–113].

У підсумку, щодо зобов'язань, які виникають унаслідок діяльності в інтересах іншої особи без доручення, згадана вище теза, сформульована С. Н. Ландкофом, мала суто негативне значення, оскільки, як правило, вони розглядалися як протилежність зобов'язанням, що виникають внаслідок рятування соціалістичного майна.

Тому, незважаючи на спроби окремих радянських правознавців дати позитивну оцінку існуванню інституту ведення чужих справ без доручення (А. Штейнберг [169, с. 18–21]; В. О. Рясенцев [115, с. 98–118]), тривалий час відповідні зобов'язання не отримували підтримки ані в офіційній доктрині радянського цивільного права, ані в законодавстві більшості союзних республік СРСР, у тому числі й Української РСР.

Своєрідною компенсацією відсутності уваги в радянській цивілістиці до проблем регулювання діяльності в інтересах іншої особи без її доручення можна вважати створення спеціального напрямку досліджень: аналіз проблематики відшкодування шкоди, завданої при рятуванні соціалістичного

майна. Видатним представником цивілістичної (зокрема, української) науки у цій галузі був П. Р. Стависький, котрий, до того ж, ставив питання ширше, пропонуючи врегулювати також відносини відшкодування шкоди, завданої при рятуванні життя та здоров'я людини [122, с. 16–18; 123, с. 89–127; 124, с. 104–111; 125, с. 104–111].

У вітчизняній цивілістичній науці спеціальні дослідження інституту *negotiorum gestio* не провадилися аж до кінця 70-х років XX ст., коли була захищена кандидатська дисертація Є. О. Харитонова, присвячена зобов'язанням, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, у радянському цивільному праві [143].

Пізніше, вже в інших політичних, соціальних та економічних умовах і на оновленому доктринальному та законодавчому матеріалі, проводили наукові розвідки у галузі відповідної проблематики також В. М. Зубар [35], Н. Ю. Голубєва [20], В. М. Ігнатенко [40; 43], О. Я. Кузьмич [54], О. І. Чепис [164, с. 119–122], розглядаючи різні аспекти наведених і суміжних з ними зобов'язань.

Характеризуючи згадані вище дослідження та отримані їх авторами результати, насамперед слід зазначити, що дисертація Є. О. Харитонова була присвячена дослідженню зобов'язань, що виникають з ведення справ без доручення, виключно в радянському цивільному праві, що визначило предмет і характер дослідження. Автор зосередив свою увагу, головним чином, на аналізі правових наслідків ведення чужих справ без доручення за радянським цивільним правом, насамперед з урахуванням досвіду деяких союзних республік СРСР (Азербайджанська РСР, Латвійська РСР, Казахська РСР, Молдавська РСР, Таджикицька РСР, Узбекицька РСР) [143].

У дисертації він проаналізував запропоновані в радянській науковій літературі можливі варіанти рішення питань внесення змін до чинного цивільного законодавства, зокрема за допомогою застосування при веденні чужих справ без доручення правил ст. 63 ЦК УРСР або правил зобов'язань, що виникають із безпідставного набуття майна. Автор відзначав, що за

допомогою ст. 63 ЦК не можна повною мірою врегулювати відносини ведення чужих справ без доручення, оскільки ця норма регулює лише «зовнішні» стосунки сторін при представництві без повноважень, отже внутрішні відносини залишаються врегульованими. Застосування ж норм стосовно відносин, що виникають із безпідставного збагачення, є можливим лише в порядку аналогії закону і лише у тих випадках, коли набувачем набувається або зберігається майно без належної правової підстави. Крім того, як підкреслював Є. О. Харитонов у своїй дисертації, застосування правил кондиційних зобов'язань дає змогу лише відшкодувати виконавцю у певних випадках здійснені видатки, але не дозволяє повною мірою вирішити всі проблемні питання, що виникають у процесі здійснення діяльності в чужому інтересі.

На підставі такої концепції інституту ведення справ без доручення автор цього дослідження ще в 1980 році запропонував врегулювати всі питання діяльності в інтересах іншої особи (у тому числі ведення чужих справ без доручення) на законодавчому рівні зі створенням у перспективі загального виду цивільних недоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок діяльності, спрямованої на відвернення шкоди, яка загрожувала інтересам іншої особи [143, с. 16–17]. Однак законодавцями Української РСР ці пропозиції не були враховані.

Наступне монографічне дослідження проблематики правових наслідків вчинення дій в чужих інтересах особою, яка не мала на те спеціальних повноважень, було здійснено у вітчизняній цивілістиці вже після набуття Україною незалежності. Його здійснив В. М. Зубар у кандидатській дисертації «Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення» [35], виконаній у 2001 році за матеріалами проєктів Цивільного кодексу України, останній з яких на той час пройшов читання у Верховній Раді України та активно обговорювався юридичною спільнотою.

Проаналізувавши у проєкті ЦК України загальну методологічну основу формування інституту *negotiorum gestio*, котре, на його думку, почалося ще в

ранньому римському цивільному праві, особливості розуміння цих зобов'язань при кодифікаціях цивільного законодавства ХІХ–ХХ ст. та концепцію регулювання відносин, які виникають внаслідок діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення, В. М. Зубар навів низку додаткових аргументів на користь тієї позиції, що врегулювання у Цивільному кодексі України відносин, які виникають з ведення чужих справ без доручення, є виправданим з теоретичної та практичної точок зору. Щодо місця відповідних зобов'язань у структурі Цивільного кодексу – він стверджував, що, на його думку, «виходячи з правової природи зазначеного інституту, главу “Ведення чужих справ без доручення” справедливо розміщено серед інших видів недоговірних зобов'язань, що виникають з правомірних дій» [35, с. 162].

Одним із ключових питань, яке досліджувалося тоді та яке тепер з'ясовують дослідники в процесі характеристики правовідносин, що виникають внаслідок діяльності у майнових інтересах іншої особи без її доручення, є встановлення правової природи дій, котрі в сукупності складають зміст такої діяльності.

Слід зазначити, що більшість вітчизняних правознавців, які торкалися цього питання в різних контекстах, обмежувалися вказівкою на те, що дії в інтересах іншої особи є правомірними (хоча далі по-різному характеризували їхню сутність).

Так, В. М. Ігнатенко розглядав згаданий інститут у контексті системної характеристики недоговірних зобов'язань, що виникають з односторонніх правомірних дій [42, с. 1–16; 43, с. 48–54], у чому, власне, вбачав і їхню сутність.

Схожу позицію обстоювала також О. І. Чепис, яка зазначала: «...сьогодні вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення розглядається як вид правомірних дій, спрямованих на усунення загрози виникнення шкоди та які є підставою виникнення особливого виду так званих “«превенційних зобов'язань”, а співвідношення прав та обов'язків

сторін – як результат узгодження інтересів суб'єктів цих відносин» [164, с. 119–122].

Водночас деякі вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема О. І. Антонюк та Е. Л. Страунінг, відносять вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення до самозахисту. Так, у працях О. І. Антонюк згадується про «...дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення в контексті можливості здійснення самозахисту не лише своїх, а й чужих прав та інтересів» [2, с. 44]. Так само Е. Л. Страунінг як спосіб самозахисту називає дії в чужому інтересі без доручення [129, с. 115]. Він виходить із того, що «самозахист може реалізовуватися як особою, чії права порушені, так і іншими особами шляхом так званої товариської взаємодопомоги» [129, с. 117]. Відносить вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення до самозахисту у своїх дослідженнях також Л. Л. Стецюк [128].

Натомість, у згаданих наукових розвідках Є. О. Харитонova та В. М. Зубара це питання досліджувалося спеціально, зокрема з метою встановлення місця таких дій поміж інших юридичних фактів.

Згадані науковці зокрема акцентували увагу на тому, що при характеристиці ведення чужих справ без доручення не можна обмежуватися лише вказівкою на те, що така діяльність за своєю сутністю є правомірною, необхідно враховувати також значення волі особи, яка вчиняє зазначені дії (гестора). Адже до дій гестора висувається вимога, щоб їх значення було усвідомлено гестором – він мусить розуміти, що вчиняє дії саме в чужих інтересах, і займається справами чужими, а не власними. Внаслідок свідомої діяльності в інтересах іншої особи зобов'язання виникають з нібито договору.

Водночас при цьому звертається увага на ту обставину, що ведення чужих справ було б некоректно кваліфікувати як правочин, оскільки гестор вчиняє дії з метою відвернути загрозу, а не встановити правовідносини з господарем справи. Таким чином, має місце поєднання двох вимог: з одного

боку йдеться про дії, які є вираженням волі гестора, але з іншого боку, гестор не має спеціального наміру встановити цивільні правовідносини.

Вихід із цієї суперечливої ситуації вбачається в тому, щоб визнати ведення справ без доручення усвідомленим і цілеспрямованим юридичним вчинком. Це юридичний вчинок особливого роду, оскільки попри те, що він не спрямований на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків з домінусом, його обов'язковими ознаками та визначальними рисами є наявність суб'єктивного моменту – спрямованість дій на попередження шкоди, яка загрожує іншій особі, усвідомленість цієї обставини, спрямованість дій на відвернення шкідливого результату [143, с. 14; 35, с. 87–88].

Досліджуються в науковій літературі також і практично важливі аспекти зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, зокрема підстави (що також іменуються «умовами») їх виникнення.

Як уже зазначалося раніше, на рівні дисертаційного дослідження питання умов виникнення такого зобов'язання розглядав В. М. Зубар, серед них він виокремлював: «а) відсутність доручень; б) необхідність і доцільність втручання в чужі справи; в) умисне здійснення дій на користь іншої особи» [36, с. 12].

Однак слід зазначити, що ці висновки були зроблені на підставі аналізу матеріалів цивільного законодавства України ще до того, як було ухвалено в другому читанні ЦК України 2003 року. Після того, як Цивільний кодекс був прийнятий і набрав чинності, у вітчизняній цивілістиці розмаїття думок з цього питання істотно збільшилося.

Деякі науковці, характеризуючи зазначені зобов'язання, обмежувалися вказівкою на мінімальну кількість умов їх виникнення. Так, О. О. Отраднава поміж умов виникнення зобов'язань, що виникають внаслідок ведення справ іншої особи без її доручення, називала лише наступні: «1) якщо інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових

наслідків; 2) якщо дії іншої особи, спрямовані на усунення небезпеки, здійснюються нею без доручення» [77].

Порівнюючи позиції цивілістів пострадянських країн варто звернути увагу на те, що схильність до «мінімалізму» мала місце і в працях зарубіжних цивілістів, які нерідко обмежувалися згадкою про три таких умови. Наприклад, Є. О. Суханов, аналізуючи умови виникнення відповідних зобов'язань, зазначав: «1) будь-які дії в чужому інтересі повинні здійснюватися не за розсудом особи, яка їх учиняє, а виключно для досягнення однієї з передбачених законом мети, а саме: а) запобігання шкоди, яка реально загрожує заінтересованій особі або її майну; б) виконання майнового обов'язку, існуючого у такої особи (наприклад, зі сплати квартирної плати, внесення податкових або інших обов'язкових платежів тощо); в) дотримання інших не протиправних інтересів, існуючих на момент учинення відповідних дій (наприклад, отримання виконання, яке слідує відсутній заінтересованій особі від її боржників); 2) дії повинні вчинятися за відсутності не лише прямого доручення заінтересованої особи (оформленого договором або довіреністю), та будь-якої іншої (хоча б і усної) вказівки або наперед обіцяної згоди з цими діями; 3) дії в чужому інтересі мають здійснюватися з огляду на очевидну вигоду або користь заінтересованої особи з можливим урахуванням її дійсних або припустимих намірів» [23, с. 600–601]. Зазначене дає підстави для висновку про існування деякої подібності поглядів цивілістів з країн пострадянського простору, зумовлену, очевидно, достатньо традиційними підходами до бачення сутності досліджуваних зобов'язань, як певною мірою «вторинних» у системі недоговірних зобов'язань.

Водночас для праць більшості вітчизняних цивілістів є характерним «більш деталізований» підхід: зазвичай дослідники називають чотири і більше умови виникнення зобов'язань внаслідок діяльності в інтересах іншої особи без її доручення.

Так, Я. М. Шевченко і Є. О. Рябоконь називали чотири ознаки цих зобов'язань: «1) дії однієї особи (гестора) здійснюються на користь іншої (домінуса) з власної ініціативи першої, а не у зв'язку з укладенням договору доручення чи іншої цивільно-правової угоди, а також взагалі без будь-якої попередньої вказівки другої особи; 2) дії вчиняються з огляду на їх очевидну користь для заінтересованої особи; 3) усвідомлення гестором спрямованості своїх дій в інтересах домінуса: перший здійснює їх в інтересах другого свідомо, не маючи на меті надати тому безоплатні послуги; 4) вчинюючи необхідні дії, гестор очікує відшкодування понесених ним витрат з боку домінуса в майбутньому» [69, с. 858–859].

Разом із тим, О. В. Дзера та Д. В. Боброва виокремлювали п'ять підстав виникнення розглядуваних зобов'язань: «а) дії в інтересах іншої особи (заінтересованої сторони) відбуваються з власної ініціативи особи, яка їх вчиняє (діюча сторона), тобто за відсутності доручення, договору чи будь-якої іншої вказівки заінтересованої сторони; б) дії вчиняються на користь заінтересованої особи, тобто мають бути об'єктивно вигідними останній; в) діючій стороні належить враховувати дійсні або вірогідні наміри заінтересованої особи, вона не повинна виступати проти волі останньої; г) за неможливості отримати згоду іншої особи, наприклад у випадку її тимчасової відсутності чи втрати нею свідомості; ґ) діюча сторона усвідомлює спрямованість дій на користь іншої особи та не має на меті виникнення будь-якого іншого зобов'язання» [157, с. 557].

Деякі науковці називали ще більшу кількість умов виникнення відповідних зобов'язань

Так, В. М. Ігнатенко у своїх працях, присвячених зазначеному інституту, дійшов висновку про «...існування семи умов виникнення зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення. До них належать: 1) Дії в інтересах іншої особи вчиняються без її доручення. Це означає лише власну ініціативу гестора, тобто відсутність договору, вказівки або наперед обіцяної згоди

заінтересованої особи, а також обов'язку в силу закону вчинити певні дії в інтересах іншої особи. Такими, наприклад, є дії опікуна, піклувальника в інтересах підопічних, працівників служби соціального захисту населення, які надають допомогу громадянам похилого віку, інвалідам та ін. 2) Наявність небезпеки настання невігідних майнових наслідків і спрямованість дій на їх попередження, усунення або зменшення. Небезпека повинна існувати на час учинення дій, а не бути уявною. Законодавець вказує на спрямованість дій щодо періоду нейтралізації негативного впливу на майнові інтереси. Залежно від ситуації, що склалася, це може бути: а) попередження – відвернення невігідних майнових наслідків; б) усунення – коли негативні чинники почали впливати на майнові інтереси домінуса, але гестор шляхом своїх дій їх усунув; в) зменшення – якщо негативні наслідки не вдалося відвернути, а тільки зменшити. 3) Оскільки законодавець говорить про небезпеку настання для домінуса невігідних наслідків, дії гестора повинні бути націленими на отримання вигоди заінтересованою особою (збереження майна, виконання зобов'язання перед третьою особою). За своїм характером це можуть бути як фактичні дії (ремонт речі, захист майна від протиправних дій інших осіб), так і юридичні (укладення правочину, сплата боргу). Дії гестора також не повинні суперечити інтересам домінуса, якщо останній не бажає, наприклад, піклуватися своїм майном. 4) Гестор не має можливості отримати згоду заінтересованої особи на вчинення дій в її інтересі. Це, наприклад, відсутність останньої в місці її постійного проживання, а обставини вимагають термінового втручання у справи домінуса. Коли ж такої терміновості немає, і у гестора була можливість отримати згоду домінуса, зобов'язання по веденню чужих справ без доручення не виникає. 5) Особа, яка діє в чужих інтересах, усвідомлює, на що спрямовані її дії, та не має на меті виникнення іншого цивільно-правового зобов'язання. Так, якщо поведінка особи, яка звільняє боржника від майнового обов'язку перед третьою особою, свідчить про те, що вона вчиняє дії не тільки на безкоштовній, а й на безповоротній основі, має місце її бажання здійснити

дарування. 6) Наявність витрат, понесених особою у зв'язку з учиненням нею дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, саме й означає ведіння чужої справи за чужий рахунок. 7) Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, повинна при першій же нагоді повідомити останню про свої дії» [40, с. 68–73].

Стосовно дослідження питань теорії та практики правового регулювання ведення чужих справ без доручення у польській цивілістиці слід зауважити, що тут наукові розвідки, які стосуються зазначеної проблематики, не є надто численними. Можна знайти невелику кількість публікацій у довідкових правничих джерелах, але вони містять лише загальну характеристику інституту, який нас цікавить, без висвітлення проблем, що виникають при застосуванні норм, котрі регулюють ведення чужих справ без доручення. До того ж слід зазначити, що цей інститут, як правило, досліджується не спеціально, а в межах загального студіювання понять, категорій та інститутів римського приватного права. Зокрема досить багато уваги приділяють цьому інституту при дослідженні римського права Вітольд Володкевич і Марія Заблоцька [218, с. 301–304], які розглядають ведення справ без доручення як один із видів квазіконтрактів у загальній системі зобов'язань Стародавнього Риму.

Найбільш серйозним спеціальним дослідженням інституту ведення чужих справ без доручення у польському цивільному праві є праця Пшемислава Драпали «Ведення чужих справ без доручення. Конструкція юридична» [175]. У цій ґрунтовній праці згаданий науковець торкається важливих питань розвитку інституту *negotiorum gestio*, його розуміння як правової конструкції, відмінностей концепції ведення чужих справ без доручення та правового регулювання у різних правових системах. Значна увага також приділена структурі та змісту правовідносин, що виникають при веденні чужих справ без доручення, сферам застосування *negotiorum gestio* та іншим проблемам, що виникають при провадженні відповідної діяльності у чужому інтересі.

Розглядаються названим автором також і проблемні питання визначення сторін даних зобов'язань, аналізується їх правова природа, умови набуття прав та обов'язків учасниками зазначеного інституту в польському цивільному праві.

Різноманітних теоретичних та практичних аспектів проблем правового регулювання відносин, які виникають щодо ведення чужих справ без доручення, торкалися також В. Людвічак [189], Й. Крушинська-Кола [181], Я. Галберда [180] та інші.

Так, В. Людвічак, аналізуючи інститут ведення чужих справ без доручення та його правову природу у Кодексі зобов'язань 1933 року, зазначав, що розподіл на дію чужу об'єктивно та нейтрально мало значення з точки зору розподілу ваги доведення в процесі – у випадку діяльності об'єктивно чужої прийнято, що гестор діє в інтересах домінуса (припущення це охоплювало і намір гестора), натомість при діяльності нейтральній припущення говорило про те, що кожен діє у власному інтересі [189, с. 29]. Зроблено висновок, що допустимою є діяльність гестора одночасно у справі об'єктивно чужій в інтересах одного або кількох домінісів, а також у власному інтересі (на прикладах відносин співвласності). За зразком німецької цивілістичної концепції ним провадиться поділ на справи чужі в сенсі об'єктивному і суб'єктивному. Справа вважалася чужою об'єктивно, оскільки «належить до чужого кола інтересів, з огляду на іманентний зв'язок, з погляду своєї природи».

Йоанна Крушинська-Кола досліджує інститут ведення чужих справ без доручення в контексті аналізу проблем альтруїзму та егоїзму. З цієї точки зору основою юридичного розуміння сутності ведення чужих справ без доручення у польському цивільному праві є його психологічне розуміння як притаманного людській природі, таке, що діє на користь як окремої особи, так і суспільства в цілому.

Я. Галберда досліджує інститут ведення чужих справ без доручення у ретроспективному аспекті. Найбільш відомою його працею є детальний

аналіз положень зазначеного інституту в Кодексі зобов'язань Польщі 1933 року.

Огляд літератури, яка стосується дослідження основних аспектів зобов'язань щодо вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, дозволяє зробити висновок, що у вітчизняній науковій літературі не приділено достатньої уваги порівняльному дослідженню зазначеного виду зобов'язань за українським та польським цивільним правом. При цьому варто зауважити, що і в українській, і в польській цивілістиці поки що практично відсутні дослідження зазначеного інституту в контексті євроінтеграційних процесів та зумовлених цими процесами проблем, пов'язаних з гармонізацією національних правових систем з правом ЄС.

Крім того, слід зазначити доцільність виокремлення нового напрямку дослідження зобов'язань зі вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, який лише почав формуватися у зв'язку з пандемією COVID-19 і тими наслідками, які вплинули на цивільно-правову сферу. Виникнення і неконтрольоване поширення коронавірусної інфекції (COVID-19) потягло за собою низку наслідків правового характеру, пов'язаних з тим, що на державно-владному рівні було змінено режим звичайного життя. Оскільки запровадження карантину і супроводжуючих цей режим обмежень спричинило неможливість здійснення суб'єктами цивільного права своїх прав та виконання обов'язків у цивільно-правових відносинах, а також потягло збільшення кількості випадків ведення чужих справ без доручення, необхідним і доцільним є комплексне дослідження особливості відносин, що виникають внаслідок діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення в умовах карантину та кризових явищ, пов'язаних з пандемією.

1.2. Методологія дисертаційного дослідження

При розгляді цього питання «методологія» розуміється як «...система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, яка включає: 1) філософсько-світоглядні підходи; 2) загальнонаукові методи; 3) групові

методи; 4) спеціальні методи; 5) засоби дослідження (тобто «способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про праводержавні факти, явища – емпіричні засоби і способи пояснення фактів, виявлення зв'язків між ними, побудови понять, концепцій, прогнозів та ін. – теоретичні засоби» [106, с. 213].

Основою філософсько-світоглядного підходу в дисертаційному дослідженні передусім слугував діалектичний метод, який дав змогу проаналізувати правове регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у його розвитку. Крім діалектичного методу використовувався також загальнонауковий метод системного аналізу, що дало змогу проаналізувати концепції зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у їх розвитку, культурній та історичній обумовленості існування правових систем України та Польщі.

Водночас важлива роль надавалась прикладним методам дослідження, які забезпечували реалізацію загального методу філософської діалектики: методу діалектичної логіки, історичному методу, системно-функціональному методу та іншим. У підсумку це дало змогу розглядати суспільні відносини як складну соціальну систему, визначити її правову природу, об'єктивні процеси, що в ній відбуваються, встановити місце та призначення взаємопов'язаних елементів названої системи, розглянути їх видове різноманіття, а також простежити хід розв'язання проблеми правового забезпечення тих чи інших суспільних відносин [133, с. 51].

При цьому в процесі дисертаційного дослідження враховувалося також і значення низки інших методів, зокрема: 1) системно-функціонального методу; 2) системного методу; 3) методу правового моделювання; 4) методу правового прогнозування; 5) методу порівняльного правознавства; 6) статистичного і математичного методів; 7) догматичного методу; 8) історичного і логічного методів; 9) методу сходження від абстрактного до

конкретного і від конкретного до абстрактного; 9) конкретно-соціологічного методу [52, с. 30–34].

Поміж методів наукового дослідження у нашому випадку найбільш важливими були метод системно-структурного аналізу, за допомогою якого зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), розглядалися як складова частина загальної системи цивільних зобов'язань, а також метод порівняльно-правового аналізу, який дав змогу порівняти основні положення зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) за законодавством України та Польщі.

Крім того, історичний метод дав змогу дослідити зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), в історичній ретроспективі та характеристики їх як результату тривалого розвитку українського та польського цивільного права на підґрунті рецепції римського права, а також дозволив визначити тенденції й перспективи розвитку цього інституту в контексті євроінтеграційних процесів.

Було також використано догматичний метод, який дозволив проаналізувати норми цивільного законодавства України, а Польщі та низки інших країн, які регулюють відносини, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), з метою встановлення їхніх джерел, змісту, особливостей, призначення та взаємозв'язку.

Отже вибір методології дослідження зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), був зумовлений метою встановлення концептуальних засад аналізу джерел, концепції та особливостей правового регулювання відповідних відносин на сучасному етапі розвитку цивільного

законодавства України та Польщі, перспектив їх удосконалення в контексті євроінтеграційних процесів.

Що стосується загального бачення шляхів аналізу проблем правового регулювання відносин, які виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), за допомогою діалектичного методу, то його засадами є комплексність і всебічність дослідження правових явищ, що складаються у цій галузі, а також урахування умов, які впливають на формування наукових категорій, оскільки, як слушно визнавалось у вітчизняному правознавстві, «потрібно оцінювати не лише суто правові явища, а й час та умови, в яких вони складаються і які на них впливають» [166, с. 5].

Із урахуванням викладеного вище, у процесі дисертаційного дослідження враховувалися джерела формування і тенденції розвитку законодавства у цій галузі, а також умови, в яких відбувалося формування і розвиток засад правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення). Крім того, аналізувалися також обставини, які справили вплив і впливають зараз на визначення мети змісту та призначення зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), на сучасному етапі розвитку цивільного законодавства України та Польщі в контексті євроінтеграційних процесів та адаптації національного законодавства до єдиної концепції приватного права Європи.

Поміж методів наукового дослідження дисертант надавав перевагу методу системно-структурного аналізу та методу порівняльного аналізу (у тому числі порівняльно-історичному аналізу).

Сутність системного аналізу вбачається у дослідженні об'єктів як систем, тобто як цілого, складеного з частин, сукупності взаємозв'язаних елементів, цілісності. Системний аналіз передбачає класифікацію об'єктів та їхніх елементів, тобто їх розподіл за класами, видами тощо; типологію всього

цього за типовими ознаками [140, с. 67–68]. Системний підхід застосовують, зокрема, при аналізі системи права, яка складається з підсистем – галузей, підгалузей, правових інститутів і правових норм [52, с. 30].

Пропонувалося також розглядати системний підхід як один із загальних (загально-філософських) методів наукового дослідження, котрий на рівні конкретному проявляється, насамперед, у методах системно-структурного та структурно-функціонального аналізу. У такому трактуванні зазначений підхід застосовується і вітчизняними цивілістами при дослідженні зобов'язань [49].

В українській цивілістиці зазначалося, що для вдосконалення правового регулювання цивільних відносин потрібно застосування системного підходу до побудови й аналізу цивільного права взагалі та зобов'язального права зокрема, оскільки тільки такий підхід дасть можливість виокремити в одне ціле ознаки, що об'єднують зобов'язальні відносини, й одночасно ознаки, якими вони різняться між собою в рамках єдиного цілого [11, с. 59]. При цьому підкреслювалося, що за допомогою такого методу «...саме аналіз зобов'язання як правовідношення є найбільш ефективним, оскільки він дозволяє виявити об'єктивні закономірності взаємодії між правом і суспільними відносинами, які воно регулює» [10, с. 83].

Водночас дослідники слушно, як на нашу думку, зазначали, що тут має бути врахована й та обставина, «...що перевагами використання системного методу є те, що він дозволяє встановити систему не лише зобов'язальних правовідносин як цивільних відносин, врегульованих нормами цивільного законодавства, але й систему (структуру) зобов'язального права як підрозділу цивільного права (законодавства) України, який складається із сукупності інститутів – груп цивільних зобов'язань, а потім на цій основі – визначити взаємозв'язки між «зобов'язаннями» – інститутами зобов'язального права, і «зобов'язаннями» – зобов'язальними правовідносинами, а також взаємозв'язки між собою окремих інститутів

зобов'язального права України та окремих зобов'язальних правовідносин» [48]. Такий підхід дає можливість з'ясувати місце зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у системі зобов'язального права. Викладені міркування були важливим аргументом на користь застосування методу системно-структурного аналізу в процесі дисертаційного дослідження.

Системний аналіз вітчизняної цивілістичної доктрини та норм цивільного законодавства України й Польщі, взятих у їх розвитку, дозволяє зробити висновок, що сучасний концептуальний підхід до визначення сутності та властивостей зобов'язань передусім полягає в розумінні їх як правовідносин, а також, разом із тим, і як правового інституту.

Відповідно до такого підходу зобов'язання як цивільно-правовий інститут (зобов'язальне право) є системою впорядкованих певним чином норм цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з переданням речей, наданням послуг, виконанням робіт тощо (або утриманням від певних дій у приватній сфері) між суб'єктами цивільних відносин.

Хоча цій проблематиці в Україні була спеціально присвячена докторська дисертація, в якій досліджувалися найважливіші аспекти визначення сутності зобов'язань та зобов'язального права [20], однак загальноприйнята позиція з цих питань поки що не сформована. Те саме можна зазначити і стосовно розуміння поняття зобов'язань у цивільному праві Польщі [180; 198]. Що стосується системи зобов'язань та місця в ній зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), а також суміжних з ними зобов'язань, то ці питання лише частково були предметом спеціальних досліджень сучасних вітчизняних цивілістів [16; 70; 71], хоча класифікація зобов'язань неодноразово обговорювалася дослідниками у зв'язку з характеристикою ними цієї категорії.

Зазначені обставини і зумовлюють важливість використання системно-структурного методу дослідження при розгляді проблематики, означеної вище.

Характеризуючи методологічні основи визначення поняття зобов'язання слід зазначити, що перші спроби створення концепції зобов'язань та їх систематизації мали місце ще у римському праві, де було сформульовано кілька варіантів визначення зобов'язань.

При цьому в ранньому римському праві йшлося не про «зобов'язання», як такі, а про способи придбання речей і захист прав, що виникали у процесі вчинення таких дій (*actio*). Лише в добу класичного римського приватного права сформувалося поняття зобов'язань (*obligatio*) як правовий зв'язок між конкретно визначеними суб'єктами (учасниками цивільних правовідносин), почалися дослідження і коментування зобов'язань як окремої правової категорії [3, с. 229].

Найбільш відомим (завдяки джерелам) визначенням зобов'язань є те, що дав Папініан: «*Obligatio est juris vinculum quo necessitate ab stringimur alij ussol vendae rei secundum nostrae civitatis jura*» – «Зобов'язання є правовими ланцюгами, що з необхідністю примушують нас щось виконати на користь іншої особи відповідно до законів нашої держави» (Інституції Юстиніана 1.3.13 pr.) [38].

Сутність зобов'язань вбачали «...не в тому, щоб зробити якийсь предмет чи сервітут нашим, але у тому, щоб зобов'язати когось дати нам щось, або зробити, або надати чи дозволити, чи залишити» [27]. Таким чином, римські правознавці визначальним вважали динамічний характер відносин між учасниками (Дігести Юстиніана 44. 7. 3. pr.) [142, с. 20–29]. Як зазначав А. І. Косарєв, «...якщо речове право закріпляло належність майна цій особі, то зобов'язальне право зобов'язувало до вчинення певних дій (або утримання від них) [51, с. 127].

Отже, зобов'язання римськими правознавцями розуміється як такий вид правових відносин, в якому сторонами є кредитор і боржник, а змістом

яких – право вимоги кредитора та відповідний обов’язок боржника. При цьому всі господарсько-економічні дії поділялися на три групи: *dare* – дати, *praestare* – надати, *facere* – зробити. Таким чином, будь-яка дія боржника могла бути зумовлена однією з вимог кредитора: дати, надати або зробити [94, с. 350].

Зобов’язанням у римському праві були властиві такі риси: 1) предметом їх завжди є дія, що має юридичне значення і правові наслідки; 2) їхні учасники, як правило, вчиняють активні дії (втім, їм могло кореспондувати утримання від дій іншої сторони); 3) наявний конкретний правовий зв’язок «кредитор – боржник»; 4) відносини сторін є динамічними, тобто спрямованими на зміну наявного стану речей; 5) захист прав та інтересів уповноваженої особи має персональний характер, що відображається, зокрема, у тому, що позов про захист своїх прав та інтересів кредитор може подати лише до точно визначеної особи – боржника за цим зобов’язанням [116, с. 48–59].

Зазначений підхід до визначення поняття та ознак зобов’язань помітно вплинув на розуміння їх сутності в сучасних європейських системах приватного права [156, с. 99–116], у тому числі й у цивільному праві України та Польщі, де зобов’язання у працях науковців та нормах цивільного законодавства характеризувалися як цивільні правовідносини, пов’язані з переміщенням майнових та інших результатів праці, внаслідок яких одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника) вчинення певних дій або обумовленого цим утримання від інших дій [20, с. 231–278; 180, с. 37–51; 198; 215].

Сучасна вітчизняна концепція зобов’язань знайшла відображення у легальному визначенні зобов’язань, що міститься у ст. 509 ЦК України. Як випливає з названої норми Цивільного кодексу, зобов’язаннями є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов’язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії,

а кредитор натомість має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [69, с. 7].

Аналогічне визначення поняття та сутності зобов'язань пропонувалося також у вітчизняній цивілістичній літературі. При цьому автори визначення цього поняття слушно наголошували, що оскільки зобов'язання є одним із різновидів цивільних правовідносин, то їм властиві такі ж самі елементи, як останнім, і вони мають такі ж самі ознаки, як кожне правовідношення [162, с. 7].

Разом із тим, маючи всі загальні властивості цивільних правовідносин, зобов'язання відрізняються від інших цивільних правовідносин (зокрема, від речових) низкою ознак, притаманних лише їм.

З урахуванням цього варто відзначити такі властивості зобов'язальних правовідносин: 1) зобов'язання опосередковують динаміку цивільного обігу. Натомість речові правовідносини – це його статика; 2) сторонами зобов'язання є конкретно визначені особи: кредитор – особа, якій належить право вимоги, і боржник – особа, яка несе обов'язок, відповідний праву вимоги кредитора. Цим зобов'язання як відносні правовідносини відрізняються від абсолютних правовідносин (правовідносин власності тощо), в яких уповноваженій особі протистоїть не конкретне коло зобов'язаних осіб, а невизначена їх кількість, яку можна охарактеризувати як «усі й кожен»; 3) зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи (ст. 511 ЦК України). Разом із тим, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора (ст. 636 ЦК України); 4) об'єктом зобов'язання є певна поведінка боржника. Це можуть бути дії, пов'язані з переданням майна, виконанням робіт тощо, або, навпаки, утримання від здійснення дій, у той час як об'єктами речових правовідносин є речі. Відрізняють об'єкт зобов'язання від предмета зобов'язання. Якщо об'єкт – це певна поведінка його учасників, то предмет – ті речі або майно, нематеріальні блага, щодо яких існує інтерес учасників цього правовідношення; 5) зміст зобов'язального правовідношення складають

правовимоги (активна поведінка) кредитора і відповідний до цієї вимоги обов'язок активної або пасивної поведінки боржника; 6) здійснення суб'єктивного права кредитора у зобов'язальних правовідносинах є можливим тільки у разі виконання боржником дій (або утримання від дій), що складають його обов'язок, тоді як у речових правовідносинах уповноважена особа може здійснювати свої суб'єктивні права самостійно, не звертаючись по допомогу до інших осіб [147, с. 243–244].

Зазначивши наявність у зобов'язальних правовідносинах названих вище характерних властивостей, далі, враховуючи можливість розуміння терміно-поняття «зобов'язання» не тільки як правовідносин, але й як правового інституту, розглянемо найбільш характерні властивості останнього як певним чином впорядкованої системи. Таким чином ми можемо дати їх структурно-системну характеристику, що дозволить розглянути зобов'язання, які виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення), у загальній системі цивільного права (законодавства).

Як зазначалося вище, система зобов'язань не була предметом спеціальних досліджень сучасних цивілістів, внаслідок чого загальна концепція у цій галузі відсутня, хоча класифікації зобов'язань неодноразово пропонувалися й обговорювалися під різними кутами зору [20, с. 84–100; 39, с. 24–25; 160, с. 25–32].

Розмаїття критеріїв класифікації зобов'язань, так само як і відсутність єдиного підходу до встановлення системи зобов'язань, мають враховуватися і при визначенні місця зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення). При розгляді цього питання необхідно розрізняти такі категорії, як «види зобов'язань» і «система зобов'язань», враховуючи, що визначення «видів» та «груп» зобов'язань зазвичай є результатом наукового опрацювання, а потім класифікації за різними ознаками наявного теоретичного та законодавчого матеріалу. При цьому класифікація зобов'язань може ґрунтуватися як на

аналізі чинних норм законодавства (поділ зобов'язань на договірні та недоговірні), так і на розгляді абстрактних, теоретичних конструкцій (поділ зобов'язань із урахуванням їх економічних особливостей [160, с. 23]).

Натомість встановлення «системи зобов'язань» (або ж «зобов'язального права») є результатом наукового аналізу з метою впорядкування усієї сукупності відповідних норм, що існують у цивільному законодавстві. При цьому, як правило, йдеться про системно-структурну побудову норм зобов'язального права, що розглядається у вітчизняній та зарубіжній цивілістиці неоднозначно. Зокрема, зобов'язальне право розглядається в українській цивілістиці як інститут цивільного права [7, с. 8], як підгалузь цивільного права [20, с. 74; 53, с. 4], як розділ цивільного права [144, с. 80–84]. На нашу думку, найбільш переконливою виглядає точка зору, слушність якої визнається більшістю авторів-цивілістів, і сутність котрої полягає в тому, що зобов'язальне право вважається підгалуззю цивільного права [20, с. 74].

Враховуючи цей висновок, далі будемо вести мову про «систему зобов'язань» («систему зобов'язального права») як про впорядковані норми цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з переданням речей, наданням послуг, виконанням робіт тощо між суб'єктами цивільних відносин. При цьому виходимо з того, що система зобов'язань з погляду характеристики її як системи зобов'язального права насамперед має поділятися на частини: 1) загальну; 2) спеціальну (окремі види зобов'язань). Загальна частина охоплює: 1) загальні положення про зобов'язання; 2) загальні положення про договори. Спеціальна частина з урахуванням структури та змісту розділу третього книги п'ятої ЦК України «Окремі види зобов'язань» поділяється на: 1) договірні зобов'язання; 2) недоговірні зобов'язання. Для систематизації Спеціальної частини зобов'язань критерієм є врахування характеру підстав виникнення зобов'язань: наявність волі та волевиявлення, правомірної або неправомірної поведінки учасників цивільних відносин. Відповідно до цих критеріїв

«Окремі види зобов'язань» у ЦК України поділяються на: 1) договірні зобов'язання; 2) недоговірні зобов'язання.

Т. С. Ківалова звертає увагу на те, що «...аналіз структури і змісту Цивільного кодексу та інших актів цивільного законодавства України дає підстави для розрізнення більш складної системи зобов'язань, тобто для їх “поділу третього рівня”, основою якого можуть слугувати різноманітні критерії (у тому числі такі, що прямо впливають зі структури та змісту Цивільного кодексу, і такі, що їх можна вивести шляхом теоретичного аналізу концепції та змісту норм ЦК й іншого цивільного законодавства)» [49].

Що стосується недоговірних зобов'язань, то зі структури та змісту норм ЦК України впливає їх поділ на такі: публічну обіцянку винагороди (глава 78 ЦК України); вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України); рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України); створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України); відшкодування шкоди (глава 81 ЦК України); набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (глава 81 ЦК України).

На підґрунті теоретичного аналізу концепції ЦК України у вітчизняній юридичній літературі, залежно від підстав виникнення недоговірні зобов'язання поділяються на зобов'язання щодо односторонніх дій та позадоговірні відновні зобов'язання (деліктні зобов'язання та зобов'язання із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави) [159, с. 300, 322; 161, с. 362, 372]. Деякі автори слушно підкреслюють, що в першому випадку йдеться не просто про односторонні дії, а саме про «односторонні правомірні (підкреслено мною. – Д. П.) дії», які виступають підставами виникнення регулятивних позадоговірних зобов'язань [41, с. 277–288].

На нашу думку, сполучення першого та другого виду зазначених вище критеріїв цілком можливе. Разом із тим, групування окремих видів

зобов'язань на підставі наукового аналізу концепції та змісту норм цивільного законодавства вже слід розглядати як додаткову класифікацію в межах визначеної законом системи зобов'язань. Своєю чергою, вона може бути розвинута і доповнена шляхом інших додаткових класифікацій у цій галузі.

Підбиваючи підсумки викладеному вище, слід зазначити, що встановлення та врахування системи зобов'язань цивільного законодавства України (системи зобов'язального права) має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки визначення місця конкретних зобов'язань у системі зобов'язального права дає можливість встановлення виправданості застосування відповідних загальних (універсальних) положень загальної частини зобов'язального права, визначення виправданості застосування аналогії закону, розширення меж субсидіарного застосування відповідних норм однотипних зобов'язань тощо [49].

Водночас варто заважити, що метод системно-структурного аналізу, надаючи можливість загальної характеристики правового регулювання відносин, які виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), не містить достатнього потенціалу для порівняння особливостей відповідних зобов'язань, їх концепції, змісту норм тощо у різних правових системах.

Отже для того, щоб провести відповідне порівняння, з'ясувати загальне й окреме у правовому регулюванні зазначених відносин у цивільному законодавстві України та Польщі, визначити можливість використання позитивного досвіду у цій галузі, є виправданим використання також методу порівняльно-правового аналізу, котрий розуміється як сукупність прийомів виявлення загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку, функціонування правових систем (їх елементів) шляхом їх порівняння, під яким мається на увазі пізнавальна операція, що дає змогу на підставі фіксованої ознаки встановити подібність або відмінність об'єктів шляхом парного співставлення [4, с. 186–193; 78, с. 18–24].

Найбільш повно порівняльно-правовий метод проявляється у принципах, під якими розуміються основні ідеї та положення, що пронизують собою всю порівняльно-правову матерію. Основою процесу порівняння вважаються два основних принципи.

Першим із них слід згадати принцип порівнянності явищ, інститутів та інституцій. Сутність його у тому, що в процесі порівняльно-правових досліджень має враховуватися наявність у об'єктів загальних рис, приналежність до того самого роду чи виду, наявність у них подібних структур, функцій, загальної сфери застосування тощо. При цьому порівнюваними правовими системами вважалися лише ті, що існували лише в рамках того самого типу держави і права. В основі такої думки лежало твердження, що порівнюваність правових систем припускає їх спільність не тільки щодо структур і форм, але й суті, змісту, соціальної ролі та призначення. Пізніше ця позиція зазнала змін. Хоча визнавалося, що соціалістичне право відрізняється від капіталістичного істотними елементами, але відзначалася наявність у кожній із порівнюваних систем визначальних і другорядних рис, суть яких в тому, що риси, котрі визначають кожен із систем, не можуть бути загальними для них, але такими можуть бути другорядні, формально-юридичні риси. Тому порівнюючи різні системи права враховували як наявність визначальних елементів, так і вплив, що вони справляють на інші елементи системи права. Поряд з появою ідей про визначальні й другорядні риси протилежних правових систем з'явилася доктрина так званого «внутрішньо-типового» і «міжтипового» порівнянь, яка свідчила про пом'якшення позицій щодо недопустимості порівняння соціалістичної й капіталістичної правових систем як несумісних і протилежних одна одній. Внутрішньо-типове порівняння розглядалося як процес порівняння однотипних за своєю соціальною сутністю систем. Міжтипове порівняння уявлялося як процес порівняння приналежних до різних типів держави і права систем. Для обрання порівняльно-правового методу дослідження проблематики дисертації перегляд підходів мав важливе

значення, оскільки й Україна, і Польща пройшли у своєму розвитку як капіталістичний, так і соціалістичний, а потім знову «не соціалістичний» періоди. Зміна парадигми компаративістики зробила використання цього методу науково обґрунтованим.

Ще одним важливим принципом, який можна віднести до основних, є принцип відповідності один одному різних рівнів, форм і видів елементів порівнюваних систем; принцип врахування історичних, національних, економічних, соціально-політичних та інших умов, в яких виникають і розвиваються порівнювані правові системи; принцип встановлення не тільки загальних рис і ознак порівнюваних правових систем, але й їхніх особливостей, а також специфічних ознак, властивих окремим системам; принцип порівнювання правової матерії не тільки в статичній, але й у динамічній тощо. Отже, сутність його полягає в тому, що порівнюватися можуть лише однопорядкові явища, інститути та інституції, узяті в їх відповідних формах і розглянуті на відповідних рівнях.

Крім використання в процесі порівняльного аналізу різних рівнів дослідження, можуть розглядатися також різні форми, види і сторони цього процесу, так само як і самих порівнюваних систем: «нормативно-правове порівняння» і «проблемно-правове порівняння», порівняльний аналіз правових систем у цілому, їхніх окремих галузей і окремих інститутів права.

Широко використовуються в процесі порівняльного аналізу різні форми порівняння, які визначаються цілями дослідження: 1) описове порівняння, що полягає в дослідженні порядку вирішення конкретних проблем у праві не менш ніж двох країн; 2) прикладне порівняння, при якому метою вивчення зарубіжного права є пошук рішень для вдосконалення національного права; 3) контрастне порівняння, покликане сприяти виявленню концепцій і методів регулювання, властивих «протилежним» правовим системам, з метою їх більш глибокого розуміння й ефективного використання.

Крім того у літературі згадується також «синхронне» та «асинхронне»

порівняння. «Синхронне» порівняння – це аналіз правових систем «подібних націй» і народів, що проживають в однакових історичних, економічних, культурних, географічних тощо умовах (у нашому випадку – в Україні та Польщі). «Асинхронне» порівняння – це аналіз відмінних один від одного, але таких, що мають певну подібність, політичних і правових систем (наприклад, політичні та правові системи країн середньовічної Європи).

Набуло також поширення «бінарне порівняння», суть якого в тому, що порівнюються лише дві паралельно існуючі системи, які різними шляхами досягають подібних результатів [153, с. 17].

1.3. Методологічне підґрунтя порівняння правових систем, законодавства та правових інститутів України і Польщі

Як зазначалося при аргументації обрання методології цього дисертаційного дослідження, використання методу порівняльного аналізу потребує дотримання низки засад:

1) принципу придатності для порівняння явищ, інститутів та інституцій, сутність якого полягає в тому, що в процесі порівняння має враховуватися наявність у об'єктів спільних рис, належність їх до того самого роду чи виду, наявність у них подібних структур, функцій, загальної сфери застосування тощо;

2) принципу відповідності один одному різних рівнів, форм і видів елементів порівнюваних систем;

3) принципу врахування історичних, національних, економічних, соціально-політичних та інших умов, в яких виникають і розвиваються порівнювані правові системи;

4) принципу встановлення не лише спільних, але й відмінних рис правових систем, які порівнюються, специфічних ознак окремих правових феноменів, понять і категорій;

5) принцип порівнювання правової матерії не тільки в статичі, але й у

динаміці тощо [153, с. 14–15].

Для того, аби упевнитися, що названі засади можуть бути дотримані у процесі дисертаційного дослідження, а також для того, аби встановити, яке саме порівняння – «синхронне» чи «асинхронне» – може використовуватися при дослідженні правових систем України та Польщі, наскільки ефективним є стосовно них «бінарне порівняння», розглянемо далі особливості цивілізаційного розвитку цих країн.

Приступаючи до розгляду цього питання передусім зазначимо, що внаслідок розмаїття українських культурних контактів зі Сходом і Заходом (насамперед із Польщею та Німеччиною) в Україні здавна виникла ситуація присутності в ній багатьох культур, що дало підстави для характеристики культурного простору України як «синтезу між Сходом і Заходом» [59, с. 335–336].

Оскільки в польській культурі того часу вже спостерігалися чітко помітні основні елементи Західноєвропейської цивілізації, це дає підстави оцінювати її вплив на Україну як «західний». В контексті визначення методологічного підґрунтя нашого дослідження важливо звернути увагу на те, що, як відзначають дослідники, у Західній Україні, яка тривалий час перебувала в складі Польщі, українському народові значною мірою допомогла зберегти свою індивідуальність, не уникаючи при цьому впливу західної культури, греко-католицька церква [155, с. 88–89].

Деякі автори підкреслюють негативні аспекти зближення у той час українських і польських традицій і культури, звертаючи при цьому увагу на небезпеку того, що полонізація української шляхти могла стати чинником втрати українцями власної еліти [120, с. 6–8], а також призвести до низки інших шкідливих наслідків [37, с. 15].

Однак нам здається більш правильною позиція, згідно якій проблему оцінки впливу Польщі не можна розглядати спрощено [114, с. 138–147]. Натомість необхідно враховувати, що в XVI–XVII століттях практично на всіх українських територіях відбувалися змагання і взаємодія західної та

східної християнських традицій, що зрештою знайшло відображення в історії релігійних уній [74, с. 8–20; 165].

Торкаючись питань історії уній за участю Польщі та України варто згадати, що вони почалися з Кревської унії 1385 року, яка була зумовлена існуванням для Польщі й Литви загроз територіальної експансії Тевтонського ордену та Московського князівства, а також нападів татар. Укладення згаданої унії сприяло тому, що у 1387 році польсько-литовські війська витіснили з Галичини угорські залоги і приєднали її до Польщі [183, с. 124].

Водночас, оскільки Кревська унія викликала протидію низки удільних князів, почався пошук компромісу. Врешті у 1398 році литовські та українські князі й бояри проголосили князя Вітовта правителем держави, яка стала називатися з того часу «Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське». Через п'ятнадцять років було укладено Городельську унію [45, с. 119], яка підтверджувала існування Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського як держави. Ця угода передбачала заходи, спрямовані на уніфікацію систем органів державного управління обох країн. Зокрема, литовсько-білорусько-українське боярство зрівнювалося у станово-правовому сенсі з польськими магнатами та шляхтою.

Розпочата Іваном III війна проти Великого князівства Литовського зумовила укладення Мельницької унії, метою якої було об'єднання сил для боротьби проти Великого князівства Московського та інших ворогів [12, с. 314–317].

Наприкінці 1560-х років Литва у зв'язку із загрозою московського вторгнення звернулася по допомогу до Польщі, а остання погодилася її надати за умови політичного об'єднання. Наслідком цієї домовленості було укладення в 1569 році Люблінської унії та утворення Речі Посполитої. Велике князівство Литовське зберігало автономію, але українські землі, які раніше входили до його складу, тепер перейшли до Польської корони [28, с. 132–162].

Після 1577 року набув популярності доцентровий рух, що мав метою створення нової унії, яка б тісніше пов'язала Україну та Білорусію з Річчю Посполитою й віддалила б їх від небезпечної Московії. Як зазначає В. І. Лубський, «Безпосередній заклик до укладення унії надходив від православної сторони. У 1590 році православний єпископ Львова Гедеон Балабан, розлючений безкінечними суперечками з братством, а ще більше – нетактовним втручанням константинопольського патріарха, порушив питання про унію з Римом на таємній зустрічі православних єпископів у Белзі. Крім Балабана, докладніше вивчити це питання погодилися ще три єпископи: Кирило Терлецький із Луцька, Діонісій Збируйський з Холма та Леонтій Пелчицький із Турова» [60, с. 464].

До унії спонукали: ідея об'єднання християн після розколу 1054 року на православну та католицьку в єдину церкву; необхідність вирішення проблеми забезпечення рівноправності у Речі Посполитій католиків та православних; потреба врівноважити вплив на Україну Польщі, Білорусі та Москви; невдоволення руських православних єпископів тим, що у церковні справи дедалі більше втручалось міщанство, організоване у братства; прагнення єпископів звільнитися від підлеглості східним патріархам, які підтримували братства; намагання верхівки руського православного духовенства добитися рівності з католицькими єпископами, котрі засідали у сенаті та залежали тільки від Папи та почасти від короля.

Керуючись такими мотивами, чотири православних єпископи після зустрічей з королівськими урядовцями, католицькими єпископами та папським нунцієм домовилися у червні 1595 році укласти унію між православною церквою та Римом. За умов гарантії збереження традиційної православної літургії, обрядів та права священиків брати шлюб, вони погоджувалися на верховний авторитет Риму в усіх справах віри та догми. Наприкінці 1595 року єпископи Луцький Кирило Терлецький і Володимирський Іпатій Потій після видання королем універсалу, в якому він сповіщав про перехід православних єпископів до унії, вирушили до Риму, де

представили 33 статті Унії, укладені на підставі умов Флорентійської Унії. 23 грудня 1595 року в Римі Папа Климентій VIII проголосив визнання унії, формально прийнявши українську православну церкву під свою зверхність.

Унаслідок спільних зусиль усіх сторін, у грудні 1596 року було укладено Берестейську унію [19, с. 236], яку деякі автори пропонують розглядати в контексті «панєвропейського покликання» України [79, с. 54]. Відтак уніати визнавали владу Папи Римського, приймали основні догмати католицької церкви, зберігаючи при цьому православні обряди. Уніатське духовенство, так само як раніше католицьке, звільнялося від податків, уніатська шляхта одержала право обіймати державні посади нарівні з католицькою шляхтою, а уніати-містяни зрівнялися у правах з католицьким міщанством. Аби заспокоїти полеміку, що виникла у зв'язку з укладенням Берестейської унії [31, с. 181], уряд Речі Посполитої у 1630-х роках видав «Статті для заспокоєння руського народу», які узаконювали існування православної церкви.

Необхідно враховувати, що, як зазначає Норман Дейвіс, «...незважаючи на дедалі більший розкол між православними і католиками Польсько-Литовської держави, складність їхніх взаємовідносин не слід перебільшувати. Навіть через багато років після Берестейської унії траплялися видатні представники православної віри, які намагалися бути вірними підданими Речі Посполитій і палко обстоювали релігійну гармонію. Такою людиною був, скажімо, Адам Кисіль (1600–1653), спершу брацлавський, а потім київський воєвода... Саме Кисіль переконав молодого короля Владислава IV відновити православну ієрархію, і саме Кисіль усю свою довгу політичну кар'єру був природним посередником між королівським двором і козаками. Те, що українські історики інколи ганьблять його як відступника, лише увиразнює факт, що за його життя в руському православ'ї існувало багато різноманітних течій» [28, с. 178].

Загалом можна констатувати, що попри усі труднощі інтеграція відбувалася досить успішно, аж поки непередбачуваний перебіг української

революції 1648–1676 років [127, с. 69–94] не призвів до ліквідації унії на Лівобережжі України. Наслідком цієї ліквідації, зрештою, стало приєднання України до Московського царства і поступове перетворення України на Малоросію – частину Московської держави [31, с. 238–255, 264–276; 66, с. 39–42; 97, с. 26–29].

Опираючись приєднанню, козацька старшина та рядові козаки провели вибори гетьмана за козацькими звичаями, обравши гетьманом Війська Запорозького Івана Виговського, який мав пропольську орієнтацію.

Коли у жовтні 1656 року московський цар уклав у Вільно перемир'я з Польщею, згідно з яким Україна переходила під протекторат Польщі, Іван Виговський провів з Польщею перемовин, практичним результатом яких стало укладення у вересні 1658 року між Річчю Посполитою і Гетьманщиною Гадяцької унії.

Відповідно до Гадяцької унії Гетьманщина входила до складу Речі Посполитої як «Велике Князівство Руське» [21, с. 104]. За умовами угоди: «Україна, як незалежна держава під назвою “Велике Князівство Руське”, входила на рівних правах з Польщею і Литвою до складу федерації. Територію Великого Князівства Руського складали київське, брацлавське і чернігівське воєводства. Вища законодавча влада належала національним зборам депутатів, які обиралися від усіх земель князівства. Виконавчу владу здійснював гетьман, який обирався довічно й затверджувався королем. Обрання кандидатів на гетьмана мали здійснювати спільно всі стани українського суспільства – козацтво, шляхта і духовенство. Гетьман очолював збройні сили України. У Великому Князівстві Руському встановлювалися державні посади канцлера, маршалка, підскарбія і вищий судовий трибунал. Діловодство мало вестися українською мовою. У Києві або в іншому місті передбачалося створити монетний двір для карбування власної монети. Українська армія мала складатися з 30 тис. козаків і 10 тис. найманого гетьманом війська. Польським військам заборонялося перебувати на території князівства. У випадку воєнних дій в Україні польські війська, які

знаходились на її території, переходили під командування гетьмана. Гарантувалися права та привілеї козацтва. На подання гетьмана щороку сто козаків з кожного полку мали прийматися до шляхетського стану. Православні віруючі зрівнювались у правах з католиками. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширювати свій вплив на нові території. У спільному сенаті Речі Посполитої мали надати право засідати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам. Угода передбачала закріплення за Києво-Могилянським колегіумом академічного статусу і зрівняння його у правах з Краківським університетом. На території князівства передбачалося заснування ще однієї православної академії та середніх навчальних закладів – колегіумів, а також початкових шкіл та друкарень» [17].

Але слід зазначити, що Гадяцька унія була негативно сприйнята частиною православної спільноти [46, с. 142], невдоволеною тим, що у складі Польщі залишились Руське, Волинське, Белзьке і Подільське воєводства, а також тим, що шляхті, котра вимушено покинула свої володіння у попередні роки, повернуто права на маєтності. Непокоїла їх також висока вірогідність війни з Московським Царством.

Незабаром на Україну вирушило сотисячне царське військо, і загроза війни з Москвою стала реальністю [21, с. 106–107]. Хоча після кількох битв царські війська були відкинуті з української території, однак внаслідок політичної переорієнтації частини старшини на Москву, у вересні 1659 року Іван Виговський був змушений зректися гетьманської булави [97, с. 38–39].

Хоча поляки у 1660 році завдали низку істотних поразок Росії та звільнили Вільно, але зрештою Московія та Польща уклали угоду про Вічний мир у 1686 році [131, с. 11], за якою Лівобережна Україна перейшла під контроль Москви. Козацтво отримало менше привілеїв, ніж передбачалося Гадяцькою унією, і втратило політичний вплив.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що хибне виставляння католицької Польщі як протилежності українському

православному суспільству призвело до штучної культурної конфронтації з поляками, яка з часом завершилася повною поразкою ортодоксальної сторони. Українська православна еліта опинилася перед необхідністю обирати між зубожілою культурною спадщиною й привабливою польсько-католицькою культурою, що спричинило фрагментацію православної церкви. Як зазначав Норман Дейвіс, «...фрагментація православної церкви мала своє відображення в житті провідних православних родин, чимало яких перестали дотримуватись якоїсь визначеної конфесії. Сам князь Костянтин Острозький був одружений із католичкою Тарновською. Його спадкоємець князь Януш був католиком і заповів родинні маєтки лицарям-госпітальєрам. Двоє з його трьох синів були католиками, а третій – православним; одна з його доньок вийшла за Кшиштофа Радзівіла, кальвініста і литовського гетьмана, друга вийшла за Яна Кішку, найбагатшого аріанина Великого князівства» [28, с. 178]. «Тому не дивно, що величезна більшість приймала католицизм й згодом полонізувалася. Наслідком цього стало те, що українці втратили свою політичну еліту – шляхту. Це мало епохальне значення в їхній подальшій історії: опираючись унії із Заходом у Середньовіччі, Україна мусила надалі, щоб реалізувати природне ментальне тяжіння до Заходу, опиратися “унії” зі Сходом. При цьому поділ українців на дві конфесії, який став початком формування відмінностей між західними та східними українцями, не раз ставив державу на межу існування» [19, с. 248–251].

Позитивним було те, що доцентровий та відцентровий рух у стосунках України з Польщею відображав загальну тенденцію «діалогу культур», що могло дати значний позитивний результат, якби не зовнішні чинники і не суб'єктивні вади учасників [151, с. 39–45].

Тенденції до зближення були помітні також у розвитку правової традиції, особливо в добу існування Великого князівства Литовського, до складу якого входили українські території.

Умови тогочасного політичного та економічного життя у країнах Східної Європи, у тому числі в Польщі та в Україні, потребували у галузі

права більше практичних рішень, ніж теоретичних розробок. При цьому охоче запозичалися здобутки у цій галузі більш розвинених європейських правових систем, як це мало місце і у Великому князівстві Литовському, до складу якого входили українські землі після розпаду Київської Русі.

Найважливішою подією у галузі права тієї доби тут було створення статутів Великого князівства Литовського. Протягом XVI ст. було видано три статuti: у 1529 році – «Старий», 1566 році – «Волинський», 1588 році – «Новий». «Старий» статут був першим загальним кодексом Литовської держави, до складу якої тоді входила Україна. Проіснував він недовго, оскільки його норми мало відповідали політичним та економічним потребам суспільства. У 1566 році було прийнято II Статут, дія якого поширювалася на Волинь, Поділля та колишнє київське князівство. Статут 1588 року ретельно урегулював відносини приватної власності на землю, значну увагу приділяв договірному праву [50, с. 13, 57, 149].

Загалом Статuti Великого князівства Литовського були результатом переробки поточного литовського законодавства та судової практики, положень римського, польського, німецького права, а також звичаєвого права Литви, Польщі, України [126, с. 20–21]. Якщо ж зважати на те, що німецьке та польське право того часу формувалось під впливом римського права, то можна зробити висновок про рецепцію римського права в Україні у XVI столітті шляхом запозичення римсько-правових ідей одночасно з греко-римського, німецького та польського права.

Загалом, Середньовічне приватне право в Україні мало ознакою змагання Східної та Західної традицій з переважанням другої у період створення Статутів Великого князівства Литовського.

Враховуючи, що методологічним підґрунтям Західноєвропейської традиції права було і є римське право, можна зробити висновок, що інститут ведення справ без доручення в Україні та Польщі має спільний генезис, чим і забезпечується можливість порівняння його положень у наведених правових системах.

Щоб підтвердити цю тезу, розглянемо далі характерні риси ведення справ без доручення, як виду недоговірних зобов'язань римського цивільного права.

При розгляді перебігу формування традиції правового регулювання діяльності в чужому інтересі в Україні слід враховувати генетичне коріння відповідних правових рішень у вітчизняному праві.

Тут слід зазначити, що зобов'язання щодо вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення мають своїм підґрунтям положення римського права, з якого і доцільно розпочати дослідження формування зазначеного інституту.

Сучасні процеси інтеграції правових систем зумовлюють необхідність пошуку зразків найбільш ефективних форм регулювання відносин за участю приватних осіб. Джерелом для обрання таких зразків, безумовно, слід вважати римське приватне право, що протягом багатьох віків слугувало і слугує підґрунтям приватного права в різних країнах Європи.

Недоговірні зобов'язання, що виникають з односторонніх правомірних дій, викликають інтерес науковців не одну сотню літ. Враховуючи ту обставину, що зазначені зобов'язання сягають своїм корінням цивільного права Стародавнього Риму, розглянемо далі систему недоговірних зобов'язань римського права, яка порівняно з договірним правом залишається поки що недостатньо дослідженою, хоча на значення цієї категорії вже зверталася увага у вітчизняній юриспруденції [142, с. 20–29; 24; 25].

Приступаючи до розгляду цього питання слід зазначити, що тривалий час єдиним видом недоговірних зобов'язань у римському праві були делікти. Так, у книзі третій «Про зобов'язання» Інституцій Гая йдеться, що головним поділом зобов'язань є їх поділ на два види: «кожне зобов'язання виникає з контракту або з делікту» (ст. 88) [44].

Грунтуючись на розумінні делікту як будь-якого недозволеного діяння, яким порушується звичайне чуже право, за умови, що в цьому діянні можна

звинуватити винного на тій підставі, що він його вчинив умисно або внаслідок протизаконної необережності, С. Д. Гринько водночас звертає увагу на те, що починаючи з періоду імперії правопорушення у Стародавньому Римі за юридичними наслідками досить чітко поділялися на публічні та приватні. Відзначаючи, що публічними правопорушеннями визнавалися злочини проти публічного, громадського порядку, які одночасно могли посягати на інтереси окремих осіб (наприклад, вбивство, державна зрада, підпал тощо), а приватні делікти порушували майнові інтереси або особисті права окремої людини (приватні інтереси), вона підкреслює, що «публічні делікти не були джерелом зобов'язань. Джерелом зобов'язань були приватні делікти» [24, с. 172–173].

Враховуючи цей важливий акцент, далі виходимо з того, що не зважаючи на певну подібність недоговірних зобов'язань та публічних відносин, розмежування останніх відбулося ще в ранньому римському цивільному праві, після чого поняття «недоговірні зобов'язання» усе більш чітко розглядається саме як категорія приватноправова. При цьому зазначене стосується не тільки деліктних зобов'язань, але й інших недоговірних зобов'язань, система яких з часом у римському цивільному праві ускладнюється, стає більш розгалуженою, а пізніше, у римському приватному праві, кількість видів недоговірних зобов'язань зростає утричі.

Спираючись на проведений ним порівняльний аналіз положень римського права та зобов'язального права України, О. Д. Кутателадзе зазначає, що в римському приватному праві система підстав виникнення зобов'язань виглядає більш структурованою, ніж в сучасному цивільному праві України: «...зобов'язання, що виникають з договорів, зобов'язання, що виникають із ніби-договорів, зобов'язання, що виникають із деліктів, зобов'язання, що виникають із ніби-деліктів» [56, с. 6]. Саме така класифікація була зафіксована в Інституціях Юстиніана, підготовлених у процесі «систематизації Юстиніана» на початку VI ст. н. е. [64, с. 59–63].

Отже, у класичному римському приватному праві *summa divisio* (головний поділ) охоплювало наступні види зобов'язань: 1) зобов'язання за договорами; 2) зобов'язання нібито за договорами; 3) зобов'язання за деліктами; 4) зобов'язання нібито за деліктами.

З наведеного переліку зобов'язань останні три виникають за відсутності договорів, тобто за самою своєю сутністю і призначенням є «недоговірними». Враховуючи зазначені особливості розуміння категорій зобов'язань, у такій послідовності розглянемо їх далі.

З цього приводу І. Б. Новицький та І. С. Перетерський слушно зазначали: «Зобов'язання нібито з договорів виникали в результаті юридичних дій однієї особи, які стосувалися інтересів іншої особи, але здійснювалися без домовленості про це з останньою. Тобто, зобов'язання у таких випадках виникали внаслідок дій, які зовнішньо нагадували договір, але відрізнялися від останнього відсутністю домовленості сторін стосовно виникнення цивільних прав та обов'язків. Через це такі зобов'язання і називалися “нібито договірними”. Тобто, цим терміном позначаються випадки, коли між двома сторонами, що не перебувають між собою в договорі, встановлюються зобов'язальні відносини, які за своїм характером і змістом подібні договірним зобов'язанням. У цьому випадку зобов'язання виникають або з односторонніх правочинів, або з деяких інших фактів, які не є ні договором, ні недозволеною дією. Така назва свідчить про те, що спірні питання про умови і межі відповідальності сторін вирішуються аналогічно тому, як вони вирішуються стосовно відповідних договорів» [108, с. 502–503].

Своєю чергою, «нібито договірні» зобов'язання охоплювали два різновиди: 1) ведення справ без доручення; 2) безпідставне збагачення за рахунок іншої особи.

Ведення чужих справ (без доручення особи, в інтересах якої здійснювалися дії).

«Гіпотезами виникнення таких зобов'язань були господарська діяльність, добровільне процесуальне представництво (*procurator ad litem, defensor*), відносини поручительства (*cura*). Припускається, що цей вид зобов'язань склався у практиці призначення спільного управителя всіма справами (*procurator omnium bonorum*), коли довірена особа (зазвичай вільновідпущеник) відповідала перед господарем за все господарство у певному маєтку або на певній території (наприклад, за все майно довірителя у Сицилії) і *dominus negotii* не міг у своєму дорученні передбачити усі можливі акти і правочини, котрі доведеться вчиняти управителю за його відсутності. Первісно *procurator omnium bonorum* взагалі не відповідав за *actio mandati*, і лише з II ст. н.е. ці відносини починають розглядати як договір доручення» [29, с. 544]. Коментуючи преторський едикт, яким передбачалося регулювання відносин, що виникають внаслідок ведення справ без доручення, Ульпіан зазначав, що цей едикт є необхідним, оскільки дає велику користь відсутнім: щоб вони не постраждали внаслідок відсутності захисту у випадках заволодіння їхнім майном або продажу його, або щоб вони не втратили застави внаслідок її продажу чи позову про сплату (на їх користь) штрафу, або щоб вони не втратили свою річ внаслідок (чужих) неправомірних дій (Дігести Юстиніана. 3.5.1).

Необхідними умовами виникнення такого зобов'язання були:

1) фактичне ведення чужої справи без доручення. Останні слова, як зазначають О. А. Підпригора та Є. О. Харитонов, були долучені до назви цього зобов'язання вже пізніше, аби підкреслити його позадоговірний характер. Власне, ведення справ полягало в здійсненні різноманітних дій на користь домінуса (одна або кілька справ, або управління майном). Не мали значення обсяг справи, характер і її зміст. Важливим було його здійснення, вияв піклування про чужу справу фактично, а не на словах [95, с. 417]. Мало значення лише те, щоб особисто перед домінусом гестор не мав жодного юридичного обов'язку – ні за договором, ні за законом – здійснювати дії на його користь;

2) відсутність доручення. Виникнення зобов'язання внаслідок ведення чужих справ без доручення було можливе за умови, що відсутнє не лише доручення, але й будь-який інший договір між гестором та домінусом, а також спеціальна вказівка закону, адміністративного акту або інших правових підстав, які б зобов'язували гестора здійснювати дії в інтересах цієї особи.

Однак гестор при цьому мав розуміти, що він діє в чужих інтересах, а не у власних, з метою запобігання шкоді, яка загрожує іншій особі. Якщо у нього немає мети захистити інтереси іншої особи, або він розраховує отримати від таких дій вигоду для себе, то зобов'язання щодо ведення чужих справ без доручення не виникають;

3) турбота про чуже майно повинна була мати доцільний господарсько-виправданий характер. При цьому припускалося, що гестор сподівається, що домінус схвалить його дії, а тому піклування про чужу справу мало зумовлюватися інтересами домінуса;

4) для того, щоб виникло зобов'язання ніби з договору, ведення справи мало відбуватися за рахунок домінуса. Витрати гестора, здійснені ним на користь домінуса при здійсненні його справ, підлягають відшкодуванню, оскільки його турбота про чужу справу не може бути розцінена як бажання обдарувати домінуса;

5) при цьому праця гестора щодо ведення чужих справ без доручення оплаті не підлягала. Це пов'язано з тим, що відносини гестора і домінуса ґрунтувалися на взаємній довірі та повазі, оплачувати таку послугу вважалося явищем ганебним, недостойним [76, с. 332];

6) зобов'язання виникало навіть у тому разі, якщо не вдалося досягнути мети, на досягнення якої були спрямовані дії гестора. Виникало воно також незалежно від бажання чи небажання домінуса схвалити відповідні дії. Суд міг схвалити дії гестора, якщо визнає їх доцільними, розумними та виправданими.

Як підкреслюють Є. М. Орач та Б. Й. Тищик, «Гестор, який взявся за ведення чужої справи, зобов'язаний був вести її зі всією старанністю і ретельністю, як свою власну справу. Він відповідав за будь-яку вину, в тому числі й за легку недбалість. Більше того, якщо дії гестора не будуть схвалені й визнані домінусом доцільними, він зобов'язаний відновити попередній стан майна, яким воно було до початку ведення справи. Однак, як уже зазначалося, гестор мав право відшкодувати витрати з ведення справи.

Після завершення справи гестор зобов'язаний був повністю звітувати перед домінусом і передати йому все набуто у справі.

При схваленні дій гестора домінус зобов'язаний був прийняти звіт. Однак якщо суд визнавав їх доцільними, господар, навіть не схвалюючи, зобов'язаний був прийняти звіт і відшкодувати витрати у справі. Своєю чергою, він міг вимагати від гестора надання повного звіту і передання всього одержаного в результаті ведення справи» [76, с. 333].

Порівняння основних положень інституту ведення чужих справ без доручення у римському приватному праві та в сучасному українському цивільному законодавстві дає можливість зробити висновок, що цей інститут був реципований у цивільне право України у головних його ознаках і характеристиках.

Отже, у класичному римському приватному праві *negotiorum gestio* було нібито договірним і породжувало зобов'язання внаслідок того, що одна сторона (гестор) піклувалась про майновий інтерес іншої особи (господаря) без спеціального на те доручення. Піклування могло виявлятися в діях юридичного або фактичного характеру, які вчиняються з метою відвернення шкоди, що загрожує майну хазяїна. Втручання у чужі справи мало бути виправданим. Гестор діяв добровільно, а не виконуючи свій обов'язок, і при цьому мав припускати, що господар схвалить його дії. Не перешкоджало виникненню зобов'язання небажання господаря схвалити здійснені гестором дії, якщо такі будуть визнані судом доцільними, розумними, виправданими. Якщо суд визнав дії гестора доцільними, господар мав прийняти звіт і

відшкодувати витрати останнього. Своєю чергою, він міг вимагати від гестора надання звіту і передання всього одержаного в результаті ведення його справи. Витрати гестора підлягали відшкодуванню за умови, що він вів справу з усією старанністю і ретельністю, як свою власну, звітував перед господарем і передав йому все набуте у зв'язку із веденням його справ. Якщо господар не схвалив дій гестора, останній мусив поновити той стан майна, який був до початку ведення справи. Проте гестор мав право на відшкодування необхідних витрат щодо ведення справи (Дигести Юстиніана. 3.5.1-48).

В. М. Зубар, досліджуючи інститут ведення чужих справ без доручення у римському приватному праві, зазначає: «...незважаючи на точку зору, яка переважає в романістичній літературі й полягає в тому, що появу досліджуваних зобов'язань у римському приватному праві пов'язують із відповідним преторським едиктом, насправді цей інститут був відомий стародавньому римському праву ще в добу дії цивільного права до видання преторського едикту щодо захисту прав домінуса та гестора. Інша річ, що завдяки преторському едикту *negotiorum gestio* набуває певних рис універсальності, що, незважаючи на специфіку римського права як системи казуїстичних норм, дозволяє застосовувати відповідні норми до низки відносин такого типу. Крім того, з виданням згаданого преторського едикту практично повністю ліквідуються прогалини в регулюванні даних відносин, у всякому разі, щодо встановлення їхніх засад і основних положень».

З урахуванням викладеного науковець дійшов висновку, що в класичному римському праві зобов'язання *negotiorum gestio* могло виникнути за наявності таких умов: 1) ведення чужих справ; 2) відсутність доручення до цього (тобто відсутність обов'язку у гестора стосовно домінуса); 3) ведення справ за рахунок домінуса; 4) намір у гестора безплатно вести справи домінуса [36, с. 7–8].

Зобов'язання, що виникають унаслідок ведення чужих справ без доручення, були рециповані у цивільному праві багатьох європейських країн

(§ 677–687 Німецького цивільного кодексу, ст. 1375 Французького цивільного кодексу та ін.).

При цьому, як зазначалося у літературі, «...існує не так багато інститутів, які послідовно запозичують з римського права; сучасні законодавці безпосередньо запозичують з інституту *negotiorum gestio* – мало що додаючи до цього інституту нового» [189, с. 7–8]. У такий спосіб положення римського інституту *negotiorum gestio* змогли бути використані як джерело рішень при кодифікаціях XIX і XX ст., а потім і при кодифікаціях сучасного цивільного законодавства. [206, с. 5, 275].

На нашу думку, викладене повною мірою стосується законодавства України та Польщі, але з тим застереженням, що українське цивільне законодавство формувалося в умовах сильного впливу німецької правової доктрини, а польська правова доктрина і концепція законодавства тривалий час зазнавали французького впливу.

Як на наш погляд, на викладеному вище підґрунті є доцільним і можливим саме «бінарне порівняння» таких правових інститутів законодавства України і Польщі, як зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення).

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що зобов'язання, які виникають внаслідок ведення справ без доручення, належать до числа інститутів цивільного права, властивих правовим системам багатьох європейських країн, у тому числі України та Польщі. Доцільність їх порівняння зумовлена тим, що врахування позитивного досвіду правового регулювання аналогічних суспільних відносин дає можливість удосконалення останніх у процесі адаптації національного цивільного законодавства до приватного права Європейського Союзу. При цьому першим кроком має бути аналіз розташування відповідного інституту в системі цивільного законодавства, оскільки у цьому знаходять відображення концепції й самого інституту, і цивільного законодавства у цілому.

У зв'язку з тим, що своїм походженням зобов'язання, які виникають внаслідок ведення справ без доручення, завдячують римському приватному праву, де вони були відомі під назвою *negotiorum gestio*, почнемо зі згадки про те, що у цій правовій системі названі зобов'язання належали до «нібито договорів». Таке вирішення цього питання пов'язано з тим, що той, хто вів чужі справи без доручення, за певних умов набував прав і обов'язків, аналогічних тим, що виникали з договору доручення.

Водночас згадані відносини за своїм характером не належали до інституту договорів. Тому й були віднесені до «нібито договорів», а не договорів.

Після того, як зобов'язання, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, були відроджені у цивільному законодавстві багатьох європейських країн, стали помітними два основних підходи до визначення місця цих зобов'язань у національних цивільних кодексах.

З одного боку, віднесення за римським зразком ведення чужих справ без доручення до «квазі-контрактів» логічно зумовило розуміння їх як окремої групи зобов'язань (наприклад, Цивільний кодекс Франції). Натомість, §§ 677–687 Німецького цивільного кодексу, які регулюють ведення справ без доручення, розміщені поряд з нормами, присвяченими договору доручення, тобто відповідні відносини фактично прирівнюються до відносин договірних.

Враховуючи викладене, розглянемо далі головні засади інститутів діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення (Україна) та ведення чужих справ без доручення (Польща), акцентуючи при цьому увагу на тому, за якими взірцями визначалися властивості, правова природа, зміст і місце зобов'язань, що виникають внаслідок ведення справ без доручення, у цивільному законодавстві (у Цивільних кодексах України та Польщі), а також переваги того чи іншого рішення.

РОЗДІЛ II.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ ДІЙ У МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСАХ ІНШОЇ ОСОБИ БЕЗ ЇЇ ДОРУЧЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

2.1. Формування зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, у цивільному законодавстві України

Як зазначалося вище, загальним підґрунтям концепції регулювання зобов'язальних відносин в Україні та Польщі було римське право. На наш погляд, саме завдяки спільному римсько-правовому підґрунтю тривалий час регулювання цивільних відносин на українських і польських територіях здійснювалося, практично, на однакових засадах, що визначалися Статутами Великого князівства Литовського.

Надалі, після фактичного поділу України на Правобережну та Лівобережну частини, відповідно до обставин, що склалися, визначаються і перспективи формування українського права (зокрема цивільного законодавства): ближче до Західної традиції – на Правобережжі, та ближче до Східної – на Лівобережжі.

Після приєднання до Московської держави у відповідності з Березневими статтями на території Гетьманщини мали зберігати чинність звичаєве право, польсько-литовське законодавство та Магдебурзьке право. Але, попри спроби зберегти самостійність, Україна з часом усе більше втягувалася у загальний контекст розвитку Російської імперії [168, с. 31].

Цей процес супроводжувався спробами створення законодавчих актів, призначених для регулювання цивільних відносин на українських територіях. Зокрема, з метою зберегти «колишні права та привілеї» відбувалася підготовка законопроекту «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року» [50, с. 407]. Основою його були римські та німецькі джерела,

Статути Великого князівства Литовського, польське законодавство, звичаєве право України і судова практика. Збірник (іноді його називають «Кодексом») складався із 30 розділів, поділених на 532 артикули та 1607 пунктів [100]. Як вважають вітчизняні дослідники, на зміст «Прав, за якими судиться малоросійський народ» вплинули матеріали джерел римського права та його візантійських інтерпретацій [8; 9]. Хоча «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року» формально не набрали чинності, положення цієї збірки тривалий час застосовувалися на практиці.

Пізніше у тій частині українських земель, які увійшли до складу Російської імперії, був підготовлений ще один законопроект, який стосувався регулювання цивільних відносин – «Зібрання малоросійських прав 1807 року» [50, с. 883]. Згаданий законопроект відображав опосередкований вплив ідей римського права, що відбувався шляхом використання в якості взірця норм законодавства європейських країн. Зокрема, вітчизняні дослідники відзначали, що «...головні джерела “Зібрання малоросійських прав 1807 р.” були такі: Статут Великого князівства Литовського (515 посилань), “Свічадо Саксонське” (457 посилань), Хелмінське право (224 посилання), Магдебурзьке право (58 посилань) та “Порядок прав цивільних” (1 посилання)» [153, с. 267]. Таким чином, в основу цього законопроекту було покладено литовське, німецьке та польське право, що свідчило про прагнення до адаптації відповідних правових систем.

Оцінюючи загальні тенденції розвитку цивільного законодавства України у Х–XIX ст. можна зробити висновок про рецепцію в ньому ідей та положень римського права, котре ще раніше було також рециповано у Польщі. Це сприяло зближенню регулювання цивільних відносин у Польщі та на українських територіях (у тому числі в Малоросії), зокрема у галузі, яка є об’єктом нашого дисертаційного дослідження.

Разом із тим, слід враховувати, що тривалий час українська приватноправова доктрина, як зазначав Є. О. Харитонов, «...формувалася у подвійній площині: тоді як концепція цивільного законодавства на території

Малоросії все більше наближалась до концепції законодавства Російської імперії, на тих територіях України, які знаходились під владою Австро-Угорщини, Польщі тощо, діяло цивільне законодавство, сформоване за західними зразками. Внаслідок цього інститути цивільного права (законодавства) України у період свого формування зазнавали впливу правових систем різних країн. У Західній Україні це був, передусім, вплив права Австро-Угорщини, Німеччини, Польщі, Франції (через Польщу) та ін.; у Східній – це вплив, головним чином, концепції права Російської імперії, а потім – вже у часи Радянської України – вплив концепції соціалістичного права, яка була сформована зусиллями правознавців Радянського Союзу. При цьому, як зазначалося в українській правовій літературі, концепція цивільного права та законодавства Російської імперії XI, X – початку XX ст., своєю чергою, зазнавала потужного впливу німецької правової доктрини» [141, с. 25–51].

Ця обставина зумовлює необхідність при визначенні чинників, які впливали на формування інституту ведення чужих справ без доручення в цивільному праві України, враховувати також засади регулювання та зміст норм цього інституту у австрійській, німецькій та французькій правових системах, де кодифіковані законодавчі акти у цивільно-правовій сфері створювалися значною мірою на теоретичному підґрунті давньоримської юриспруденції [207].

Досить обережне ставлення до втручання у чужі справи без доручення має місце у Загальному Цивільному кодексі Австрійської республіки (спочатку він називався «Загальний цивільний кодекс Австрійської імперії 1811 року» [50, с. 1025]. В сучасній редакції § 1035 цього Кодексу встановлює, що ніхто без виразної або зрозумілої згоди, або без отриманої через суд або закон влади, не може загальним правилом втручатися в чужі справи. Якщо ж він «присвоїть її (справу), то він відповідає за всі наслідки своїх дій».

Винятком є підхід до ведення чужих справ (хай і самовільного), з метою відвернення загрози виникнення шкоди. У цьому випадку той, чийми справами займалися, зобов'язаний відшкодувати необхідні та доцільні витрати тому, хто вів справи, навіть якщо зусилля останнього виявилися даремними не з його вини (§ 1036, § 403). Слід зазначити, що хоча Кодекс містить також згадки про низку інших ситуацій, за яких припускається втручання у чужі справи, однак у цілому можна зробити висновок про не дуже схильне ставлення австрійських законодавців до діяльності того, хто втручається у чужі справи [73, с. 239–240].

Такий самий підхід до втручання у справи іншої особи без її доручення спостерігається і в Цивільному кодексі для Східної Галичини 1797 року [22]. Цей Кодекс у контексті нашого дослідження уявляє особливий інтерес, оскільки був розроблений і прийнятий спеціально для того, аби врегулювати цивільні відносини на українських і польських територіях, які увійшли до складу Австрії у ХУІІІ–ХІХ ст., але з часом знову повернулися до Польщі та України.

Для другого з названих Кодексів характерним є навіть ще більше прагнення вберегти приватну особу від свавільного втручання у її справи, а якщо таке втручання все ж трапилось, передусім максимально захистити майнові інтереси особи, у сферу інтересів якої відбулося втручання. Так, § 127 Цивільного кодексу для Східної Галичини встановлював: «Той, хто приймає чужу справу без доручення, хай забезпечить всі збитки, які трапилися внаслідок цього», а § 128 Кодексу містив категоричну заборону діяти проти волі особи: «Хай нікому не буде дозволено допомагати іншій особі, якщо вона того не бажає і явно виразила проти цього свою волю, або нав'язувати вигоду тому, хто цього не бажає. Такий самозваний представник втрачає втрати, здійснені на управління».

Такі рішення у цій сфері можна пояснити тим, що створення Цивільного кодексу для Східної Галичини було, як зазначав професор Віденського університету Вільгельм Браунедер, «типовою природно-

правовою кодифікацією», а його положення вважалися засобом забезпечення правової безпеки і захисту особи [22, с. 19–24]. Під таким кутом зору втручання у сферу майнових справ іншої особи (навіть у її інтересах, але проти її волі) є свавільним порушенням природного стану приватної особи, а отже, і зазіханням на її спокій та безпеку.

Не викликає сумнівів, що наведені концепції законодавства, сформовані на її підґрунті засади інституту ведення чужих справ без доручення та окремі норми Цивільного кодексу для Східної Галичини впливали і на практику, і на формування правосвідомості на відповідних українських територіях.

Що стосується українських земель, які перебували у складі Російської імперії, то на них згаданий Кодекс, природно, не діяв, а тому й на формування інституту, який нас цікавить, здійснювати вплив не міг. Тим більше, що відносини Російської та Австро-Угорської імперії були напруженими. Натомість, тут могло йтися про вплив французької та німецької цивілістики.

Як здається, французьку та німецьку концепції інституту ведення чужих справ без доручення, відображені у Цивільних кодексах Франції та Німеччини, загалом можна визнати досить ліберальними у сенсі ставлення до допущення і схвалення державою (суспільством) діяльності особи, яка втручається в чужі справи з метою надати допомогу власнику справи без його доручення (прохання, повноваження тощо).

В основу інституту зобов'язального права Кодексу Наполеона було покладено теоретичні міркування, викладені в «Трактаті про зобов'язання» Робера Жозефа Потьє (1760). У цій праці, фактично, було запропоновано римську класифікацію зобов'язань, з їх поділом на зобов'язання, що виникають з договорів, деліктів, квазідоговорів та квазіделіктів. Водночас Робер Потьє дещо удосконалив визначення квазідоговору (*quasi-contrakt*), яке міцно увійшло у французьку цивілістику на тривалий час. На його думку, квазідоговір – це дозволена дія особи, яка зобов'язує цю особу щодо іншої

або зобов'язує іншого у відносинах з цією особою, за відсутності між сторонами будь-якої угоди. Зрештою він робить висновок, що закон або справедливість, які пов'язані з дією, породжують зобов'язання. Делікти та ніби-делікти Робер Потьє визначає як дії, якими будь-хто навмисно, злісно (делікт) або в силу необережності (квазіделікт) завдав шкоду іншому. Крім того, він був одним із перших дослідників, хто фактично поставив запропоновану римським приватним правом класифікацію зобов'язань під сумнів, адже він розпочав дискусію про закон (природний і позитивний) як підставу виникнення будь-яких зобов'язань. Зокрема, на його погляд, закон (принаймні опосередковано) є підставою будь-якого зобов'язання через посередництво певних фактів, з якими він пов'язує виникнення зобов'язання [1, с. 90].

У Французькому цивільному кодексі (Кодексі Наполеона) не існує узагальнюючого визначення поняття «недоговірні зобов'язання», а натомість, недоговірним зобов'язанням присвячений Титул IV Книги III «Про зобов'язання, які виникають без договору» (ст. 1370–1386). У цьому Титулі Глава I присвячена нібито договорам, а Глава II –правопорушенням і нібито правопорушенням [138, с. 491–492].

У ст. 1370 ФЦК наводиться класифікація недоговірних зобов'язань, зокрема у ній відзначається, що «...деякі зобов'язання виникають без наявності будь-якої угоди ні з боку того, хто зобов'язується, ні з боку того, перед ким зобов'язуються». При цьому зобов'язання поділяються на такі: 1) виникають лише в силу закону (зобов'язання між двома сусідніми власниками або зобов'язання опікунів та інших, які не можуть відмовитись від покладених на них обов'язків); 2) виникають із особистих дій того, хто видається зобов'язаним (впливають із ніби договорів, або із правопорушень, або з ніби правопорушень).

У ст. 1371 ФЦК вміщено визначення ніби договору: «ніби договором є суто добровільні дії людини, з яких випливає будь-яке зобов'язання перед третьою особою й іноді взаємне зобов'язання сторін». При цьому, як зазначає

І. О. Трощенко, «...аналіз норм, присвячених ніби договорам, свідчить, що ФЦК під це поняття підводить дві групи зобов'язань: по-перше, зобов'язання щодо діяльності в чужому інтересі без доручення – ст. 1372–1375 (*negotiorum gestio* римського права), та, по-друге, зобов'язання повернути неналежно сплачене – ст. 1376–1381 (*condictio indebiti* римського права)» [134].

Стаття 1375 ФЦК встановлює, що той, хто приймає на себе добровільне ведення справ іншої особи (байдуже, знає про це господар справ чи ні), приймає на себе й зобов'язання продовжувати ті справи, які він почав вести, та закінчити їх.

Враховуючи, що на формування сучасного цивільного права України цивілістика Франції вплинула меншою мірою, ніж німецька, здається доцільним далі більше уваги приділити аналізу бачення сутності інституту ведення чужих справ без доручення німецькими правознавцями та законодавцями.

Веденню чужих справ без доручення присвячені § 677–687 Німецького цивільного кодексу. Відповідно до § 677 НЦК ведення чужих справ без доручення має місце, якщо хтось веде справи для іншого, не будучи ним уповноваженим або не маючи інших для цього повноважень.

Стосовно назви зазначеного інституту – в інших правових системах йшлося лише про «ведення справ для іншої особи» § 677 Німецького цивільного кодексу (подібно ст. 2028 італійського ЦК 1942 р. – ведення справ іншої особи), «втручання в справи іншої особи», «ведення чужих справ», «взяття на себе чужих справ» (відповідно §§ 1035, 1036, 1037 Цивільного кодексу Австрійської республіки); своєю чергою, у Французькому цивільному кодексі вживається формулювання «той, чиї справи було добре влаштовано (ст. 1375) [189, с. 26.]

Говорячи про концепцію регулювання ведення чужих справ без доручення в німецькому цивільному праві, слід мати на увазі, що в німецькому законодавстві ці норми існують у незмінному вигляді від моменту набрання чинності Німецьким цивільним Кодексом (BGB),

прийнятим у 1896 році. Не вплинула на їхні сутність та зміст і правова реформа, що тривала близько двадцяти років і закінчилася у 2002 році. У Німецькому цивільному кодексі 1900 року веденню чужих справ без доручення присвячено §§ 677–687. Відповідно до § 677, ведення чужих справ без доручення має місце, якщо хтось діє для іншого без його доручення або не маючи для цього інших повноважень [33, с. 358].

Досліджуючи найбільш характерні ознаки зазначеного інституту, маємо взяти до уваги чинники діяльності гестора без правового титулу: з формулювання випливає, що гестор веде справи без доручення чи іншого уповноваження від зацікавленого суб'єкту.

В інших правових системах, як правило, зустрічаємо посилання лише на відсутність доручення, що має своїм джерелом римську формулу *sine mandatum*. Поняття «іншого уповноваження», що міститься у § 677 НЦК, розуміється у доктрині як брак будь-якого обов'язку, що виникає з договору, закону чи рішення суду, чи уповноваження стосовно діяльності в інтересах іншої особи (*domini negotii*). На першому місці серед обов'язків гестора називається вимога його діяльності відповідно до інтересу зацікавленої особи [201, с. 12].

У літературі зазначається: «...у німецькій правовій доктрині виділяють чотири типи ведення чужих справ без доручення: 1) обґрунтоване ведення справ без доручення (гестор повинен вести справу так, як цього вимагають інтереси домінуса з урахуванням його дійсної чи ймовірної волі – § 677 НЦК); 2) необґрунтоване ведення справ без доручення (виконавець не має права на відшкодування своїх витрат); 3) помилкове ведення чужої справи як власної (застосовуються загальні положення про зобов'язання, у тому числі, з гестора може бути стягнене безпідставне збагачення – § 687 НЦК); 4) ведення справи, про яку відомо, що вона чужа, у власних інтересах (кваліфікується як делікт)» [70, с. 119].

Німецький Цивільний кодекс не передбачає обов'язку продовжувати почату гестором діяльність у чужих справах. В юриспруденції та літературі з

початку XX століття заперечується існування такої повинності. Спирається це правило на те, що гестор має розумітися як особа, якій доручають, і котра може припинити стосунки доручення в будь-який момент (§ 671 НЦК) [202, с. 12]. Однак у новіших працях представлена інша точка зору, відповідно до якої гестор зобов'язаний продовжити почату діяльність (за винятком випадків обґрунтованого очікування вказівки домінуса щодо виконання повідомлення), якщо це ґрунтується на повинності захисту зацікавленої особи та прагненні збільшення її інтересу (користі) [202, с. 13].

У літературі звертається увага на врегульовану в німецькому цивільному праві ситуацію стосовно діяльності гестора *cum animo donandi*. Німецький законодавець тлумачить (розуміє) зазначену правову конструкцію як ведення чужої справи без наміру вимоги повернення зроблених видатків і витрат. Тоді виключається повноваження гестора щодо витребування повернення видатків і витрат, що ототожнюється в доктрині зі втратою права на винагороду, а також вимоги відшкодування понесеної шкоди (§ 685 НЦК). Тягар доказування існування такого наміру покладено на зацікавлену особу.

До конструкційних характерних елементів ведення чужих справ без доручення у розумінні німецького Цивільного кодексу слід віднести регулювання діяльності гестора під впливом помилки стосовно особистості зацікавленої особи (§ 686 НЦК). Відповідно до зазначеної норми цього Кодексу, «Якщо особа, яка веде чужі справи без доручення, помиляється стосовно особистості зацікавленої особи, то права і обов'язки, що впливають з ведення справ, надаються тій особі, в інтересах якої здійснюються відповідні дії».

Інститут ведення чужих справ без доручення передбачався у проєкті Цивільного уложення Російської імперії. Згідно з нормами цього інституту, якщо хтось без повноважень вів справи іншої особи, то він мав діяти належним чином в інтересах хазяїна, з урахуванням його ймовірної волі, а натомість отримував право на відшкодування розумно і доцільно здійснених витрат. При цьому гестор мав вести справу так, як цього вимагають інтереси

домінуса, з урахуванням його дійсної чи ймовірної волі, повідомити хазяїна про ведення його справи, надати відповідну інформацію та своєчасно передати йому ведення справи.

Незважаючи на те, що проєкт Цивільного уложення Російської імперії (так іменувався тоді в російському законодавстві і літературі Цивільний кодекс) обговорювався тривалий час, воно так і не було прийнято. Отже, у російському цивільному законодавстві цей вид зобов'язань був відсутній протягом усього його розвитку [15], аж до жовтневої революції 1917 року, після якої Російська імперія припинила своє існування, а дія її законодавства взагалі припинилась.

Не знайшлося місця такому виду зобов'язань і в Цивільному кодексі РРФСР, а також у прийнятому за його зразком ЦК УСРР 1922 року, так само як і в цивільних кодексах інших республік колишнього СРСР. Разом із тим, оскільки в радянському цивільному законодавстві не було спеціальних норм, що вважалися належними до *negotiorum gestio*, доктрина та практика поширювала на ці відносини статті Цивільного кодексу, які стосувалися зобов'язань з безпідставного збагачення.

У вітчизняній цивілістичній літературі констатувалося: «До категорії зобов'язань з безпідставного збагачення деякі вчені, а іноді й судова практика, відносять ті випадки, коли одна особа, яка діяла в інтересах іншої особи без її доручення, зменшила своє майно заради збереження чужого майна і вимагає від цієї особи повернення всіх витрат.

Сюди, наприклад, відносять такі випадки, коли для збереження будинку, що потребує невідкладного ремонту, сусід за відсутності господаря того будинку і без його доручення витрачає свої кошти і провадить необхідний ремонт. Тут міркування такі: відсутній господар будинку зберіг свої кошти, бо він їх не витратив на невідкладний ремонт, але він їх зберіг за чужий рахунок, за рахунок сусіда. Отже, він збагатився за рахунок іншої особи і притому без достатньої підстави, бо ні закон, ні договір не зобов'язують сусіда витрачати власні кошти на ремонт чужого будинку» [57,

с. 207].

На перший погляд, такі міркування можуть здатися логічними, оскільки йдеться про набуття вигоди однією особою за рахунок іншої при відсутності зловмисних дій набувача. Це зовні схоже на договір, але не є договором, бо немає волі іншої особи на те, щоб передати майно набувачу. І в першому, і в другому випадку договору немає, але виникають відносини, схожі на договірні.

Саме ця подібність була підставою для віднесення ще римськими правознавцями ведення справ без доручення і безпідставного збагачення до однієї групи зобов'язань: квазіконтрактів, про що вже згадувалося у підрозділі 1.3. цієї дисертації. Разом із тим, вже у римському праві ці зобов'язані відрізнялися низкою ознак.

Враховуючи, що зобов'язання щодо ведення справ без доручення за римським правом вже було охарактеризовано у цій дисертації раніше, далі охарактеризуємо лише суттєві ознаки безпідставного збагачення. Отже нагадаємо: «Другою різновидністю нібито договірних зобов'язань було безпідставне збагачення, яке могло мати місце у випадках: помилкового платежу; надання майна з підстави, яка відпала; повернення безпідставно отриманого (повернення краденого і повернення отриманого за несправедливою чи за неправильною підставою).

Спочатку інтереси учасників відносин, що виникають з безпідставного збагачення, у римському праві захищалися за допомогою кондикційних позовів, сутністю яких було повернення стану, що існував до вчинення правомірних дій, мотиви яких, однак, визнавалися неправомірними внаслідок існування помилки або інших чинників. Відносини, що при цьому виникали, були подібні до тих, що впливали з реальних договорів: зобов'язання в обох випадках виникають з моменту фактичної передачі якогось майна однією стороною іншій. Разом із тим, між договірними зобов'язаннями, які виникали з реальних договорів, і зобов'язаннями, що виникали з безпідставного збагачення, були істотні відмінності, сутність яких полягала у тому, що в

реальних договорах передача майна здійснюється на законній підставі, а тому отримане за таким договором майно не могло визнаватися безпідставним збагаченням. Натомість, зобов'язання з безпідставного збагачення якраз і виникає завдяки тому, що якась особа отримала певне майно за рахунок іншої особи, тобто збагатилася без наявності достатніх для цього правових підстав.

Найбільш поширеною підставою виникнення таких зобов'язань була сплата однією особою іншій неіснуючого боргу. Внаслідок сплати незаборгованого виникало зобов'язання повернути неправомірно отримане майно, яке за своїм змістом наближалось до договірному. Внаслідок наявності цього чинника це зобов'язання було віднесено до групи нібито договірних» [90; 84; 83].

«Іншим видом безпідставно отриманого були зобов'язання, відповідно до яких особа, що одержала майно з певною метою, яка не здійснилася, зобов'язана повернути його тій особі, від якої це майно отримано. Це одностороннє зобов'язання, яке виникає внаслідок одностороннього волевиявлення. Його підставами могли бути різноманітні надання майнової вигоди однією особою іншій з певною метою. Необхідними умовами виникнення зазначеного зобов'язання були: фактичне надання майнової вигоди однією особою іншій; відпадиння мети, заради якої і встановлювались цивільні права та обов'язки.

Особливе місце у системі захисту прав учасників відносин безпідставного збагачення посідав позов про повернення краденого. Власник речі, яка незаконно перебувала у іншої особи, звісно, міг захистити свої інтереси за допомогою віндикації. Однак досить складні процесуальні дії, які потребували великих затрат часу, зумовили доцільність використання кондикційного позову для повернення краденого. Римські правознавці виходили з того, що юридичною підставою кондикції з крадіжки є факт збагачення злодія за рахунок власника без правових підстав.

Відповідно до зобов'язання, яке виникало з крадіжки, злодій мав повернути передусім все крадене у повному обсязі з усім приростом, не тільки з фактично одержаним, але й з тим, який міг бути одержаний. Він відповідав також за випадкову загибель речі.

Поряд із спеціальними дістала поширення загальна кондикція – *condictio sine causa*. Можна вважати, що вона є виразом загального правила, через яке будь-хто, що збагатився без правової підстави, зобов'язаний був повернути все набуте особі, за рахунок якої він збагатився» [90].

Таким чином, безпідставне збагачення відрізнялося від ведення справ низкою ознак, і передусім, існуванням наміру у діючої особи захистити інтереси господаря, в інтересах якого він вчиняв дії, не маючи на те доручення від нього.

Загалом, ця обставина визнавалася і радянськими цивілістами, але відсутність у радянських цивільних кодексах норм, присвячених регулюванню веденню чужих справ без доручення, змушувала їх шукати прийнятний вихід. Завдання ускладнювалося тим, що вони не мали можливості апелювати до положень римського права та цивільного права капіталістичних країн. Відтак радянські цивілісти наполягали (наприклад, аналізуючи згадувану справу Марцинюка, котрий зазнав шкоди при рятуванні державного майна [75, с. 41–42]) на неможливості застосування норм «буржуазного» інституту для регулювання нових відносин соціалістичного суспільства, зокрема тих, що виникають при рятуванні майна соціалістичних організацій, життя та здоров'я громадян, і обґрунтовували пропозиції щодо створення нової категорії зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення рятувальних дій в інтересах інших осіб [58, с. 99–113; 63, с. 76; 72, с. 80; 107, с. 62]. Як зазначав С. Н. Ландкоф, «Благородні дії спрямовуються не тільки на збереження майна громадян, а, головним чином, на охорону суспільної соціалістичної власності, на врятування життя громадян. Отже, тут потрібна не інституція римського права щодо ведення чужої справи без доручення, а створення нової інституції радянського

цивільного права: зобов'язання, що виникають унаслідок благородних дій. В основу цієї інституції можна було б покласти вчинення благородних дій для охорони суспільної й особистої власності та життя громадян, вчинення, яке дає право виконавцеві вимагати повернення розумно зроблених витрат незалежно від наслідків цих дій, але не дає права вимагати винагороди за труд» [57, с. 208].

Наслідком такого підходу було приділення значної уваги зобов'язанням відшкодування шкоди, завданої здоров'ю, передусім деліктами [172], а також запровадження під час другої кодифікації цивільного законодавства в СРСР у 1961–1964 роках принципово нового інституту – зобов'язань, що виникають у зв'язку із рятуванням соціалістичного майна. Стаття 95 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 року закріплювала обов'язок соціалістичної організації відшкодувати шкоду, зазану громадянином, який рятував її майно. Аналогічні норми були закріплені пізніше і в цивільних кодексах союзних республік (наприклад, ст. 467–468 ЦК УРСР). Умовами виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, що сталася при рятуванні соціалістичного майна, були: наявність реальної загрози соціалістичному майну; спрямованість дій громадянина на рятування цього майна; виникнення шкоди у рятувальника (а у випадку смерті рятувальника – у його утриманців); зв'язок між діями громадянина і шкодою, яка виникла. При цьому успішність здійснення наміру відвернення шкоди шляхом вчинення рятувальних дій для виникнення зобов'язань значення не мала [13, с. 106; 123, с. 89–127].

Разом із тим, у цивільних кодексах шести радянських республік (Азербайджанської РСР, Казахської РСР, Латвійської РСР, Молдавської РСР, Таджикицької РСР, Узбецької РСР) були передбачені зобов'язання, що виникають з ведення справ іншої особи без її доручення. При цьому в деяких з цих Кодексів зазначені зобов'язання були вміщені серед договірних зобов'язань, а в інших – поміж зобов'язань недоговірних. Так, наприклад, у

ЦК Латвійської РСР глава 35 «Зобов'язання, що виникають з діяльності без доручення» були розміщені після глави «Доручення». Водночас, у ЦК Азербайджанської РСР глава 44 з такою самою назвою – «Зобов'язання, що виникають з діяльності без доручення», була розміщена після глави «Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування соціалістичного майна» і перед главою «Зобов'язання, що виникають з безпідставного набуття або збереження майна». Попереднє теоретичне обґрунтування такого рішення законодавців не наводилося, однак можна припустити, що розробникам ЦК Латвійської РСР історично та психологічно була ближчою структура ЦК Польської Народної Республіки (Глава XXII «Ведення чужих справ без доручення», розміщена між главами «Доручення» і «Договір посередництва»), тоді як рішення законодавців Азербайджанської РСР ґрунтувалися на розумінні ведення чужих справ без доручення, як діяльності, спрямованої на відвернення небезпеки, котра загрожує завданням шкоди інтересам іншої особи.

Слід зазначити, що в літературі висловлювалися пропозиції про запровадження відповідного інституту також і в інших союзних республіках колишнього СРСР [143, с. 15–17, 25–26], а також пропонувалося передбачити відшкодування шкоди, що сталася при вчиненні дій у громадських інтересах і при рятуванні життя та здоров'я людини [61, с. 11; 125; 171, с. 122–124]. Однак і ті, й інші пропозиції залишилися поза увагою радянських законодавців.

Принципово важливі зміни у баченні сутності відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на запобігання виникненню шкоди, відбулися в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття, що було пов'язано із переглядом концептуальних засад правової доктрини, яка існувала раніше [87; 85].

Основи цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 року містили такий вид зобов'язання, як ведення чужих справ без доручення. Стаття 118 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і республік 1991 року

передбачала, що особа, яка уклала угоду в інтересах іншої особи, не маючи на це повноважень, вправі вимагати відшкодування понесених у цій угоді витрат за умови подальшого схвалення угоди цією особою. За відсутності схвалення необхідні витрати компенсуються особою, в інтересах якої укладалася угода, лише в межах отриманої за угодою вигоди. Крім цього, якщо особа без відповідних повноважень запобігла реальній загрозі збитків майну інших осіб в умовах, які виключають можливість попередження їх про таку загрозу, вона вправі вимагати від цих осіб відшкодування збитків, що сталися у зв'язку із запобіганням шкоди. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, не повинен перебільшувати розміру відвернутої шкоди.

Таким чином, наведена стаття Основ цивільного законодавства фактично об'єднувала два види зобов'язань, що виникали внаслідок відвернення шкоди: 1) ведення справ без доручення, 2) запобігання загрозі реальних збитків майну інших осіб особою, яка діяла без відповідних повноважень.

Хоча на території України Основи цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 року не набрали чинності, проте вони помітно вплинули на розвиток цивілістичної думки на пострадянському просторі. Відбулися вони на пострадянському просторі і як законодавчий акт. Наприклад, на території Російської Федерації наведені Основи діяли аж до 1 березня 1996 року, поки не набрала чинності частина друга ЦК Російської Федерації, прийнята 22 грудня 1995 року.

Слід зазначити, що й концепція ЦК України у питаннях регулювання недоговірних відносин, які виникають внаслідок вчинення дій, спрямованих на запобігання шкоді, яка загрожує інтересам іншої особи, також фактично ґрунтується на концепції ст. 118 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 року.

У вітчизняному цивільному законодавстві зобов'язання, які виникають щодо ведення чужих справ без доручення (діяльності в інтересах іншої особи без її доручення), уперше були передбачені в проєкті ЦК України 1996 року,

де вони були включені у число недоговірних зобов'язань з метою «стимулювання бережливого ставлення до чужого життя, здоров'я, власності, та відшкодування шкоди особі, яка вчиняла такі дії, і гарантування поновлення майнового стану осіб, що піклуються про чужі майнові інтереси» [6, с. 180].

На думку Є. О. Харитонova, «...чинний Цивільний кодекс передбачає виникнення кількох видів зобов'язань такого типу:

1) зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України);

2) зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України).

Своєю чергою, глава 80 ЦК України охоплює дві підстави виникнення зобов'язань внаслідок вчинення рятувальних дій, завдяки чому розрізняють:

1) зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи (ст. 1161 ЦК України); 2) зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи (ст. 1162 ЦК України). Розрізняють їх за об'єктом, якому загрожувала небезпека, та суб'єктами, на яких покладається обов'язок відшкодування шкоди» [146, с. 461–480].

Звідси випливає, що в сучасному українському цивільному праві досить чітко помітна тенденція до розширення кількості видів зобов'язань, що регулюють процес і наслідки добровільної діяльності в чужому інтересі. Що стосується ведення чужих справ без доручення, то воно є лише однією з підстав виникнення «превенційних» зобов'язань [86].

Відповідно до такої концепції Цивільного кодексу наслідки ведення чужих справ без доручення визначаються нормами глави 79 ЦК України. Згідно зі ст. 1158 ЦК України, вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення розглядається як право особи – учасника цивільних відносин. Разом із тим, оскільки діяльність без доручення іншої особи є втручанням у сферу її майнових інтересів, вона можлива лише за умови, що

згаданим інтересам загрожує небезпека. Оскільки за наявності цих умов вчинення дій в чужих інтересах без доручення санкціонується ЦК України, то така діяльність є правомірною дією. Зобов'язання, що виникають на підставі таких дій, характеризують як недоговірні правовідносини між особою, яка діяла в інтересах іншої особи, та зацікавленою особою. Однак при цьому слід мати на увазі, що згідно з правилами ч. 2 ст. 1158–1160 ЦК України особа, яка веде чужі справи, зобов'язана сповістити про це того, у чийх інтересах вчинялися дії. Якщо останній схвалить дії ведучого його справи, то до відносин сторін застосовуються положення договору доручення. Але у разі, якщо зацікавлена особа заперечує проти втручання у її справи, то дії того, хто втрутився, стають протиправними і, відповідно, тягнуть виникнення зобов'язань відшкодування завданої шкоди (глава 82 ЦК України) [146, с. 461–462].

Отже, у ЦК України застосовано гнучкий, на наш погляд, підхід: з одного боку, зобов'язання, що виникають внаслідок діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення, віднесені до недоговірних; з іншого боку, у разі схвалення зацікавленою особою дій, які вчиняються в її інтересах, для впорядкування відносин сторін застосовуються правила договору доручення.

2.2. Поняття і правова природа зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення

Визначення поняття зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, у цивільному законодавстві України відсутнє.

Натомість, ст. 1158 ЦК України акцентує увагу на визначенні умов, за яких особа має право на вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, та умов, яких вона має при цьому дотримуватися, встановлюючи,

що: «Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо ці дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір.

Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, вона зобов'язана вжити усіх залежних від неї заходів щодо попередження, усунення або зменшення невігідних майнових наслідків для іншої особи. Особа, яка вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана взяти на себе всі обов'язки, пов'язані із вчиненням цих дій, зокрема обов'язки щодо вчинених правочинів» [163].

Отже, процитована стаття ЦК України фактично повністю присвячена переліку тих обов'язків, які виникають для того, хто взявся попереджувати, усувати або зменшувати небезпеку настання невігідних для іншої особи майнових наслідків. Таке рішення нагадує наведене у попередньому підрозділі досить обережне ставлення австрійських законодавців до свавільного втручання однієї особи у сферу майнових інтересів іншої приватної особи.

Водночас особа, яка діяла таким чином, за певних умов має право на відшкодування фактично зроблених витрат (ст. 1160 ЦК України).

Враховуючи визначальні ознаки зобов'язань, що впливають зі змісту норм глави 79 ЦК України, можемо запропонувати тут як матеріал для подальшого дослідження наступне їх визначення:

«Зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, це правовідносини, один із учасників яких (діюча особа) добровільно приймає на себе обов'язок вчиняти дії, що загрожують майновим інтересам іншої особи (заінтересована особа), дотримуючись при цьому вимог, встановлених законом, а заінтересована особа має право на належне ведення її дій і зобов'язана до відшкодування

фактично зроблених в її інтересах витрат, якщо ці витрати були виправдані обставинами, за яких діючою особою були вчинені дії» [163].

Разом із тим, запропоноване визначення зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, як зазначалося, є лише робочим матеріалом для дослідження, і не може бути науково проаналізовано без встановлення їхньої правової природи. Своєю чергою, з'ясування правової природи, сутності будь-яких зобов'язань (у тому числі зобов'язань, які є предметом нашого дослідження) є неможливим без врахування особливостей підстав їх виникнення та місця відповідної підстави у загальній системі юридичних фактів.

Отже, маємо спочатку згадати, якою є система підстав виникнення цивільних прав та обов'язків (правовідносин) за Цивільним кодексом України, а відтак встановити місце у ній діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення, надаючи в такому контексті її правову характеристику.

Як передбачає ст. 11 ЦК України, «...цивільні права та обов'язки виникають з дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки». Зокрема, підставами виникнення цивільних прав та обов'язків можуть бути: договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; вчинення майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; а також інші юридичні факти, тобто обставини, яким закон надає юридичного значення.

На підґрунті системного тлумачення положень наведених норм Цивільного кодексу можна було б припустити, що до наведених у загальному вигляді у ст. 11 ЦК України «інших юридичних фактів» може бути віднесена також діяльність в інтересах іншої особи без її доручення (але, очевидно, за умови, що така діяльність за своєю сутністю не належить до «договорів та

інших правочинів», бо інакше вона мала б розглядатися як сукупність правочинів).

Разом із тим, припущення, що юридична значущість зазначеної діяльності встановлюється лише шляхом тлумачення загальних положень Цивільного кодексу, на нашу думку, було б хибним. Оскільки слід мати на увазі, що така діяльність (дії) належить до того виду підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, які прямо передбачені в ЦК України, але названі не серед загальних положень, а поміж підстав виникнення конкретних зобов'язань (правовідносин), що згадуються у Книзі п'ятій Цивільного кодексу.

Такими конкретними приписами, що визначають діяльність в інтересах іншої особи без її доручення як юридичний факт, тобто як обставини реальної дійсності, що мають правове значення, є положення ст. 1158 ЦК України, згідно яким, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення.

Отже встановлення місця діяльності в інтересах іншої особи без її доручення є можливим лише на основі комплексного (системного) аналізу положень ст. 11 та 1158 ЦК України. При цьому розгляд цього питання доцільно почати з аналізу ст. 1158 ЦК України, котра в цьому разі є спеціальною нормою, яка регулює конкретні відносини, а тому має розглядатися раніше загальних норм.

Оскільки у ст. 1158 ЦК України вживається вираз «дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення», здається, що тут можна було б вести мову про «зобов'язання, підставою виникнення яких є відвернення шкоди».

Однак маємо враховувати ту обставину, що зобов'язання з таким найменуванням, як самотійна відокремлена категорія, у цивільному

законодавстві України не передбачені, через що, строго кажучи, про них може йтися лише в порядку *de lege ferenda*.

З цих міркувань виправданим здається вести мову про «відносини, що виникають внаслідок відвернення шкоди» з певними застереженнями, маючи при цьому на увазі, що після врегулювання їх нормами законодавства вони виступають як правовідносини (зобов'язання). При цьому зазначені норми, будучи об'єднані та впорядковані на певних засадах і з більшим чи меншим ступенем узагальнення, можуть утворювати відповідні інститути та субінститути, що, власне, і дозволяє вести мову про зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення шкоди, як про родову категорію та її різновиди.

Як зазначалося раніше, про зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення шкоди (запобігання шкоді), свого часу вже йшлося у радянській та пострадянській цивілістиці. Зокрема, у 50-х – 60-х роках минулого століття позначення «обязательства, возникающие вследствие предотвращения вреда» («зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення шкоди») вживалося стосовно зобов'язань, які виникають внаслідок рятування майна соціалістичних організацій, а також життя та здоров'я громадян [62, с. 39–41; 122, с. 16]. Сюди ж, з певними застереженнями, могли бути віднесені деякі спеціальні випадки відшкодування шкоди, що сталася при рятуванні життя та майна людини (наприклад, на морі [117]). Пізніше пропонувалося розглядати це поняття як родове, поширюючи його на всі правовідносини, що виникають у випадках запобігання шкоди, яка загрожувала майновим правам та інтересам іншої особи [124, с. 104–111].

У проєкті ЦК України від 25 серпня 1996 року коло недоговірних зобов'язань порівняно з ЦК УРСР 1963 року було значно розширене. Проте, хоча розробники Проєкту наполягали при його обговоренні на тому, що «серед норм, які регулюють зазначені відносини, необхідно виділити норми щодо запобігання шкоди та захисту їх від небезпеки», зазначаючи, що ці норми мають превентивно-виховний характер, бо стимулюють бережливе

ставлення до чужого життя, здоров'я та власності, а відшкодування шкоди особі, яка вчиняла такі дії, до того ж, гарантує і поновлення майнового стану осіб, що піклуються про чужі майнові інтереси [6, с. 180], у чинному ЦК України 2003 року «Зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення шкоди (запобігання шкоді) » як окрема (узагальнена) категорія не згадуються.

У зв'язку з цим постає питання: чи є відсутність спеціального регулювання щодо відокремленої групи відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на запобігання шкоди (відвернення загрози), результатом принципової позиції авторів ЦК України, чи йдеться лише про незавершеність концепції останнього у цій частині?

У пошуках відповіді на це питання необхідно проаналізувати правовідносини, які виникають внаслідок вчинення дій, спрямованих на запобігання шкоди (відвернення загрози вчинення шкоди), яка загрожує іншій особі. Розглянувши окремі випадки виникнення відповідних зобов'язань, можна з'ясувати наявність у них спільних рис і відмінностей, а відтак встановити, є вони однорідними, чи ні.

Першим із відомих інститутів такого роду вважається так звана «загальна аварія», прототипом якої був Родоський закон «Про викинуте у море» (Дигести Юстиніана. 14.2.1-10).

Підставою виникнення зобов'язань у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на запобігання виникненню шкоди або її зменшенню, у римському праві було *negotiorum gestio* – «ведення справ» (з долученням слів «без доручення», аби підкреслити його позадоговірний характер) [88; 89]. Попри дискусію правознавців стосовно початку формування відповідного правового інституту – у добу стародавнього римського цивільного права чи з початком діяльності преторів [18, с. 80; 35, с. 44–45], – у будь-якому разі цим зобов'язанням вже більше двох тисяч років.

Зауважимо, що позначення «Зобов'язання, які виникають внаслідок відвернення шкоди (запобігання шкоді)» вживалося відомим українським

цивілістом П. Р. Ставиським (котрий потім працював на юридичному факультеті Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова) ще з 50-х років минулого століття [122, с. 16]. Пізніше П. Р. Стависький та Є. О. Харитонов у спільній публікації пропонували розглядати це поняття як родове, поширивши його на всі правовідносини, що виникають у випадках запобігання шкоди, яка загрожувала правам та інтересам іншої особи [124, с. 104–111].

Разом із тим, як узагальнююча категорія «превенційні зобов'язання», тобто зобов'язання, які мають підставами свого виникнення будь-які дії щодо відвернення шкоди, у ЦК України окремо не згадуються. Натомість, цим позначенням охоплюються досить різноманітні групи правовідносин, що виникають внаслідок вчинення правомірних дій.

Своєю чергою, зазначені групи зобов'язань входять до більш широкої категорії «Недоговірні зобов'язання», якій присвячено підрозділ другий Книги п'ятої ЦК України. Зокрема, Цивільний кодекс України передбачає такі недоговірні зобов'язання: публічна обіцянка винагороди (без оголошення конкурсу та за результатами конкурсу); вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення; рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи; створення загрози здоров'ю, майну фізичної або юридичної особи; зобов'язання щодо вчинення шкоди; зобов'язання щодо набуття або збереження майна без достатньої правової підстави.

Слід зауважити, що у згаданому підрозділі Книги п'ятої ЦК України без чіткої диференціації об'єднані й ті зобов'язання, які мають підставою виникнення правомірних дій, і ті, підставою виникнення яких є правопорушення. Таке рішення, на наш погляд, є невиправданим і потребує ретельного наукового аналізу з метою формування пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства. (Тут слід згадати, що ще в радянському цивільному праві мали місце спроби розглядати вчинення шкоди правомірною поведінкою, як певну узагальнюючу підставу

дослідження зобов'язань, що мають метою відшкодування такої шкоди [168]. Хоча змін у чинному цивільному законодавстві це тоді не спричинило).

Слід зазначити, що на теоретичному рівні (про що вже згадувалося раніше) в українській цивілістиці сформулювалося бачення недоговірних зобов'язань як самостійної групи цивільно-правових зобов'язань. Зобов'язання, які входять до цієї групи, мають спільні ознаки, що дозволяють, по-перше, об'єднати їх, а по-друге, відокремити від зобов'язань, які виникають із цивільно-правових договорів. Спільною рисою, яка дозволяє виокремити недоговірні зобов'язання у самостійну групу цивільно-правових зобов'язань, є відсутність договірних відносин між суб'єктами цих зобов'язань. Виходячи з цього, недоговірні зобов'язання визначають як зобов'язання, підставами виникнення яких є інші, крім договору, юридичні факти [55, с. 191].

Відсутність домовленості між сторонами недоговірних зобов'язань зумовлює таку їх характерну рису, як відсутність узгодження волі учасників на виникнення зобов'язання. І навіть тоді, коли виникнення недоговірного зобов'язання залежить від вольової дії іншої особи (наприклад, оголошення конкурсу), воно все одно не передбачає узгодження волі та волевиявлення інших учасників цього правовідношення [77, с. 10].

Наслідки діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення визначають норми глави 79 ЦК України. Згідно зі ст. 1158 ЦК України вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення розглядається як право особи – учасника цивільних відносин. Разом із тим, оскільки діяльність без доручення іншої особи є втручанням у сферу її майнових інтересів, вона можлива лише за умови, що цим інтересам загрожує небезпека. Оскільки за наявності зазначених умов вчинення дій в чужих інтересах без доручення фактично легалізується ЦК України, то така діяльність вважається правомірною дією. Саме ці правомірні дії є підставою виникнення зобов'язань внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення.

Зобов'язання, що виникають на підставі зазначених дій, можуть бути охарактеризовані як недоговірні правовідносини, що встановлюються між тим, хто діяв в інтересах іншої особи, та особою, у чийх інтересах вчинялися дії без її доручення. Аналізуючи правову природу ведення чужих справ без доручення під таким кутом зору, О. Д. Кутателадзе констатував: «...з часів римського приватного права ці зобов'язання відносять до так званих квазіконтрактів, нібито договорів. Віднесення ведення чужих справ до квазіконтрактів пояснюється тим, що позитивне схвалення домінусом діяльності гестора свідчить про встановлення договірної зобов'язання (договір доручення) між ними та, відповідно, виникає обов'язок домінуса відшкодувати витрати, що їх зазнав гестор. Неможливість віднесення ведення справ без доручення (діяльності в матеріальних інтересах іншої особи без її доручення) до категорії договорів пов'язана з тим, що відмова домінуса від схвалення дій гестора має своїм наслідком обов'язок останнього відновити становище, яке існувало до ведення справ без доручення» [56, с. 12].

Цікавою є позиція Ю. О. Заїки, на думку якого, «при вчиненні дій у майнових інтересах іншої особи без доручення по суті виникають два види правовідносин: квазіконтракту – по вчиненню юридичних і фактичних дій в інтересах іншої особи без надання нею повноважень, і квазіделіктні – по відшкодуванню витрат, які особа понесла при вчиненні фактичних дій в чужому інтересі з метою запобігання шкоди або зменшення її розміру» [121, с. 100].

Враховуючи, що в цивільному праві України відсутня категорія квазіконтрактів, а отже і зобов'язань, які виникають з нібито договорів, логічним буде віднести ведення чужих справ без доручення до більш загальної категорії недоговірних зобов'язань.

Разом із тим, ця загальна категорія недоговірних зобов'язань може бути поділена на: 1) недоговірні зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення правомірних дій (публічна обіцянка винагороди – без оголошення конкурсу та за результатами конкурсу; вчинення дій у майнових інтересах іншої особи

без її доручення; рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи); 2) недоговірні зобов'язання, що виникають внаслідок правопорушень (створення загрози здоров'ю, майну фізичної або юридичної особи; вчинення шкоди; набуття або збереження майна без достатньої правової підстави).

Своєю чергою, поміж недоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок правомірних дій, є доцільним розрізняти ті, що виникають внаслідок вчинення юридичних актів (односторонніх правочинів тощо), і ті, що виникають внаслідок вчинення так званих «фактичних» дій.

Але якщо віднесення публічної обіцянки винагороди (як без оголошення конкурсу, так і за результатами конкурсу) до односторонніх правочинів [34, с. 715, 723], а рятування здоров'я, життя майна іншої особи тощо – до «фактичних дій» [124, с. 105–109] у вітчизняній юриспруденції практично не викликало заперечень, то стосовно розуміння сутності дій, вчинених у майнових інтересах іншої особи без її доручення, точиться дискусія.

Як згадувалося раніше, стосовно підходів до вирішення цього питання у вітчизняній цивілістичній літературі були висловлені різні погляди. Найбільш детально розробленою і аргументованою позицією, на наш погляд, є визнання дій в інтересах іншої особи без її доручення правомірними діями, які за сутністю є юридичним вчинком особливого типу – вольовим і цілеспрямованим юридичним вчинком. Особливості останнього вбачаються в тому, що дії, котрі вчиняються гестором, спрямовані на досягнення певного правомірного результату (цим він схожий на правочин і відрізняється від звичайного юридичного вчинку), але, разом із тим, особа, яка вчиняє такі дії, не має метою встановлення цивільних правовідносин з особою, в інтересах якої вчиняються дії (це відрізняє ведення чужих справ від правочину, а також робить зазначені дії подібними за сутністю до звичайного юридичного вчинку) [35, с. 87–88; 143, с. 14].

Нам здається, що формулювання та зміст норм глави 79 ЦК України дають підстави вважати виправданим і перше, і друге розуміння сутності дій, які вчиняються у майнових інтересах іншої особи без її доручення. В одних випадках це може бути односторонній правочин, який після схвалення його заінтересованою особою (тобто вчинення нею іншого одностороннього правочину) є підставою виникнення між ними цивільних прав і обов'язків (чч. 2–3 ст. 1158 ЦК України, ст. 1159 ЦК України).

Водночас слід зауважити, що ст. 1160 ЦК України передбачає можливість відшкодування витрат, понесених особою у зв'язку із вчиненням нею дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, незалежно від того, чи мала діюча особа намір встановити цивільні права й обов'язки з тим, у чийх інтересах вчинялися дії, чи ні.

З положень згаданої норми випливає, що для наведеної у ній ситуації не має значення встановлення спрямованості волі та волевиявлення діючої особи на встановлення, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків. Водночас, наявність такої спрямованості волі та волевиявлення є неодмінною ознакою правочину як юридичного факту [26, с. 73]. Якщо зазначена спрямованість відсутня, то цивільні права й обов'язки у суб'єктів цивільних відносин (недоговірні зобов'язання) виникають незалежно від їх волі, в силу припису закону.

2.3. Суб'єкти та зміст зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення

Розглядаючи питання про суб'єктний склад зазначених зобов'язань слід зазначити, що учасники зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, не мають у нормах законодавства якогось чіткого й однозначного найменування. Тому важливою з погляду як теорії, так і практики є уніфікація термінології, котра застосовується для позначення суб'єктів відповідних правовідносин.

Враховуючи громіздкість назви «особа, що здійснює дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення», пропонується іменувати сторони гестором і домінусом. Відтак виправданим було б внесення до ст. 1158–1160 ЦК України відповідних змін щодо найменування сторін зобов'язань, які виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Крім того, стосовно суб'єктного складу досліджуваних зобов'язань слід зауважити, що гестором не можуть виступати державні або комунальні органи, які мають своєю метою і статутною діяльністю дії щодо захисту чужого інтересу (в даному випадку публічного). Якщо ж ці дії не є частиною статутної діяльності зазначених утворень, вони можуть бути визнані як гестор [32, с. 19].

Суб'єктами таких зобов'язань є особа, чиїм майновим інтересам загрожує небезпека (господар, домінус), та особа, яка вчиняє дії в інтересах іншої особи без доручення (гестор). Господарем (домінусом) може бути будь-яка фізична або юридична особа. Особою, яка веде справи (гестором) може бути лише повністю дієздатна фізична особа (ст. 30 ЦК України) або фізична особа з неповною цивільною дієздатністю (ст. 32 ЦК України). Це пояснюється тим, що умовою виникнення таких зобов'язань є усвідомлення гестором наявності реальної небезпеки майновим інтересам іншої особи, розуміння, що він діє в чужих інтересах тощо. Юридична особа може бути гестором у випадках, коли це не суперечить обсягу її цивільної правоздатності (ст. 91 ЦК України), і за умови, що особа, яка вчиняла конкретні дії, має право діяти від імені юридичної особи і створювати для неї права та обов'язки (ст. 92 ЦК України) [158, с. 681].

Предметом зобов'язання можуть бути як фактичні дії, так і юридичні, причому вони обмежуються сферою майнових інтересів заінтересованої особи і полягають у попередженні, усуненні або зменшенні невігідних майнових наслідків.

Зміст зобов'язання складають права й обов'язки гестора і домінуса.

Зміст зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, визначають ч. 2 ст. 1158 та ст. 1159–1160 ЦК України.

Зокрема, гестор зобов'язаний сповістити господаря про свої дії. Якщо господар схвалить дії гестора, надалі на відносини сторін поширюються правила відповідного договору (як правило, мається на увазі договір доручення).

Якщо господар заперечує проти втручання у його справи, то діяльність гестора перетворюється на протиправні дії та тягне виникнення зобов'язань відшкодування шкоди. У випадку, коли гестор не мав можливості сповістити господаря про ведення справ останнього, то почавши дії без доручення він має довести їх до кінця, вживаючи усіх залежних від нього заходів для запобігання виникненню шкоди у господаря, взяти на себе обов'язки, що випливають з укладених ним договорів тощо.

Гестор також зобов'язаний надати особі, справи якої він вів, звіт про вчинені ним дії та передати господарю усе отримане в процесі діяльності в його інтересах (ст. 1159 ЦК України). Виконання цих обов'язків провадиться «негайно після закінчення цих дій». При цьому сутність поняття «негайно» визначається із урахуванням тієї ситуації, яка склалася на момент завершення дій.

Якщо гестор не виконає обов'язок передання «усього одержаного» в належний строк, то зазначене майно може бути залежно від обставин справи стягнуто з нього або як безпідставно набуте, або збережене майно (глава 83 ЦК України), або в порядку відшкодування шкоди, завданої особі, у справи якої відбулося втручання без належних повноважень для цього (глава 82 ЦК України).

О. В. Ніколаєнко з цього приводу зазначала: «Покладення на особу, яка без доручення діє в чужих інтересах, обов'язків (значну частину яких вона має виконувати “негайно”) створює для неї ризик збитків внаслідок діяльності в інтересах іншої особи. Таке рішення висуває до гестора вимогу

належної оцінки своїх дій та їх перспективи. Своєю чергою, права гестора забезпечуються можливістю отримання компенсації необхідних витрат, які він зазнав у результаті такої діяльності (ст. 1160 ЦК). Власне, можливість отримати компенсацію витрат, що сталися в результаті діяльності в чужих інтересах, є основним правом гестора. Гестор має право вимагати відшкодування збитків у розмірі фактично понесених витрат, якщо вони були виправдані обставинами справи. Якщо ж витрат не було, то підстави для їх компенсації, природно, немає» [70, с. 121].

Важливою вимогою до дій особи, яка здійснює діяльність в інтересах іншої особи без її доручення, є те, що ці дії мають бути старанними та сумлінними.

Аналізуючи вимоги «старанності» та «ретельності» стосовно дій гестора, спочатку звернемося до розуміння цих категорій у тлумачних словниках української мови.

Словник української мови дає кілька значень поняттям «старанний» і «ретельний»: старанний – «який дбайливо, ретельно, щиро виконує щонебудь, ставиться до чогось; дбайливий, ретельний; який виконується, здійснюється дбайливо, ретельно; який виражає дбайливість, ретельність, свідчить про них» [118, с. 515]; ретельний – «1. Який виявляє старанність, сумлінність у чому-небудь; який виконує все точно; пунктуальний. 2. Виконуваний, здійснюваний дуже старанно, уважно, сумлінно; який здійснюється з урахуванням всіх дрібниць, деталей; ґрунтовний; надто уважний, пильний; точно виконаний; чіткий, акуратний» [119, с. 515].

Із загальних засад цивільного законодавства випливає, що гестор повинен вчиняти дії в інтересах іншої особи з необхідною за обставинами справи дбайливістю та обачністю, що означає відсутність грубих помилок і очевидної недбалості з його боку.

В юридичній літературі при характеристиці діяльності гестора справедливо зверталася увага на таку вимогу до дій останнього, як їх необхідність і доцільність.

Необхідними вважаються такі дії, без здійснення яких серйозно постраждали б майнові або особисті інтереси іншої особи, або виконання обов'язку, який на ній лежить. Доцільність дій означає, що вони мають бути виправдані в ситуації, яка склалась, і що особа, яка веде справу, обрала варіант дій, який враховує інтереси володільця блага, інших заінтересованих осіб, а також інтереси суспільства. Хоча доцільність дій має оцінюватися за об'єктивними критеріями, однак при цьому мають бути враховані також особисті якості особи, яка діє (вік, досвід, навички тощо). Таким чином, термін «залежні від гестора дії» вказує на можливість останнього вчинити їх і включає як необхідність, так і доцільність таких дій. У випадку, якщо гестор вестиме справи не як добрий господар, допускатиме грубі помилки, виявлятиме явну недбалість і самовпевненість, зобов'язання щодо ведення чужих справ не виникне. За наявності в поведінці гестора вини у формі умислу або грубої недбалості його може бути притягнуто до відповідальності за збитки, які можуть виникнути внаслідок його дій [157, с. 560].

Головним обов'язком домінуса перед гестором є відшкодування останньому фактично зроблених витрат, якщо вони виправдані обставинами, за яких були вчинені дії (ст. 1160 ЦК України). Під «фактично зробленими витратами, які виправдані обставинами справи», розуміються такі витрати, без яких майнові інтереси домінуса зазнали б шкоди. Ці витрати мають бути необхідними, доцільними та усвідомлено здійснюватися з метою зробити це на користь іншої особи. Зрозуміло, що вчинення дій у майнових інтересах іншої особи тягне за собою утворення фактичних витрат. Виправданість останніх визначається шляхом аналізу зазначених дій з погляду оцінки їх необхідності та доцільності.

Судова практика виходить з того, що витрати мають бути відшкодовані гестору за наявності встановлених у законі умов.

За приклад наведемо матеріали справи № 908/193/20 від 13.04.2020 року Господарського суду Запорізької області. Публічне акціонерне товариство «Х» (яке в подальшому було перетворено на товариство з

обмеженою відповідальністю) є власником бази відпочинку «Райдуга», розташованої за адресою: Запорізька область, Якимівський район, смт. Кирилівка, про що свідчить свідоцтво про право власності від 24.09.1998 року, реєстраційний номер 17.

21 вересня 2018 року публічне акціонерне товариство «Х» (орендодавець, позивач у справі) та фізична особа-підприємець «Н» уклали договір оренди майна № 92/18 (надалі договір).

Відповідно до п. 1.1 договору орендодавець передає, а орендар отримує в строкове платне користування окреме індивідуальне майно згідно з Актом приймання-передання майна (додаток № 1 до цього договору) (далі – майно), розміщене за адресою: 72563, Запорізька область, Якимівський район, смт. Кирилівка, вул. Коса Пересип, 40, що є власністю орендодавця.

Майно передається в оренду з метою організації відпочинку та дозвілля відпочиваючих на базі відпочинку «Райдуга», організації харчування відпочиваючих (п. 1.2 договору).

Пункт 3.1 договору встановлює строк оренди з 21 вересня 2018 року по 20 вересня 2021 року.

Відповідно до п. 3.5 договору комунальні витрати, пов'язані з експлуатацією орендованого майна, орендар сплачує самостійно на підставі укладених ним угод з постачальниками послуг.

Для забезпечення функціонування бази відпочинку між ФОП Н та ВАТ «Х» 01.10.2012 року був укладений договір № 135 про постачання електричної енергії, за умовами якого постачальник електричної енергії продає електричну енергію споживачу для забезпечення потреб електроустановок споживача з приєднаною потужністю, зазначеною у додатку № 1 «Обсяги постачання електричної енергії споживачу», а споживач оплачує постачальнику електричної енергії вартість використаної (купленої) електричної енергії та здійснює інші платежі відповідно до умов цього договору.

Як зазначив позивач, починаючи з серпня 2019 року орендар перестав виконувати свої зобов'язання з оплати вартості спожитої електричної енергії.

Наприкінці серпня 2019 року ТОВ «Х» стало відомо про попередження з боку ВАТ «Запоріжжяобленерго» про припинення постачання електричної енергії з 04.09.2019 року. Зобов'язано відповідача завершити технологічний цикл і вжити необхідний комплекс заходів, спрямованих на запобігання травматизму, загибелі людей і тварин, пошкодженню обладнання, негативним екологічним та іншим наслідкам. Ймовірна відповідальність за негативні наслідки, пов'язані з обмеженням постачання електричної енергії, при цьому буде покладена на відповідача. Також на ФОП «Н» покладено зобов'язання відшкодувати витрати оператора системи розподілу на здійснення робіт щодо зупинення та відновлення електроживлення.

Враховуючи ігнорування цього попередження з боку відповідача, позивач згідно рахунку № від 31.08.2019 року сплатив на користь постачальника електричної енергії вартість спожитої ФОП «Н» електроенергії у серпні 2019 року в розмірі 89 801,87 грн, про що свідчить платіжне доручення № 600 від 12.09.2019 року).

Також в обґрунтування дій щодо сплати боргу за ФОП «Н» позивач посилався на те, що є власником переданого в оренду майна, і будь-які негативні наслідки, пов'язані з припиненням постачання електричної енергії, будуть безпосередньо впливати на права та обов'язки ТОВ «Х». Так, без електричної енергії неможлива подача води, робота каналізації та вивіз нечистот, забезпечення охорони об'єкту, проживання відпочиваючих, робота їдальні, проведення ремонтних робіт для підготовки бази відпочинку. А для переоформлення договору на подачу електричної енергії на ТОВ «Х» потрібен тривалий час.

Позивач зазначив, що станом на час подання позовної заяви такий договір перебуває на стадії оформлення.

На виконання вимог ч. 2 ст. 1158 ЦК України, ТОВ «Х» при першій нагоді, а саме 13.09.2019 року, листом № 84 від 12.09.2019 року повідомило відповідача про свої дії.

Також про вчинення дій в інтересах ФОП «Н» ТОВ «Х» листом № 82 від 12.09.2019 року повідомило і ВАТ «Запоріжжяобленерго».

У жовтні 2019 року надійшло повторне попередження з боку ВАТ «Запоріжжяобленерго» про припинення електропостачання електричної енергії з 07.10.2019 року.

Жодних дій з боку відповідача щодо уникнення негативних наслідків припинення постачання електроенергії також здійснено не було.

З метою попередження загрози настання негативних наслідків майновим інтересам відповідача, позивач на підставі рахунків ВАТ «Запоріжжяобленерго» вчиняв дії в майнових інтересах ФОП «Н», сплативши за період «вересень-грудень 2019 року» на користь постачальника електричної енергії вартість спожитої електричної енергії та інші платежі на загальну суму 177167,61 грн, що підтверджується відповідними платіжними дорученнями.

Позивач також зазначив, що згідно Закону України «Про ринок електричної енергії» з 1 січня 2019 року процес забезпечення споживачів електроенергією замість традиційних обленерго здійснюють дві нові структури – оператор системи розподілу та електропостачальник. Функції оператора системи розподілу на території Запорізької області здійснює ПАТ «Запоріжжяобленерго», функція постачальника електроенергії покладена на ТОВ «Запоріжжяелектропостачання». Тому оплата за ФОП «Н» здійснювалася на підставі виставлених рахунків як ТОВ «Запоріжжяелектропостачання» за спожиту електроенергію, так і на користь ПАТ «Запоріжжяобленерго», за послуги з компенсації перетікання реактивної електроенергії та за послуги оператора системи розподілу.

На виконання вимог ст. 1159 ЦК України, позивач надіслав відповідачу звіт № 2 від 08.01.2019 року про вчинені в інтересах відповідача дії.

З урахуванням викладеного, на підставі положень ч. 1 ст. 1160 ЦК України позивач вважає, що у нього виникло право вимагати від відповідача відшкодування фактично зроблених витрат, оскільки понесені позивачем витрати були виправдані обставинами, за яких вони були понесені.

Предметом позову є стягнення фактичних витрат позивача при вчиненні ним дії в майнових інтересах іншої особи-відповідача без його доручення, отже, для задоволення заявлених позивачем вимог є необхідним встановлення обставин, які б свідчили про наявність передбачених законом підстав для відшкодування фактично понесених витрат згідно з приписами Глави 79 Цивільного кодексу України.

Проаналізувавши норми чинного законодавства, оцінивши подані докази, суд визнав позовні вимоги щодо стягнення фактично зроблених позивачем витрат такими, що підлягають задоволенню за наступними підставами (міркуваннями).

Як передбачається у ст. 11 ЦК України, цивільні права та обов'язки виникають з дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, які прямо не передбачені зазначеними актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є договори та інші правочини, вчинення майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, а також інші юридичні факти.

За приписами ст. 1158 ЦК України, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання неvigідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення.

Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити цю особу про свої дії. Якщо такі дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір.

Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, вона зобов'язана вжити усіх залежних від неї заходів для попередження, усунення або зменшення невігідних майнових наслідків для іншої особи. Особа, яка вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана взяти на себе всі обов'язки, пов'язані із вчиненням цих дій, зокрема обов'язки щодо вчинених правочинів.

З огляду на зазначене суд дійшов висновку, що передумова для застосування наслідків, передбачених ст. 1158, 1160 ЦК України, а саме – при першій нагоді повідомити про вчинення дій у майнових інтересах іншої особи – відповідача, позивачем дотримана [109].

Разом із тим варто зазначити, що коли й можна погодитися із обмеженням обсягу зобов'язання, передбаченого главою 79 ЦК, майновими інтересами заінтересованої особи, то майнові витрати, понесені при цьому гестором, навряд чи виправдано звужувати до фактичних витрат. У юридичній літературі слушно зазначалося, що однією з умов виникнення зобов'язань внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення є виникнення у діючої особи збитків у результаті здійснення нею таких дій. При цьому під «збитками» розуміються, передусім, «фактично зроблені діючою особою витрати, які були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії» (ч. 1 ст. 1160 ЦК України) [40, с. 68–73; 69, с. 858–859]. Разом із тим, на наш погляд, було б виправданим включити до збитків, які підлягають відшкодуванню домінусом, також і матеріальну шкоду, яка виникла у діючої особи внаслідок вчинення нею дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення.

2.4. Підстави та умови виникнення зобов'язань внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення

Досліджуючи це питання маємо враховувати, що в юридичній літературі звертається увага на необхідність розрізнення таких правових категорій, як підстави та умови виникнення зобов'язань внаслідок діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення. При цьому виходимо з того, що «підставою» вважається той юридичний факт (сукупність юридичних фактів), з яким пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільних прав і обов'язків, а «умовами» – ті обставини, наявність (або відсутність) яких зумовлює можливість виникнення, зміна або припинення цивільних прав і обов'язків.

Для виникнення зазначеного зобов'язання необхідна сукупність юридичних фактів, які мають складну природу. Із урахуванням цієї обставини пропонується чітко відокремлювати підстави та умови виникнення зобов'язання внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення.

При цьому виходимо з того, що юридичним фактом – підставою виникнення відповідних зобов'язань, в даному випадку виправданим є вважати здійснення гестором правомірних дій на користь та в інтересах іншої особи – домінуса. Разом із тим, юридичного значення цей факт набуває лише за наявності сукупності певних умов, визначених законодавством (глава 79 ЦК України).

До таких умов належать: відсутність у особи, що здійснює діяльність на користь іншої особи, доручення або іншого правового титулу, необхідність і доцільність втручання у чужі справи, навмисне здійснення дій на користь іншої особи, виникнення у виконавця шкоди внаслідок здійснення дій на користь іншої особи [143, с. 17].

Погоджуємося у цьому питанні з В. М. Ігнатенком, який зазначає: «...дії в майнових інтересах іншої особи, вчинені без її доручення,

породжують зобов'язання з відшкодування понесених у зв'язку з цим витрат не в будь-яких випадках, а за наявності наступних умов:

1) дії в інтересах іншої особи вчиняються без її доручення, що означає лише власну ініціативу гестора, тобто відсутність договору, вказівки або наперед обіцяної згоди заінтересованої особи, а також обов'язку в силу закону вчинити певні дії в інтересах іншої особи. Такими, наприклад, є дії опікуна, піклувальника в інтересах підопічних, працівників служби соціального захисту населення, які надають допомогу громадянам похилого віку та інвалідам тощо;

2) наявність небезпеки настання не вигідних майнових наслідків і спрямованість дій на їх попередження, усунення або зменшення. Небезпека повинна існувати на час вчинення дій, а не бути уявною. Законодавець вказує на спрямованість дій щодо періоду нейтралізації негативного впливу на майнові інтереси, і залежно від ситуації, що склалася, це може бути попередження – відвернення не вигідних майнових наслідків, усунення – коли негативні фактори почали впливати на майнові інтереси домінуса, але гестор шляхом своїх дій їх усунув; зменшення – коли негативні наслідки відвернути не вдалося, а вдалося їх зменшити;

3) оскільки законодавець говорить про небезпеку настання для домінуса не вигідних наслідків, то дії гестора повинні бути націленими на отримання вигоди заінтересованою особою (збереження майна, виконання зобов'язання перед третьою особою). За своїм характером це можуть бути як фактичні дії (ремонт речі, захист майна від протиправних дій інших осіб), так і юридичні (укладення правочину, сплата боргу). Також дії гестора не повинні суперечити інтересам домінуса, коли останній, наприклад, не бажає піклуватися про своє майно. Слід враховувати вимоги до дій в чужому інтересі, які мають вчинятися, виходячи із очевидної вигоди або користі та дійсних або можливих намірів заінтересованої особи, з необхідною за обставинами справи турботливістю і обачністю;

4) гестор не має можливості отримати згоду заінтересованої особи на вчинення дій в її інтересі. Це, наприклад, відсутність такої особи в місці її постійного проживання. Разом із тим обставини вимагають термінового втручання у справи домінуса. Коли ж такої терміновості немає, і у гестора була можливість отримати згоду домінуса, зобов'язання щодо ведення чужих справ без доручення не виникає;

5) особа, яка діє в чужих інтересах, усвідомлює, на що спрямовані її дії, і не має на меті виникнення іншого цивільно-правового зобов'язання. Так, якщо із поведінки особи, яка звільняє боржника від майнового обов'язку перед третьою особою, випливає, що вона робить це не тільки на безкоштовній, а й на безповоротній основі, то має місце її бажання здійснити дарування.

До перелічених умов додаються також наступні вимоги:

6) наявність витрат, понесених особою у зв'язку з учиненням нею дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, саме й означає ведіння чужої справи за чужий рахунок;

7) особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, повинна за першої ж нагоди повідомити останню про свої дії» [40, с. 68–73].

Далі проаналізуємо зазначені умови, залучаючи матеріали судової практики, яка склалася у відповідній категорії справ.

При цьому враховуємо, що дії гестора здійснюються без доручення особи (підкреслено мною. – Д. П.), в інтересах якої вони вчиняються. Отже, правила глави 79 ЦК України не застосовуються у випадку діяльності організацій (юридичних осіб), для яких діяльність у чужих інтересах є метою їх діяльності (благодійні фонди тощо), а також у тих випадках, коли обов'язок ведення справ іншої особи випливає із безпосередніх приписів закону (наприклад, згідно з ч. 1 ст. 72 ЦК України опікун має дбати про майнові інтереси підопічного).

Українські суди у своїх рішеннях стосовно ведення чужих справ без доручення підтримують таку ж позицію. Так, у Постанові Вищого господарського суду України від 11 березня 2014 року зазначається, що дії гестора щодо запобігання попередженню, усунення або зменшення небезпеки настання невігідних майнових наслідків здійснюються ним за власною ініціативою, а не у зв'язку з укладенням договору доручення чи іншого цивільно-правового договору, а також відповідні дії не мають бути пов'язаними з виконанням службових чи інших, покладених відповідно до вимог закону, обов'язків [98].

Відсутність чи наявність правової підстави на здійснення дій в інтересах іншої особи має на практиці велике значення для кваліфікації справи.

Так, відповідно до матеріалів справи Держинського районного суду м. Харкова від 26.11.2019 року ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом, в якому просить стягнути зі Східного управління капітального будівництва міністерства оборони України грошові кошти в сумі 51 704,50 грн та судові витрати. Свої вимоги обґрунтовує тим, що перебуваючи на посаді заступника начальника Східного управління капітального будівництва міністерства оборони України, з відома керівника управління витратив кошти у розмірі 51 704,50 грн, а саме – сплатив їх в інтересах відповідача 11.07.2018 року до Шевченківського відділу ДВС м. Харкова з метою зняття арешту з активів Управління. Вказаний борг відображено в авансовому звіті, 30.09.2018 року позивача звільнено, проте грошові кошти не повернуто.

Відповідач надав відгук, в якому просив відмовити у задоволенні позовних вимог, вказавши на відсутність заборгованості у управління; звіт про використання коштів, виданих на відрядження або під звіт, не може бути документом боргового зобов'язання роботодавця перед працівником, наданий звіт не оформлений належним чином.

Суд, дослідивши письмові докази, наявні у матеріалах справи, всебічно перевіrivши обставини, на яких вони ґрунтуються відповідно до норм

матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин, встановив наступні обставини та дійшов наступних висновків.

Для виникнення у особи права на відшкодування фактично зроблених витрат при вчиненні дій у майнових інтересах іншої особи необхідною є наявність певних умов, зокрема дії гестора щодо запобігання, усунення або зменшення небезпеки настання невігідних майнових наслідків мають здійснюватися ним за власною ініціативою, а не у зв'язку з укладенням договору доручення чи іншого цивільно-правового договору, а також відповідні дії не мають бути пов'язаними з виконанням службових чи інших, покладених відповідно до вимог закону, обов'язків.

Таким чином, питання відшкодування витрат, понесених працівником при придбанні товарів для підприємства, та інші питання правомірності використання власних готівкових коштів працівником підприємства для вирішення господарських питань належать до цивільно-правових стосунків між суб'єктом господарювання та працівником [112].

У Науково-практичному коментарі до ст. 1158 Цивільного кодексу України слушно, на нашу думку, наголошується: «...словосполучення “вчинення дій в майнових інтересах іншої особи” (підкреслено мною. – Д. П.) слід розуміти як вказівку на те, що зобов'язання, передбачені главою 79 ЦК України, виникають лише тоді, коли дії вчиняються, виходячи з презумпції їх очевидної користі для заінтересованої особи. Оскільки категорія “очевидної користі” є оціночною, то в кожному конкретному випадку вона повинна співвідноситися із загальними принципами (засадами) цивільного законодавства, і передусім з принципами розумності та добросовісності. Іншими словами, особа, вживаючи заходів в інтересах іншої, по-перше, має робити це таким же чином, як заінтересована особа або інший розумний учасник цивільного обороту; по-друге, витрати, понесені у зв'язку з діями в чужому майновому інтересі, не повинні бути обтяжливими для заінтересованої особи, що визначається шляхом співставлення розміру

витрат гестора і майнових втрат домінуса, яких би він зазнав, якби відповідні дії не були здійснені гестором.

Крім того, гестор, приступаючи до виконання дій без доручення іншої особи, має враховувати конкретні обставини, які дають можливість припустити існування або відсутність бажання домінуса щодо захисту своїх інтересів. Оскільки дії вчиняються без доручення, гестор позбавлений можливості безпосередньо одержати у домінуса згоду на їх здійснення. Тому зобов'язання не буде кваліфіковане як таке, що виникло без доручення, якщо заінтересована особа хоча формально і не висловила свою згоду на вчинення певних дій, однак була присутня при їх здійсненні та не заборонила останні» [68, с. 859].

Як вбачається зі справи № 38/12-5/18127.12.11, за позовом Дочірньої компанії «Укргазвидобування» в особі філії Газопромислового управління «Полтавагазвидобування» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Гейзер», про стягнення витрат, понесених позивачем в інтересах спільної діяльності щодо капітального ремонту свердловин № 30, 33, 35 Байрацького родовища, № 105 Абазівського родовища, № 160 Більського родовища в загальній сумі 15 491 142,14 грн на підставі ст. 1159, 1160 Цивільного кодексу України, йдеться саме про наявність інтересів іншої особи.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач наводив те, що між сторонами був укладений договір про спільну діяльність № 910, відповідно до якого метою спільної діяльності сторони визначили опрацювання техніко-геологічної інформації щодо свердловин, капітального ремонту, облаштування та подальшої експлуатації свердловин: підвищення віддачі продуктивних пластів та продуктивності свердловин, видобування та реалізації видобутих вуглеводів, отримання прибутку в інтересах сторін. Оскільки в період 2005–2009 років між сторонами існували суперечки щодо взаємних господарських відносин, спільна діяльність в розумінні укладеного між сторонами договору не проводилась, що загрожувало безаварійній роботі свердловин, екологічній безпеці та стабільному виходу вуглеводневої

сировини, – позивач за рахунок власних коштів та із залученням підрядних організацій проводив видобування вуглеводнів, а також мірою необхідності капітальний та поточний ремонт свердловин на загальну суму 15 491 142, 14 грн. Оскільки в подальшому у 2009 році обсяг видобутих вуглеводнів за період 2004–2009 років був переданий відповідачу, позивач вважає, що це свідчить про ефективність проведення ремонту свердловин і стабільність їх роботи, тобто про вчинення таких дій в інтересах спільної діяльності та майнових інтересів відповідача, з огляду на що, на думку позивача, відповідач у порядку ст. 1160 ЦК України має відшкодувати понесені ним витрати.

Рішенням господарського суду міста Києва від 29.03.2011 року у справі № 38/12, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 30.06.2011 року, в позові було відмовлено.

Приймаючи оскаржуване рішення, суд першої інстанції виходив з того, що відносини між сторонами врегульовано договором про спільну інвестиційну та виробничу діяльність № 910, відповідно, відсутні підстави для задоволення позову в порядку ст. 1158–1160 ЦК України, оскільки зазначені норми регулюють позадоговірні відносини між суб'єктами господарювання.

Постановою Вищого господарського суду України від 29.09.2011 року у справі № 38/12 постанову Київського апеляційного господарського суду від 30.06.2011 року у справі № 38/12 та рішення господарського суду міста Києва від 29.03.2011 року у справі № 38/12 скасовано; справу направлено на новий розгляд до господарського суду міста Києва.

Розглянувши подані документи і матеріали, заслухавши пояснення представника позивача, всебічно і повно з'ясувавши фактичні обставини, на яких ґрунтується позов, об'єктивно оцінивши докази, які мають значення для розгляду справи і вирішення спору по суті, господарський суд міста Києва встановив, що з аналізу всіх обставин вбачається, що саме у зв'язку з діями

позивача (виданням відповідного наказу та розірванням договору) були призупинені відповідачем дії з проведення капітального ремонту свердловин.

При цьому, під час нового розгляду справи судом з'ясовано, що позивач, намагаючись розірвати укладений між сторонами договір, неодноразово у спірний період звертався до суду з позовами про його розірвання.

Крім того, як зазначалось вище, Київським міжобласним апеляційним господарським судом постановою від 07.10.2009 року, залишеною без змін постановою Вищого господарського суду України від 16.02.2010 року, було ухвалено нове рішення у справі № 19/302-16/46 про відмову в позові щодо розірвання договору про спільну інвестиційну діяльність № 910 від 10.09.2004 року.

Враховуючи наведене вище суд дійшов висновку, що твердження позивача відносно вчинення ним дій у майнових інтересах відповідача (підкреслено мною. – Д.П.) не відповідають дійсності, оскільки вищенаведеними судовими рішеннями підтверджується створення позивачем протягом періоду 2005–2009 років перешкод у виконанні відповідачем відповідних зобов'язань з проведення ремонтних робіт свердловин, як то відізвання довіреності, видача наказу про припинення ремонтних робіт, вилучення свердловин у відповідача, розірвання в односторонньому порядку укладеного між сторонами договору, ініціювання численних судових спорів з метою розірвати спірний договір.

За таких обставин дії щодо самостійного ремонту свердловин позивачем станом на момент їх вчинення не могли вважатися такими, що вчиняються в майнових інтересах відповідача, оскільки саме позивач шляхом вчинення вищенаведених дій з усунення відповідача від спільної діяльності створював умови призупинення експлуатації та ремонту таких свердловин, а відповідно, й настання певних несприятливих наслідків.

Позивач не надав суду належних і допустимих доказів на підтвердження обґрунтованості заявлених позовних вимог, зокрема, які б

підтверджували вчинення відповідних дій, щодо яких поставлено питання про компенсацію саме в інтересах відповідача, виходячи не з штучно створених, а об'єктивних обставин виникнення загрози майновим інтересам відповідача [110].

Крім дії в майнових інтересах домінуса, особа, що діє в чужому інтересі, повинна здійснювати такі дії в умовах наявності небезпеки настання невідгідних майнових наслідків для домінуса (підкреслено мною. – Д. П.). Дії гестора при цьому мають бути спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення. При цьому небезпека повинна існувати на час вчинення дій, а не бути уявною.

Відповідно до матеріалів справи № 759/5486/14-ц Святошинського районного суду м. Києва, Позивач ОСОБА_3 звернувся до суду з позовною заявою до ОСОБА_4 про стягнення понесених витрат на утримання об'єкту нерухомості – квартири АДРЕСА_1. В судових засіданнях неодноразово уточнював позовні вимоги, остаточно уточнив 28.10.2014 року. Просив суд стягнути з ОСОБА_4 на його користь частину понесених ним витрат на утримання вищезазначеної квартири. Відповідачка проти позову заперечувала, посилаючись на те, що зважаючи на відсутність між позивачем та відповідачем договору стосовно оплати комунальних послуг, відносини між останніми щодо здійснення комунальних платежів регулюються главою 79 ЦК України, а саме – вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення. Зі змісту положень ч.1 ст.1158, ч.1 ст.1160 ЦК України вбачається, що дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення породжують зобов'язання щодо відшкодування понесених у зв'язку з цим витрат не у будь-яких випадках, а за наявності певних законодавчо визначених умов. Для отримання права вимагати від відповідача повернення витрат на оплату комунальних послуг позивач має довести, що оплата останнім комунальних послуг здійснювалася за наявності викладених вище умов, а саме – в даному конкретному випадку існувала реальна, а не уявна небезпека настання невідгідних для відповідача наслідків. Натомість,

позивачем не згадуються жодні обставини, які б свідчили про реальну можливість настання невігідних наслідків для відповідача. Позивач знав, де проживає відповідач, і мав достатньо часу, щоб повідомити її про суми нарахованих до сплати комунальних платежів. Разом із тим, позивач не надав жодного доказу, який вказував би на наявність законодавчо визначених умов, наведених вище, для відшкодування витрат, здійснених при вчиненні дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення. Так, з кінця червня 2008 року та протягом усього періоду, за який позивач вимагає відшкодування понесених витрат на комунальні послуги, відповідач проживала у Луганську, що підтверджується наявними в матеріалах справи документами та самими сторонами у справі. Адреса місця проживання відповідача та її номер телефону були відомі позивачу. Таким чином, позивач мав практичну можливість повідомити відповідача про необхідність оплатити частину комунальних послуг, пропорційну до частини квартири, право власності на яку належить відповідачу (пояснення стосовно права власності викладені в запереченнях на позовну заяву від 02.07.2014 року), надіславши лист з квитанціями або зателефонувавши. Натомість позивач з власної ініціативи вирішив самостійно оплатити комунальні послуги, не поставивши відповідача до відома про свої дії. З викладеного вбачається, що позивач мав можливість узгодити свої дії щодо оплати комунальних послуг з відповідачем, проте всупереч вимогам законодавства здійснював все на власний розсуд. Стосовно уточнення позовної заяви вважаємо за необхідне зазначити наступне. Позивач вказує, що судові рішення про поділ спільного майна подружжя вступило в законну силу з дати набрання чинності ухвали Апеляційного суду м. Києва (тобто з 23.05.2013 року). Проте при перегляді справи про поділ майна позивача та відповідача ВСС України з розгляду цивільних і кримінальних справ 25 грудня 2013 року змінив ухвалу Апеляційного суду м. Києва, визнавши за ОСОБА_3 право власності на 1/40 частини квартири, а за ОСОБА_4 – на 39/40 частини квартири. Таким чином, лише з 25 грудня 2013 року, а не з 23.05.2013 року, як вказує позивач, частки

позивача та відповідача у праві власності на квартиру становлять відповідно 1/40 та 39/40. Окрім того, відповідно до ч. 3 ст. 267 ЦК України, якби Позивач довів свої позовні вимоги, до вимог про стягнення з відповідача понесених ОСОБА_3 витрат на утримання квартири.

У судовому засіданні представником відповідача не доведено, що оплата останнім комунальних послуг здійснювалася за наявності викладених вище умов, а саме:

- що існувала реальна, а не уявна небезпека настання невігідних для відповідача наслідків. Натомість позивачем не згадуються жодні обставини, які б свідчили про реальну можливість настання невігідних наслідків для відповідача;

- що у позивача не було можливості повідомити відповідача про необхідність сплати конкретної суми комунальних послуг або узгодити з відповідачем оплату комунальних послуг самим позивачем. Позивач знав, де проживає відповідачка, і мав достатньо часу, щоб повідомити її про суми нарахованих до сплати комунальних платежів.

Відповідно, не існує доказів на підтвердження того, що позивач повідомляв відповідачку про суми нарахованих до сплати комунальних послуг та, відповідно, направляв їй квитанції на сплату комунальних послуг.

Разом з тим, позивач не надав жодного доказу, який свідчив би про наявність законодавчо визначених умов, наведених вище, для відшкодування витрат, здійснених при вчиненні дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Враховуючи докази, оцінку яким суд надав вище, суд приходить до висновку про необґрунтованість та безпідставність вимог позивача ОСОБА_3 до ОСОБА_4, в задоволенні яких суд відмовляє [111].

Окрім того, дії гестора повинні бути спрямованими на отримання вигоди господарем (підкреслено мною. – Д. П.). Якщо від дій гестора отримує вигоду лише сам гестор, зобов'язання господаря стосовно відшкодування гестором понесених витрат не виникають.

У справі Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 15 квітня 2016 року про стягнення грошової компенсації за надані кошти для переобладнання (ремонт) жилого будинку, зазначається таке.

ОСОБА_1 04 серпня 2015 року звернулася до суду з позовом про стягнення грошової компенсації за надані кошти для переобладнання (ремонту) житлового будинку, вказавши, що 12 жовтня 2003 року між нею та ОСОБА_6 було укладено договір купівлі-продажу домоволодіння в с. Давидів Брід по вул. Миру, буд № 116 Великолександрівського району Херсонської області. ОСОБА_6 отримала грошові кошти за будинок, про що написала розписку, обіцяла пізніше нотаріально посвідчити укладений договір, але потім від нотаріального посвідчення договору ухилилася, тому вона звернулася з позовом до суду про визнання дійсним договір купівлі-продажу житлового будинку № 116, укладений між нею та ОСОБА_6, та визнати за нею право власності на цей житловий будинок. Рішенням Великолександрівського районного суду Херсонської області від 11 квітня 2008 року заявлені нею позовні вимоги були задоволені.

Отримавши вищезазначене рішення вона зареєструвала 03.06.2009 року право власності на нерухоме майно та у вересні 2009 року звернулася до Давидів-Брідської сільської ради з заявою про передання їй у приватну власність земельної ділянки для обслуговування будинку та господарських споруд, надавши при цьому витяг про реєстрацію права власності на нерухоме майно. 26 липня 2009 року вона отримала Державний акт про право власності на земельну ділянку.

Після придбання житлового будинку вона почала проживати в ньому та приводити будинок у порядок, а саме: провела газ, сплативши грошові кошти у розмірі 6 518 грн, встановила п'ять вікон та п'ять дверей, сплативши грошові коти у розмірі 13 000 грн, забетонувала підвір'я, сплативши грошові кошти у розмірі 800 грн, підлогу у житловому будинку застелила лінолеумом, сплативши грошові кошти у розмірі 200 грн; поклеїла шпалери у

житловому будинку, сплативши грошові кошти у розмірі 200 грн; в літній кухні прибудувала веранду розміром 3,5 кв. м, сплативши за цеглу грошові кошти у розмірі 150 грн; підключила світло до домоволодіння, сплативши борг у розмірі 700 грн; стелю у житловому будинку обклеїла пінопластовими квадратами, сплативши грошові кошти у розмірі 500 грн; замінила електропроводку, сплативши грошові кошти у розмірі 200 грн.

У 2009 році до її будинку з'явилися відповідачі у справі та заявили, що вони є спадкоємцями колишнього власника домоволодіння і будуть отримувати спадкове майно, а саме – цей житловий будинок.

15 січня 2015 року Високопільський районний суд Херсонської області визнав недійсним п. 22 рішення Давидів-Блідської сільської ради, прийняте на 39-й сесії сільської ради 5 скликання 11 вересня 2009 року № 297, яким надано дозвіл на виготовлення технічної документації із землеустрою щодо передання у власність земельної ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарчих будівель за адресою: вул. Миру, 116 в с. Давидів-Блід, визнано недійсним Державний акт про право власності на земельну ділянку, яким за нею зареєстровано право власності на земельну ділянку площею 0,1870 га, скасовано рішення про державну реєстрацію права власності, державну реєстрацію прав та запис Державного земельного кадастру, визнано за ОСОБА_5 право власності на ? частини домоволодіння № 116 в порядку спадкування за заповітом після смерті діда ОСОБА_7, та за ОСОБА_3 право власності на ? частину домоволодіння № 116 в порядку спадкування за законом після смерті матері, ОСОБА_8.

Тому позивач просить стягнути з відповідачів на її користь грошові кошти у розмірі 22 368,00 грн як компенсацію за надані їм з її боку кошти на ремонт домоволодіння № 116 по вул. Миру в с. Давидів Блід та стягнути на її користь сплачений нею судовий збір.

В обґрунтування своїх позовних вимог позивач посилається на ст. 1160 ЦК України.

За ч. 1 ст. 1158 ЦК України, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека або настання невігідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення.

Відповідно до ч. 1 ст. 1160 ЦК України особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, має право вимагати від цієї особи відшкодування фактично зроблених витрат, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії.

Суб'єктами таких зобов'язань є особа, чиїм майновим інтересам загрожує небезпека – домінус, і особа, яка вчиняє дії в інтересах домінуса – гестор.

Зі змісту положень згаданих статей вбачається, що дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення породжують зобов'язання з відшкодування понесених у зв'язку з цим витрат не у будь-яких випадках, а за наявності певних законодавчо визначених умов. Такими умовами, зокрема, є:

- наявність небезпеки настання невігідних майнових наслідків для домінуса та спрямованість дій гестора на їх попередження, усунення або зменшення. При цьому небезпека повинна існувати на час вчинення дій, а не бути уявною;

- дії гестора мають бути націленими на отримання вигоди домінусом. Якщо від дій гестора отримує вигоду сам гестор, зобов'язання домінуса стосовно відшкодування гестором понесених витрат не виникають.

Натомість позивачем не згадуються жодні обставини, які б свідчили про реальну можливість настання невігідних наслідків для відповідачів. Чите, що у позивача не було можливості повідомити відповідачів про необхідність проведення вказаних нею робіт або узгодити з відповідачами проведення цих робіт самим позивачем.

Позивачем не надано жодного доказу, який свідчив би про наявність законодавчо визначених умов, наведених вище, для відшкодування витрат,

здійснених при вчиненні дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Згідно змісту позовної заяви та пояснень позивача в судовому засіданні, наведені роботи з ремонту і поліпшення житлового будинку вона робила не з метою усунення або зменшення невиконаних майнових наслідків для відповідачів, а тому, що вважала себе власником будинку і робила ремонт та поліпшення для себе.

Отже, суд дійшов до висновку, що підстав, передбачених ст. 1158–1160 ЦК України для стягнення на користь позивача грошових коштів, немає, оскільки дії вчинялись позивачем з власної ініціативи, без повідомлення відповідачів [113].

РОЗДІЛ III.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ВЕДЕННЯ ЧУЖИХ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ПОЛЬЩІ

3.1. Формування інституту ведення чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі

Маючи корінням інститут *negotiorum gestio* римського права, та запозичаючи з останнього положення класичного цивільного права [205], інститут ведення чужих справ без доручення формувався у законодавстві Польщі відповідно впливу, під яким вона перебувала у різні історичні моменти.

Стосовно ведення чужих справ без доручення у польському цивільному праві, як зазначалось раніше, відносини *negotiorum gestio* були врегульовані у Кодексі зобов'язань Польщі 1933 року в ст. 115–121 Кодексу, а також у розділі II – «Виникнення зобов'язань з інших джерел». Слід зазначити, що цей розділ містив ст. 115–122. При цьому ст. 122 Кодексу зобов'язань стосувалася окремої ситуації – розподілу шкоди, вчиненої при спільній для учасників цих відносин небезпеці.

Сторонами у відносинах ведення чужих справ без доручення є *gestor* і *dominus*. Правовідносини виникали в момент, коли гестор, який іменується у Кодексі зобов'язань також як «особа, що веде чужі справи без доручення» (так само і в Цивільному кодексі), починав ведення чужих справ без доручення. Домінус, відповідно до термінології – так звана «сторона зацікавлена» – це «особа, справи якої ведуться» (так вона називається і в Цивільному кодексі).

В ролі гестора частіше виступала фізична особа, хоча ним могла бути і юридична особа. Крім того, гестором могла бути визнана і група осіб, що не мала прав юридичної особи та діяла виключно в чужому інтересі, зазвичай у публічному. Питання про те, чи могла бути гестором особа малолітня, вирішувало «право особове».

В ролі домінуса могла виступати будь-яка особа, незалежно від її дієздатності. Не було перешкод до визнання домінусом також ще не існуючого суб'єкта права – зачатої, але ще не народженої дитини (*nasciturusa*), юридичної особи у стані її створення.

Польські правники значну увагу приділяли з'ясуванню значення терміну «ведення справи», а також встановленню, коли справа є «чужою», а надто, яке значення має формулювання «без доручення». Польський законодавець не визначив зазначених понять ані в Кодексі зобов'язань, ані в Цивільному кодексі.

Тому визначення меж застосування норм цього інституту було доручено суду і доктрині права. Деколи у законі використовувалися однакові слововживання стосовно договору доручення і ведення чужих справ без доручення [189, с. 22: Кодекс Наполеона (ст. 1372–1375, 1993, 1994, 2000), Австрійський цивільний кодекс (§§ 1002–1004, 1035–1037, 1039, 1041), Німецький цивільний кодекс (§§ 662, 663, 667, 678–681, 683, 686), OR (art. 394, 395, 398, 399, 419, 423, 424)].

Як наслідок цього було запропоновано висновок, що предметом *negotiorum gestio* може бути будь-яка діяльність, виконання якої можна доручити іншій особі. В. Людвічак зробив висновок, який ґрунтувався на різниці (*dystynkcji*) в Кодексі зобов'язань назв обох інститутів «ведення чужих справ без доручення» (ст. 115–119 Кодексу зобов'язань, назва розділу) і «виконання визначеної діяльності» (ст. 498 § 1). На думку згаданого автора, «мовна різниця вказує на те, що поняття ведення чужих справ без доручення є ширшим, ніж здійснення якоїсь певної, визначеної діяльності» [189, с. 22–25].

Інша конструкція застосована у ст. 135 проєкту Л. Доманського, в якому використано таке формулювання: «Хто без доручення приймає на себе опікування над особою чи майном іншого, виконання чужого зобов'язання або ведення чужого інтересу...» [175].

На підґрунті Кодексу зобов'язань підставою виникнення зобов'язань ведення чужих справ без доручення могла бути рівною мірою діяльність як у сфері юридичній, так і у сфері фактичній [188, с. 210–211]. Ведення справи могло полягати як у здійсненні правочину (купівля акції), так і в дії фактичній (гасіння пожежі). Справа, що була предметом *negotiorum gestio*, могла мати майновий або особистий характер (опіка над знайденою дитиною). Ведення справи могло бути одноразовим (зазначені випадки) або періодичним чи навіть тривалим (землеробство). Діяльність обіймала одиничні справи (купівля заміної частини) чи стосувалася частини або усього майна (управління замість відсутнього) [189, с. 20–21].

«У якості найбільш широкого розуміння терміну “справа”, – як зазначає дослідник цього питання Я. Галберда [180], посиляючись на позицію Ф. Золл-молодшого, – це рятування життя туриста, що впав у безодню, лікування хворого коня за відсутності господаря, підпорка будинку, що падає, захист від пожежі з сусідніх будинків, оплата боргу за боржника з метою уникнення екзекуції, що йому загрожує, годування і виховання знайденої дитини, купівля для відсутнього цінних паперів, управління його майном» [178, с. 107].

Важливі юридичні наслідки має поділ справ, які одна особа вела в інтересах іншої без її доручення, на такі, що мають характер необхідний, і такі, що мають характер корисний. Діяльність необхідна полягає у рятуванні чужого майна від небезпеки, яка загрожувала. Своєю чергою, діяльність корисна має метою примноження вигоди домінуса, збільшення корисності його справи. Кодекс зобов'язань, слідуючи за рішеннями німецької юриспруденції, припускав також можливість визнання корисної діяльності доцільною.

У польській літературі (переважно на матеріалах застосування Кодексу Наполеона) точилася дискусія щодо визначення сфери ведення чужих справ. За приклад можна навести спір, що виник після того, як у Варшаві, одразу після отримання Польщею незалежності, згорів *Teatr Rozmaitości*. Тоді

стихійно було утворено Комітет, який мав метою збирання коштів на ремонт театру. Зібравши значну суму, цей Комітет у подальшому звернувся до магістрату з проханням прийняти зібрані на ремонт гроші. Оскільки магістрат був адміністратором варшавських театрів, його було визнано за домінуса. Разом із тим, столичні юристи посилялися на те, що правовідносини *negotiorum gestio* тут не виникли, оскільки не існувало загрози втрати магістратом набутих прав. Це зумовило виникнення спору щодо того, чи можна вважати відносини учасників спору такими, що пов'язані з веденням чужих справ [180].

У зв'язку з цим слід зазначити, що у польській юриспруденції, за зразком німецької цивілістики, проводиться поділ справ: 1) на чужі в сенсі об'єктивному, 2) на чужі в сенсі суб'єктивному.

Справа вважається чужою об'єктивно, оскільки «належить до кола чужих інтересів, з погляду на іманентний зв'язок, з погляду їхньої природи» [189, с. 27], незалежно від того, які значення діям надає воля і свідомість того, хто діє (*gestora*), а отже незалежно від існування цієї волі та свідомості маємо справу з очевидно чужим інтересом, коли йдеться про «чужий дім», «чужого раба», «чужу річ», «чужу повинність».

Натомість справа могла бути чужою у значенні суб'єктивному, якщо так вирішив сам гестор (виявив свою волю у спосіб явний або зрозумілий), перетворюючи в цьому напрямку дію, яка за сутністю своєю є нейтральною (наприклад, купівлю речі, визначеної щодо її роду): «...тільки поведінка покупця, котрий заявляє, що діє *alieno domine*, або у будь-який спосіб виявляє, що *si o potine* виступає, однак діє на чужий рахунок, вирішує, що купівля є “чужим інтересом”».

Розподіл на дію чужу об'єктивно та нейтрально мав значення з точки зору розподілу тягаря доведення в процесі. Так, у випадку діяльності об'єктивно чужої прийнято вважати, що гестор діє в інтересах домінуса (припущення це охоплювало і намір гестора). Натомість, при діяльності нейтральній припускалося, що кожен діє у власному інтересі. Допускається

також діяльність гестора одночасно у справі об'єктивно чужій в інтересі одного або кількох домінісів, а також у власному інтересі (далі подано приклади у відносинах співвласності).

Було визнано, що не є випадками ведення чужих справ без доручення: діяльність в чужому інтересі особою, яка помилково переконана, що займається власною справою. Так само не вважається веденням чужих справ без доручення діяльність, яка здійснюється особою, котра усвідомлює ситуацію, дійсний стан речей, але при цьому діє з метою досягнення власної користі.

Польською цивілістичною доктриною на основі Кодексу зобов'язань прийнято вважати, що гестор, який діяв з наміром обдарування домініуса, не може в подальшому змінити свою думку і зажадати від домініуса відкликання підтвердження – так само як не міг цього зробити *solvens*, який, виконуючи повинність, усвідомлював відсутність зобов'язання. Правознавці, намагаючись забезпечити (гарантувати) юридичну надійність, розглядали охарактеризовану вище ситуацію як дарування.

Назва досліджуваного інституту в польському цивільному праві вказує на діяльність «без доручення». Проте польська правова наука була практично одностайна у переконанні, що гіпотеза приписів про ведення чужих справ «без доручення» стосується не лише відсутності договору доручення, але й будь-якої діяльності, котра здійснюється без відповідного правового повноваження – як чітко вираженого, так і такого, що лише припускається. Джерелом юридичного закріплення повноваження міг бути закон (уповноваженими були, наприклад, батько, чоловік, партнер), рішення суду (наприклад, про призначення опікуна, піклувальника, радника), довіреність, договір доручення тощо.

У зв'язку з тим, що метою встановлення інституту ведення чужих справ без доручення було забезпечення прав і обов'язків домініуса, а також гестора, який діяв з альтруїстичних мотивів, *negotiorum gestio* не підлягало

застосуванню у випадках втрати законної сили повноваженням, що виникало *ex lege*, на подальше існування якого гестор не мав впливу.

Що стосується норм Кодексу зобов'язань, якими регулювали обов'язки особи, яка провадить чужі справи без доручення, то вони значною мірою нагадували німецьку конструкцію.

Обов'язки гестора залежно від сфери взаємин сторін, у якій вони виникали, можна було поділити на три категорії:

- 1) обов'язки, що стосуються способу діяльності (відповідно до волі й користі домінуса при дотриманні належної старанності);
- 2) обов'язки, що стосуються процедури діяльності (обов'язок інформаційний, доведення справи до кінця, надання рахунку);
- 3) сфера відповідальності.

Слід зазначити, що обов'язок дотримання належної старанності був закріплений у ст. 115 Кодексу зобов'язань разом із обов'язками діяти згідно з користю і волею домінуса, однак у подальшому буде викладений у частині щодо відповідальності гестора.

З огляду на спорідненість інститутів *negotiorum gestio* і доручення (*mandatum*), обов'язки гестора і повіреного також були подібними. Часто ведення чужих справ без доручення, у зв'язку з його квазіконтрактним походженням, характеризувалося як «договір» доручення, якому бракує однієї із заяв про наміри, а саме – заяви довірителя (у даному випадку домінуса). У зв'язку з цим право конструювало *sui generis* сурогат доручення, покладаючи на гестора обов'язок діяльності відповідно до користі та волі домінуса (ст. 115 Кодексу зобов'язань).

Норми, які визначали обов'язки гестора за польським законодавством, часто відсилали до фрагментів, регулюючих обов'язки повіреного, наслідуючи таким чином рішення у законодавчих актах інших країн (ст. 1372 Кодексу Наполеона: «На нього покладено всі зобов'язання, що виникають з явного представництва, яке він отримав би від хазяїна». § 681 Німецького цивільного кодексу відсилає до §§ 666–668. Обґрунтування, с. 168: Судова

практика на підставі § 1039 Австрійського цивільного кодексу зазначала про обов'язок *gestora* діяти «так, як представник»). Користь розумілася як збагачення домінуса, що полягало у захисті його від шкоди (*negotiorum gestio necessita*) або поліпшення його ситуації (*negotiorum gestio utilis*). Термін «користь» з'явився у кодексі зобов'язань на зразок ст. 419 швейцарського права зобов'язань 1911 року (*der Vorteil*) [180, с. 240].

Сформульовані в Кодексі зобов'язань обов'язки гестора, які стосуються способу діяльності, так само, як і процедура, відповідно до якої гестор повинен був діяти, були засобом, за допомогою якого законодавець йшов до компромісу між інтересами гестора і домінуса. Намагаючись зважити інтереси сторін, законодавець брав до уваги перевагу гестора, котра виникала *a priori* з факту його самостійного рішення діяти у чужих справах, чи ні.

Натомість домінус у принципі завжди перебував у непевності, «позаду на крок за гестором», – його реакції на поведінку гестора мали характер *post factum*. У зв'язку з цим Кодекс зобов'язань, регулюючи обов'язки ведучого справи, визначив для нього процедуру, відповідно до якої він мав діяти. Обов'язок негайного повідомлення домінуса про справу, якою гестор намагається вчинити, мав метою можливість отримання реакції від зацікавленої особи (ст. 116 Кодексу зобов'язань) (§ 1037 Австрійського цивільного кодексу, §§ 666, 681 Німецького цивільного кодексу, ст. 753 § 1 Цивільного кодексу Польщі). Далі гестор повинен чекати на відповідь домінуса.

Одразу з отриманням позитивної відповіді дії гестора вже не були веденням чужих справ без доручення, але вважалися виконанням договору доручення (ст. 120 Кодексу зобов'язань). У разі негативної реакції домінуса дії, здійснювані гестором, породжували відповідальність за шкоду (ст. 118 Кодексу зобов'язань).

Слід зауважити, що корисність *negotiorum gestio* була набагато вищою в часи слабкого розвитку засобів комунікації. Стосувалося це все значною

мірою ситуацій, які підпадали під дію норм Кодексу зобов'язань. Інформаційний обов'язок не виникав, якщо здійснення планованої гестором дії не терпіло зволікань, крім того обмежувався формулюванням «мірою можливості». Передбачалося, що гестор міг не мати можливості визначити домінуса, який міг ще не існувати, що гестор міг не знати його місця перебування або бути не в змозі з ним зв'язатися. В таких ситуаціях обов'язок повідомлення домінуса пересувався на момент виникнення у гестора можливості зв'язатися з домінусом. Невиконання обов'язку повідомлення тягло відповідальність за шкоду, оскільки домінус міг надати в ході процесу доказ обставин, в силу яких дія гестора суперечила його волі, а у випадку повідомлення він мав би шанс інформувати його про своє несхвалення [180, с. 243].

Обов'язок доведення справи до закінчення або до моменту, коли хтось інший міг прийняти справу, стосувався *negotiorum gestio utilis*.

Впливало таке рішення із необхідності враховувати принцип добросовісного управління, згідно з яким з точки зору домінуса краще мати справи хоч якось закінченими, ніж залишеними без руху (у так званому «мертвому» стані). Крім того, обґрунтованим було також припущення, що оскільки гестор, не будучи зобов'язаним до ведення справи, все ж таки її веде, то має зайнятися справою ретельно [175, с. 1764].

Гестор не був наділений правом повіреного на відмову від правовідносин. Ведення справи могло закінчитися одразу в момент, коли сам домінус, його спадкоємець або уповноважена ними особа були в стані взяти на себе ведення справи (також, якщо міг справу прийняти, але відмовлявся від того).

Смерть домінуса не впливала на виникнення обов'язку гестора, на чому колись виразно наполягав Кодекс Наполеона (ст. 1373). У ситуації необхідного ведення справи (у випадку рятування чужого майна) можна було відступити від її доведення до кінця, коли це знаходило обґрунтування в переконанні, що подальші дії не принесуть добрих результатів, але тільки

погані. У випадку смерті гестора за аналогією застосовувалася ст. 515 Кодексу зобов'язань, що стосувалася смерті поручителя. Спадкоємці гестора були зобов'язані інформувати домінуса про смерть гестора, а особливо до продовження дій у його інтересах тільки тоді, коли припинення загрожувало домінусу шкодою [175, с. 1764; 204, с. 235]. Обов'язок видачі всього того, що отримано при веденні чужої справи (§ 667 у зв. з § 681 Німецького цивільного кодексу), мав підґрунтям справедливості. Прийнято вважати, що гестору ці користі не належали (гестор не мав на них права), оскільки він діяв у чужій справі з власної волі. Цей обов'язок попереджав перспективу безпідставного збагачення гестора коштом домінуса. Вимога складання рахунку (тобто, звіту) [180, с. 244] мала метою зрівняння позиції домінуса і поручителя у сфері контролю над діями іншої сторони відносин.

Сфера (обсяг) відповідальності гестора за шкоду, заподіяну домінусу, залежала безпосередньо від характеру втручання гестора в правову сферу домінуса. Із врахуванням цих обставин законодавець встановлював три режими відповідальності – звичайний, пом'якшений і збільшений.

Стосовно випадків вчинення дій на засадах *negotiorum gestio utilis*, Кодекс зобов'язань регулював відповідальність гестора на загальних підставах: гестор як боржник зобов'язаний був до дій з належною старанністю (ст. 115 Кодексу зобов'язань). Старанність боржника підлягала оцінці відповідно до предметного критерію (об'єктивний критерій, прийнятий у «доброму обігу», старанність, що вимагається від ретельного боржника) [180, с. 231–256].

3.2. Поняття і правова природа ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі

Порівняння зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення у цивільному законодавстві України, з основними положеннями ведення чужих справ без доручення у

цивільному праві Польщі свідчить, з одного боку, про їх подібність, що зумовлено, насамперед, історичними чинниками, спільною традицією континентального права та наявністю спільного юридичного підґрунтя – римського права, а з іншого, – про певну розбіжність, зумовлену обранням для законотворчості у цій сфері різних правових зразків.

Так, інститут *negotiorum gestio* був передбачений спочатку Кодексом зобов'язань 1933 року (якщо не зважати на врегулювання ведення чужих справ без доручення Цивільним кодексом для Східної Галичини, котрий, як зазначалося вище, діяв на частині польських територій, котрі після розділу Польщі перейшли під владу Австрії), а пізніше, з 1964 року, цей інститут з незначними змінами був включений і до Цивільного кодексу ПНР. Як констатують науковці, що досліджують відповідну проблематику, в польському цивільному праві цей інститут не є досить популярним, доктрина цікавиться відповідними питаннями надзвичайно рідко, а останнім часом взагалі виникла дискусія, чи має право на існування так званий юридичний альтруїзм, який безпосередньо пов'язаний з досліджуваним інститутом [181, с. 128].

Йдеться насамперед про те, що виникає сумнів, чи особа, яка приходить іншій особі на допомогу без прохання останньої, взагалі має право на відшкодування видатків, а також пов'язане з цим питання про те, чи законодавець повинен дбати про інтереси такої особи, тобто чи повинен він підтримувати так званий юридичний альтруїзм? Якщо так, то в якому обсязі? Чи інститут ведення чужих справ без доручення тягне охорону прав особи, яка здійснила відповідні дії, виходячи із засад досліджень наук суспільних і гуманітарних, прийнятих законодавцем?

Відповіді на ці питання неможливі без дослідження проблем альтруїзму та егоїзму, що піднімалися філософами ще у стародавні часи. До того ж, цікавим теоретично і важливим практично є розуміння слова «альтруїзм» у польській мові.

Відповідаючи на перше з поставлених питань більшість філософів стверджує, що людській природі більше відповідає егоїстична поведінка, тобто така, яка спонукає людину до захисту, насамперед власних інтересів. Однак існує й інша позиція, прихильники якої вважають, що в людині співіснують поряд з егоїзмом також і зачатки доброчинності. Їх наявність зумовлена реаліями суспільного життя, часткою якого є альтруїзм стосовно до інших членів суспільства.

Щодо філологічного тлумачення слова «альтруїзм» – слід зазначити, що більшість словників визначають його як усталену норму поведінки. Тобто поодинокі випадки доброчинного характеру не коректно розглядати як такі, що належать до загальної категорії альтруїзму, оскільки альтруїзм має сформуватися як такий, на підставі та внаслідок тривалої повторюваності, будучи певною «філософією життя». По-друге, і це є досить важливим у визначенні альтруїзму, він має стосуватися не лише якихось конкретних осіб, а відображати загальну рису людської поведінки – загальнолюдську здатність до вчинення доброчинних дій, тобто притаманність людській природі взагалі.

І хоча досі не сформульовано єдиного поняття альтруїзму, попри всі розбіжності у його розумінні, альтруїзм з точки зору психологічної можна визначити як діяльність на благо іншої особи, немотивовану зовнішньою винагородою [217, с. 23].

Доцільність встановлення у цьому випадку значення психологічного альтруїзму зумовлена тим, що це дозволяє розрізняти також альтруїзм поведінковий (біхевіоричний) як поведінку-допомогу, котра може бути як корисною особі, що допомагає, так і байдужою для неї. Психологічний альтруїзм, натомість, є мотивацією для вчинення добра іншій особі як мета, внутрішньо значима для особи.

Саме психологічне розуміння було взяте законодавцем за основу при формулюванні сутності категорії ведення чужих справ без доручення, оскільки воно є корисним як для особи, так і для суспільства в цілому.

Таким чином, навіть дуже короткий екскурс щодо чинників виникнення інституту *negotiorum gestio* дає підстави для висновку про досить непросту його природу.

Як зазначалося раніше, ведення чужих справ без доручення існувало ще у Кодексі зобов'язань, хоча сфера застосування цього інституту від початку була досить вузькою і межувала з інститутом безпідставного збагачення. Як зазначають польські фахівці з даного питання, історична пов'язаність інститутів безпідставного збагачення і ведення чужих справ без доручення є очевидною і найкраще прослідковується у французькому праві [181, с. 133].

Отже, підсумовуючи викладене вище можна зробити загальний висновок, що основою юридичного розуміння сутності ведення чужих справ без доручення у польському цивільному праві є розуміння здійснюваної при цьому діяльності з погляду психологічного, як реалізації притаманного людській природі наміру допомагати іншим. При цьому особа, яка реалізує такий намір, діє одночасно на користь як окремої особи, так і суспільства в цілому.

На такому підґрунті визначимо далі більш точно позицію польських цивілістів і законодавців – щодо бачення ними правової природи ведення чужих справ без доручення як підстави виникнення цивільних прав і обов'язків. При цьому головним складником емпіричної бази дослідження особливостей інституту ведення чужих справ без доручення у його польській інтерпретації оберемо Цивільний кодекс Польщі [184], що містить спеціальну главу XXII «Ведення чужих справ без доручення» (ст. 752–757).

Враховуючи розташування глави «Ведення чужих справ без доручення» в ЦК Польщі, яка знаходиться поміж главами «Доручення» і «Договір посередництва», насамперед варто звернути увагу на те, що вже сама структура Цивільного кодексу відображає концептуальний підхід польських законодавців до визначення сутності цивільних відносин, які є предметом правового регулювання.

На нашу думку, розміщення у Цивільному кодексі Польщі норм, які регулюють ведення чужих справ без доручення, поміж положень про договірні зобов'язання відразу після глави «Доручення» і перед главою «Договір посередництва», є додатковим свідченням, що польські законодавці розглядають ведення справ без доручення як підставу виникнення нібито договірних зобов'язань, власне, як «нібито договір».

Такий висновок підтверджується і тим, що згідно ст. 756 ЦК Польщі схвалення (підтвердження) особою, справи якої велись, надає веденню чужих справ характеру договору доручення. Такий підхід фактично наслідують положення Німецького цивільного кодексу, згідно § 677–687 якого, якщо хтось без повноважень веде справи іншої особи, то він має діяти належним чином в інтересах хазяїна, з урахуванням його можливої волі, а натомість може отримати право на відшкодування розумних і доцільних витрат.

Порівнюючи ці рішення з тими, що мають місце у Цивільному кодексі України, акцентуємо увагу на тому, що норми, які регулюють діяльність у майнових інтересах іншої особи без її доручення у ЦК України, знаходяться поміж норм, присвячених недоговірним зобов'язанням, тобто винесені за межі договірного права [116].

Слід також звернути увагу на те, що визначення зобов'язань, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, у Цивільному кодексі Польщі відсутнє. Натомість його ст. 752 містить загальне правило, згідно якому той, хто веде чужу справу без доручення, повинен діяти на користь особи, справу якої він веде, і відповідно до його вірогідної волі, виявляючи при цьому (при веденні справ) належну турботу (дбайливість) про них.

Враховуючи положення ст. 752 ЦК Польщі та викладені вище міркування щодо бачення сутності ведення чужих справ без доручення у польській цивілістиці, можна запропонувати наступну дефініцію цих зобов'язань стосовно польського цивільного права:

«Зобов'язання щодо ведення чужих справ без доручення розуміються як правовідносини, що виникають внаслідок альтруїстичної правомірної діяльності одних осіб в інтересах інших без доручення (обов'язку) виконувати певні дії, і полягають у виникненні цивільних прав та обов'язків, розподілених таким чином, як це має у договорі доручення».

3.3. Суб'єкти та зміст зобов'язань ведення чужих справ без доручення за законодавством Польщі

Суб'єктом, що провадить чужу справу без доручення, може бути, за законодавством Польщі, будь-яка особа, що має цивільну правоздатність (це може бути фізична особа, юридична особа, а також у випадках, передбачених законодавством, організаційна одиниця, що має правоздатність).

Важливим питанням, яке виникає у науці та на практиці, є те, чи можуть бути гестором лише особи з повною дієздатністю.

У ст. 752–756 ЦК Польщі це питання не вирішується і навіть не згадується. Натомість, у науковій літературі висловлювалась точка зору, відповідно до якої його вирішення залежить від характеру дій, які гестор вчиняє на користь іншої особи, не маючи на те доручення (обов'язку).

У випадках, коли гестор вчиняє фактичні дії, його повна дієздатність не є вимогою. Натомість необхідно, аби особа, діючи у чужому інтересі, з огляду на її вік та психічний стан могла усвідомлювати, що діє саме на користь іншої особи. Також необхідно, щоб гестор розумів, що є корисним у його діях, вчинених для іншої особи, і якою може бути її воля, що припускається [201, с. 147].

Своєю чергою, в ситуаціях, коли гестор має здійснити юридичні дії (правочини), є обов'язковою наявність у нього необхідного обсягу дієздатності для вчинення саме таких дій. Без цієї риси заздалегідь виключається досягнення гестором мети справи, зокрема набуття для домінуса майнової або немайнової користі. Додатково при оцінюванні стану

гестора за аналогією застосовують положення про доручення (ст. 748 ЦК Польщі). У цьому випадку втрата повіреним дієздатності тягне припинення відносин доручення.

П. Драпала пише, що зазначені вище погляди стосовно дієздатності гестора є наближеними до тих, що вироблені німецькою та французькою доктринами.

Слід зауважити, що у Французькому цивільному кодексі відсутня регуляція цього питання. Але у § 682 ЦК Німеччини передбачена охорона прав гесторів, які не мають повної дієздатності, таким чином, що за ведення чужих справ вони несуть відповідальність лише на підставі деліктних норм, а також у обов'язі повернення безпідставно отриманого [201, с. 148].

Стосовно домінуса слід зазначити, що ним може бути будь-яка особа, на чию користь діє гестор. При цьому наявність у домінуса повної цивільної дієздатності не є обов'язковою вимогою.

Водночас у польській науковій літературі дискутуються питання можливості бути домінусом зачатой, але ненародженої дитини (*nascyturusa*). Загальна точка зору у вирішенні цього питання є позитивною, але щодо різноманітних аспектів цієї проблеми – деякі з них досі не досліджені. Основним питанням є визначення правоздатності *nascyturusa* як одного із аспектів зобов'язань ведення чужих справ без доручення.

Змістом зобов'язань ведення чужих справ без доручення є права та обов'язки сторін – гестора і домінуса.

Аналіз змісту зазначених стосунків варто почати з обов'язків гестора. У прийнятій польським законодавцем конструкції *negotiorum gestio* (ст. 752 ЦК Польщі) на першому місці стоїть обов'язок діяти в інтересі іншої особи. Він тісно пов'язаний з умовою наявності волі на ведення чужої справи. Вже сам намір, що супроводжує діяльність гестора, має бути скерований на користь домінуса. У випадках, коли особа від самого початку не керується зазначеною метою, а діє виключно або переважно у власному інтересі, її діяльність не може бути кваліфікована як *negotiorum gestio*.

Користь (корисність), що випливає з діяльності гестора, може мати характер особистий або майновий. Особиста користь виникає тоді, коли гестор своїми діями зумовлює виникнення корисного ефекту особистих немайнових благ, особливо при їх захисті. Цей ефект не вимірюється грошима.

Особа, що провадить діяльність у чужому інтересі, має робити це з «належною старанністю».

Стосовно генеральної клаузули «належної старанності», у польських наукових джерелах зазначається, що єдине легальне уточнення цього поняття міститься у ч. 2 ст. 355 ЦК Польщі стосовно боржника, який провадить господарську діяльність. Крім загального твердження, що належить оцінювати належну старанність з огляду на професійний характер такої діяльності, Цивільний кодекс Польщі не містить зазначеного поняття в інших правових нормах [200].

Довідкові джерела пояснюючи поняття «належної старанності» зазначають, що вона полягає у діяльності, котра свідчить, що той, хто вчиняв дії, зробив усе можливе, аби виконувати їх якнайкраще. При цьому такої поведінки вимагають не лише «добрі звичаї», але й польське законодавство. Посилаючись на ту саму ст. 355 ЦК Польщі, дослідники цього питання констатують, що Цивільний кодекс покладає обов'язок діяти з належною старанністю, яка передбачається у стосунках даного типу: хоча сформульовано це положення досить узагальнено, але стосується всіх, хто діє, незалежно від того, професійні це стосунки чи приватні [191].

Ще одним обов'язком гестора є вимога діяти відповідно до волі домінуса. У ст. 752 ЦК Польщі йдеться про «можливу волю» домінуса, таку, що припускається. Відповідність волі, що припускається, дійсній волі домінуса, є важливою умовою схвалення домінусом діяльності гестора.

Якщо особа, що провадить діяльність в чужому інтересі, діє всупереч відомій їй волі домінуса, то має місце неправомірне втручання у сферу чужих інтересів. Внаслідок цього при такій ситуації гестор не може вимагати

повернення зроблених ним затрат і понесених видатків. Більш того, він також відповідає за шкоду, яка виникла у цьому разі, якщо тільки воля домінуса не посягає на суспільний порядок і правила співжиття або суперечить нормам права (наприклад, підпорядкування лікаря небажанню хворого дати згоду на ампутацію ноги, враженої некрозом, буде суперечити професійним обов'язкам лікаря).

Крім того, якщо гестор здійснив зміни в майновому стані домінуса без виразної потреби або користі цієї особи, або всупереч її волі, він зобов'язаний повернути все у первісний стан, а якщо це неможливо, то відшкодувати шкоду відповідно до норм ст. 755 ЦК Польщі. Зроблені гестором поліпшення він може забрати собі, якщо тільки це можливо без ушкодження речі. Якщо це не є можливим, у гестора залишається можливість повернення зазначених витрат відповідно до норм, що регулюють відносини, які виникають з безпідставного збагачення (ст. 405–414 ЦК Польщі з урахуванням загальних положень ст. 408 § 2 ЦК Польщі, відповідно до яких «той, хто зробив витрати, знаючи, що користь йому не належить, може вимагати їх повернення тією мірою, якою збільшив цю користь у момент її виникнення») [183].

Ще більш несприятливі наслідки настають для того, хто веде (вів) чужу справу без доручення, всупереч відомій йому волі особи, чию справу він веде (вів). Зокрема, відповідно до положень ст. 754 Цивільного кодексу він не може вимагати компенсації грошових витрат, а також відповідає за вчинену шкоду [116; 117].

Так, § 1 ст. 753 Цивільного кодексу встановлює обов'язок того, хто веде чужу справу без доручення, за можливості повідомити про це особі, чию справу він веде. Хоча у наведеній нормі Кодексу йдеться про те, що виконати цей обов'язок слід «за можливості», однак очевидно, що доводити відсутність згаданої можливості доведеться особі, яка вела справи, оскільки вона фактично виступає у ролі боржника, який не виконав покладений на нього обов'язок.

Водночас незалежно від того, чи існувала у нього можливість повідомити особу, чия справа ведеться, про ведення її справи без доручення, той, хто веде чужу справу без доручення, повинен відповідно до обставин, що склалися, або очікувати розпоряджень особи, чию справу він веде, або вести справу до тих пір, доки особа, яка є «господарем справи», не зможе сама зайнятися тією своєю справою, стосовно якої вчиняються дії без доручення.

Крім того, згідно з § 2 ст. 753 Цивільного кодексу Польщі, в будь-якому разі той, хто веде чужу справу без доручення, має надати звіт у своїх діях, а також передати все отримане при веденні зазначеної справи цій особі.

І лише у випадку належного виконання наведених вище обов'язків, відповідно наступним положенням згаданої норми, той, хто веде чужу справу без доручення, може вимагати відшкодування обґрунтованих витрат і сплати узаконених процентів з цих сум, а також вимагати, щоб особа, чию справу він вів, звільнила його від зобов'язань, взятих ним на себе у зв'язку з веденням чужої справи.

Звідси випливає, що при недотриманні тим, хто веде (вів) чужу справу без доручення, наведених вище вимог та правил, він не має права на відшкодування зроблених витрат, а крім того, залишається боржником перед третьою особою щодо зобов'язань, взятих ним на себе у зв'язку з веденням чужої справи.

Зупинимось на цьому положенні Цивільного кодексу Польщі детальніше. Як на нашу думку, важливість цієї норми полягає у тому, що вона відображає прагнення законодавців вирішити колізію, яка виникає між необхідністю максимально повно захистити інтереси приватної особи, забезпечити її права, у тому числі від втручання сторонніх в її майнову сферу, і разом з тим захистити інтереси тих осіб, які, керуючись найкращими міркуваннями, діють в чужих інтересах, ведуть зі своєї ініціативи чужу справу, аби запобігти виникненню шкоди тій самій майновій сфері іншого члена суспільства.

Отже, з одного боку маємо принцип невтручання в справи іншої приватної особи, чітко сформульований ще у римському приватному праві: «*Per liberam personam nihil nobis adquiri potest*» (Над вільною особою жоден з нас не має влади) [152]. Однак, з іншого боку, не може бути проігнорована й та обставина, що суспільство є сукупністю індивідів, які в процесі соціального співжиття не можуть не вступати в контакти, не торкатися майнової сфери один одного. Більш того, в умовах існування (або формування) громадянського суспільства суттєво зростають не лише роль і значення громадського самоврядування, але й активність його членів взагалі, провідним важелем співжиття стає бажання кожного бути корисним суспільству в цілому та окремим його громадянам. Природним виглядає таке бажання взаємодопомоги, а тому неприродним було б повністю перекладати на тих, хто сумлінно дбає про інтереси інших громадян, витрати, пов'язані з такою діяльністю, особливо якщо вона є об'єктивно виправданою та навіть необхідною.

Думається, саме такими міркуваннями та мотивами і зумовлені викладені вище положення ст. 754 Цивільного кодексу Польщі стосовно, фактично, примусового покладення обов'язку на особу, чиї справи без спеціального на те доручення та відповідних повноважень вела інша особа, компенсації грошових витрат і відповідальності за шкоду, яка виникла в процесі такої діяльності.

Відлуння такого підходу, тобто прагнення враховувати певні інтереси того, хто веде (вів) чужу справу без доручення, знайшло також відображення у положеннях ст. 755 Цивільного кодексу Польщі, якими визначається доля поліпшення цією особою за свій рахунок стану (якості) майна, що належить «хазяїну справи».

Зокрема, названа норма встановлює, що у випадках, якщо той, хто веде (вів) чужу справу без доручення, зробив зміни у майні особи, чию справу він вів, без чітко вираженої необхідності або вигоди для цієї особи, або зробить це всупереч відомій йому волі цієї особи, то зобов'язаний поновити

попередній стан майна, а у разі неможливості зробити це – компенсувати завдану шкоду.

Однак він може вилучити зроблені ним затрати (забрати поліпшення, зроблені ним стосовно чужої речі), якщо це можна зробити, не пошкодивши цю річ (чуже майно) [152].

Обов'язком гестора є також необхідність повідомити домінуса про ведення його справи. Після того він мусить чекати схвалення домінусом його дій або провадити справу так довго, як довго зазначена особа не зможе зайнятися нею сама. Крім того зауважується, що відповідно до засад інституту ведення чужої справи гестор не має права отримати за це винагороду, оскільки йдеться про користь особи, чиї справи вів гестор, а не про його власну користь [190].

Домінус може схвалити дії гестора, здійснені останнім на його користь і в його інтересі. Це підтвердження виступає у формі одностороннього засвідчення (вираження) волі щодо змісту такої діяльності. Воля може бути засвідчена (вираження) також і у випадку, коли чужа справа не велась правильно. Підтвердження домінуса надає веденню справи результатів доручення (ст. 756 ЦК Польщі). У науковій літературі підкреслюється, що відносини доручення формуються між сторонами за зустрічною волею [216].

Ще одним обов'язком називають формування і надання рахунку у справі, яку провадить гестор в інтересах домінуса, і надання всього, що набув (отримав) при веденні справи. Рахунок має містити описову частину, в якій мають бути зіставлені виконані дії та позитивні результати, отримані в результаті цих дій на користь і в інтересах домінуса, а також видатки, внаслідок цього понесені (у фінансовій частині). Ці дві частини повинні мати обґрунтування і докази всіх результатів. Такий рахунок має бути наданий домінусу без зволікань по закінченню ведення справи гестором [200].

Окреме місце серед норм, які регулюють відносини, що виникають в результаті вчинення дій, спрямованих на відвернення загрози інтересам іншої особи, посідають норми про відшкодування обґрунтованих витрат.

Стаття 757 Цивільного кодексу Польщі встановлює, що той, хто діяв для врятування блага іншої особи, маючи при цьому метою відвернути небезпеку, яка йому загрожувала, може вимагати від цієї особи (тобто особи, яка є володільцем зазначеного блага) відшкодування обґрунтованих витрат, навіть якщо його дії не дали очікуваного результату. При цьому сам він несе відповідальність перед володільцем блага лише за умови наявності власного умислу або грубої необережності.

Аналізуючи зміст і цільове призначення наведеної норми Цивільного кодексу Польщі можна зробити висновок, що у цьому разі фактично йдеться про визначення засад вже не інституту ведення чужих справ без доручення, взятого у його класичному варіанті, сформованого ще в римському приватному праві класичної доби, а суміжного з ним інституту, що містить норми, які визначають наслідки рятування блага іншої особи [92].

Якщо класичне ведення чужих справ без доручення відбувається у більш спокійних обставинах і не обов'язково пов'язано з ліквідацією вже наявної реальної загрози тощо, то рятувальні дії вчиняються в інших умовах, коли небезпека вже існує реально і змушує того, хто діє в чужих інтересах, здійснювати більш вагомі витрати. При цьому саме внаслідок реальності існування небезпеки майновим інтересам іншої особи, той хто вчиняє рятувальні дії не завжди може обрати найкращий варіант дій, і навіть якщо він такий варіант зуміє обрати, то й це не завжди гарантує успішний результат (очікуваний діючою особою).

Варто при цьому звернути увагу і на те, що у зобов'язаннях, які виникають внаслідок вчинення рятувальних дій, пільговими для діючої особи є не лише умови відшкодування їй обґрунтованих витрат (не вимагається, щоб її дії дали очікуваний результат), але й засади покладення на неї відповідальності за шкоду, вчинену нею в процесі рятувальних дій тому, чиїм інтересам загрожувала небезпека. Зокрема, особа, яка вчиняла такі дії, несе відповідальність за вчинену нею в процесі рятувальних дій володільцю блага шкоду лише за умови наявності свого умислу або грубої необережності. При

цьому, як впливає із формулювань ст. 757 Цивільного кодексу Польщі, відповідальність перед тим, кому заподіяна шкода, за легку необережність та за випадкове вчинення шкоди, не покладається на особу, яка вчиняла такі дії. Деякі польські правознавці, аналізуючи названу норму, звертають увагу на те, що генезис такого рішення ст. 757 Кодексу цивільного слід шукати у положеннях римського приватного права, а також у цивільних кодексах Франції та Німеччини [224, с. 553].

Розглядаючи особливості змісту зобов'язань, які виникають у зв'язку із вчиненням рятувальних дій стосовно блага іншої особи, можна також припустити, що тут доцільно вести мову про існування у польському цивільному праві (законодавстві) не лише згаданих суміжних зобов'язань, а також більш широкої категорії – зобов'язань, які виникають внаслідок відвернення шкоди, що загрожує іншій особі. У такому випадку співвідношення зобов'язань, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, та зобов'язань, які виникають у зв'язку із вчиненням рятувальних дій стосовно блага іншої особи, слід розглядати як різновиди так званих «превенційних» зобов'язань, про фактичне існування і про необхідність яких вже неодноразово йшлося в українській цивілістичній літературі [145, с. 5–9].

3.4. Підстави виникнення та умови ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі

При визначенні умов (передумов) виникнення зобов'язань ведення чужих справ без доручення за польським цивільним правом законодавець користується класичною формулою: справа є чужою, втручання в чужу справу не ґрунтується на якомусь правовому титулі, діяльність гестора повинна мати метою захист чужого, а не власного інтересу, важливою є наявність волі гестора діяти саме в чужому інтересі.

Стосовно поняття «чужої справи», то тут йдеться насамперед про одну з найважливіших умов, яка є критерієм можливості втручання гестора і водночас не є втручанням у сферу чужих інтересів. Це поняття слугує також критерієм розмежування випадків *negotiorum gestio* від тих, в яких особа веде справи виключно у «власних інтересах». У межах *negotiorum gestio* поняття «чужої справи» становить один із критеріїв, що слугують встановленню *in casu* належного домінуса. Для особи, яка провадить чужу справу, дуже важливим є швидке розуміння, в чій справі вона діє, – це сприяє найкращому виконанню обов’язків перед домінусом (повідомлення, очікування схвалення дій тощо) і у подальшому направленню йому відповідних вимог. В дійсності поняття «чужої справи» поєднується нормативно з поняттям «ведення» (ст. 752 ЦК Польщі), однак їх слід розглянути окремо.

Важливим є визначення терміну «ведення справи» (підкреслено мною. – Д. П.), а також визначення (встановлення), коли справа «є чужою», а надто, яке значення має формулювання «без доручення». Польський законодавець не визначив цих понять ані в кодексі зобов’язань 1933 року, ані в Цивільному кодексі Польщі 1964 року.

Назва інституту безпосередньо вказує на діяльність «без доручення» (підкреслено мною. – Д. П.). Правознавці солідарні в тому, що гіпотеза норм про ведення чужих справ без доручення стосувалася будь-якої діяльності без відповідного правового повноваження – як явного, так і припускаємого. Джерелом юридичного закріплення повноваження міг бути закон (уповноваженим був, наприклад, батько, чоловік, партнер), рішення суду (наприклад, про визнання опікуном, піклувальником, радником), видача довіреності, договір доручення. У зв’язку з тим, що метою запровадження інституту ведення чужих справ без доручення було забезпечення прав і обов’язків домінуса, а також діючого з альтруїстичних намірів гестора, *negotiorum gestio* не підлягало застосуванню у випадках втрати законної сили

повноваження, що виникало *ex lege*, на подальше виникнення якого гестор (наприклад, опікун) не мав впливу.

Відсутність титулу, який би зобов'язував чи уповноважував особу до вчинення дій у чужих справах, є не тільки однією з головних передумов ведення чужих справ без доручення, він є також однією з головних рис зазначеного інституту.

Ведення чужих справ без доручення слугує, таким чином, визначенню правових відносин, що виникають між тим, хто веде чужу справу, і зацікавленою особою у випадках, коли ці відносини виникли із вже існуючих договірних відносин або іншого правового титулу.

У цьому контексті, на думку доктора В. Драпали, можна шукати функціональні аналогії між *negotiorum gestio* та інститутом безпідставного збагачення. Слід також зазначити, що поява правового титулу під час дій гестора є єдиною з подій, що впливають на існуюче зобов'язальне правове відношення ведення чужих справ без доручення. Підставою для цього може бути перетворення зазначених відносин в договірні відносини (ст. 756 ЦК Польщі) або припинення цих відносин в обсязі, в якому наступна дія гестора вміщується в обтяжуючих його обов'язках або належних йому повноваженнях [201, с. 91].

В конструкції ведення чужих справ без доручення передумова відсутності правового титулу ведення чужих дій досить виразно пов'язана з передумовою волі у діях на користь іншої особи з метою примноження такої користі.

Обидві ці риси свідчать про свідому й добровільну (*motu proprio*) діяльність гестора в чужій справі. У деяких європейських правових системах елемент добровільності діяльності висунутий на перше місце в діяльності без правового титулу.

Аналіз проблематики відсутності правового титулу для ведення чужих справ без доручення слід розпочати зі звернення до прийнятої польським законодавцем термінології. Вже у ст. 115 Кодексу зобов'язань для описання

цієї передумови *negotiorum gestio* було використано термін «без доручення», ця термінологія була запозичена ще з римського права (*gestio sine mandatu*) [189, с. 61]. Формула *civilis negotiorum gestio* застосовувалася у випадках, коли не виступало *mandatum* (що розумівся як контракт) і не можна було у зв'язку з цим застосовувати *actio mandati*. Ведення чужої справи було вираженням добровільної, спонтанної волі з метою допомоги близькій особі. Таким чином, довоєнна польська доктрина виходила з широкого розуміння формули «без доручення» як відсутності будь-яких уповноважень або обов'язків ведення чужих справ, що виникають з договору, закону або інших джерел. Слід зазначити з цього приводу, що з того часу не було спроб змінити термінологію, і тому в попередніх проектах прийнятого у 1964 р. Цивільного кодексу Польщі не було запропоновано інших формулювань поняття «без доручення».

Однак між поняттями «без доручення» у Кодексі зобов'язань і в Цивільному кодексі Польщі існує певна різниця. Вона не стосується визначення відсутності правового титулу для ведення справи. У ст. 752 ЦК Польщі законодавець скористався формулою «без доручення». Цей вираз слід визначити як вкрай вузький (правовий титул може виникати не лише з доручення і не лише з договору) і дуже неточний. Як впливає з подальших рішень, з випадками *negotiorum gestio* можемо мати справу також тоді, коли правовий титул існує, але гестор своїми діями виходить за межі своїх прав чи обов'язків. Аналізуючи термінологію Цивільного кодексу Польщі можна дійти висновку, що *negotiorum gestio* – це не лише діяльність у чужій справі «без доручення», але у випадку виконання зазначених передумов також і діяльність «поза дорученням».

Відповідно до аналізу судових рішень у справах, що виникають з ведення чужих справ без доручення, умовою застосування приписів Цивільного кодексу Польщі, які стосуються *negotiorum gestio*, є відсутність будь-яких правових підстав для здійснення діяльності, іншими словами – відсутність доручення, уповноваження, зобов'язання чи правового обов'язку,

що виникають із закону чи цивільних правовідносин. Ці приписи мають характер субсидіарний, оскільки можуть застосовуватись лише тоді, коли правовідносини між сторонами не врегульовані в інший спосіб, і особливо обов'язок зазначених дій не виникає з якогось правового титулу [177, с. 17, 119–127].

Так, зокрема у Рішенні Вищого Суду від 17 квітня 2015 року було зазначено, що відсутність доручення означає відсутність будь-якого правового титулу – обов'язку, уповноваження, правомочності для ведення чужої справи, незалежно від того, з чого вони виникають: чи з правочину, чи з якогось іншого джерела (правових норм, рішень суду чи адміністративних актів) [221].

Це підтверджується також іншими рішеннями судів різних інстанцій. Так, згідно рішення Апеляційного Суду в Лодзі конструкція ведення чужих справ без доручення має застосовуватися виключно тоді, коли ведення чужої справи не впливає з правового відношення, яким пов'язані сторони. Джерелом таких правовідносин може бути договір, закон, рішення відповідного уповноваженого органу або односторонній правочин. Приписи ст. 752 ЦК Польщі можуть бути застосовані лише у таких ситуаціях, коли діяльність гестора в чужому інтересі не має під собою жодної правової підстави [219].

Той, хто веде чужу справу, повинен діяти з власної волі [193]. У зв'язку з тим, що застосування норм про ведення чужих справ без доручення виключає існування правового титулу на втручання у правову сферу іншої особи, а титул цей може виникати також із норм права, в літературі та в судовій практиці [220] підкреслюється, що інститут ведення чужих справ без доручення не може бути застосований для обходу норм зобов'язального права (наприклад, ст. 376 § 1, ст. 441 § 3, ст. 518, 676, 828 § 1 ЦК Польщі) або для послаблення їх дії.

У доктрині та судовій практиці склалося практично одностайне розуміння правового титулу.

Римське право визначало титул як законну підставу виникнення прав. Титульне володіння за римським правом покладалось в основу більшості способів набуття права власності. В сучасній юридичній літературі правовий титул розуміється переважно в контексті права володіння, зазвичай йдеться про те, що титульним володінням є таке, що має під собою певну правову підставу (титул), якою може виступати, зокрема, договір [148, с. 337].

У польській правничій літературі серед правових титулів, що є підставами ведення чужих справ, традиційно на першому місці називають договори й односторонні правочини [189, с. 61]. Як уже зазначалось раніше, використана законодавцем формула «без доручення» не може ототожнюватися лише з відсутністю відносин доручення або іншого роду договірних стосунків. Правовий титул діяльності в чужому інтересі може також виникати з будь-якого дійсного правочину (одностороннього, двостороннього, багатостороннього). У випадку договору не має значення, чи є він поіменований, безіменний, змішаний чи *lex contractus*.

Кодекс зобов'язань ведення чужих справ без доручення розглядав рівною мірою діяльність у сфері правничій, як і у сфері фактичній. Ведення справи могло бути як виконанням правочину (купівля акції), так і дією фактичною (гасіння пожежі). Справа, що була предметом *negotiorum gestio*, могла мати майновий або особистий характер (опіка над знайденою дитиною). Ведення справи могло бути одноразовим (зазначені випадки) або періодичним чи навіть тривалим (землеробство). Діяльність обіймала одиничні справи (купівля заміної частини) або стосувалася частини чи усього майна (управління замість відсутнього).

Важливі юридичні наслідки мав поділ ведених справ на такі, що мають характер необхідний і корисний. Діяльність необхідна полягала у рятуванні чужого майна від загрози небезпеки. Своєю чергою, діяльність корисна мала метою примноження вигоди, збільшення корисності справи. Кодекс зобов'язань, слідуючи за рішеннями німецькими, припускав також діяльність корисну.

У контексті розуміння правової природи користі, яку примножує для домінуса гестор, слід мати на увазі, що має значення не лише намір гестора примножити користь (майнову, немайнову), але й досягнення корисного для домінуса результату. Як переконаний З. Радьваньські, доброго наміру особи, яка діє у чужій справі, недостатньо – обов’язковим є настання корисного результату [203, с. 188].

Єдиним винятком є ст. 757 ЦК Польщі: «...хто з метою відвернення небезпеки, яка загрожує іншому, рятує його добро, може вимагати від нього повернення обґрунтованих видатків, хоча б його діяльність і не мала результатів, і відповідає лише за вину за умислом або зухвалою недбалістю».

Деякі представники польської юридичної науки вважають, однак, що діяльність *negotiorum* гестора має передбачати в результаті користь на стороні домінуса. З цієї точки зору найважливішою є оцінка способу діяльності гестора, характер його дій, а не їх результат. Не можна вимагати, щоб поведінка того, хто провадить чужу справу без доручення, завжди приносила користь, якщо ми маємо в цьому випадку обов’язок діяти з найбільшою старанністю [186].

Але яка б точка зору не була б прийнята за правильну, ми повинні мати на увазі, що в будь-якому разі у межах ведення чужих справ без доручення гестор має діяти з метою реальної користі для домінуса [210].

Як уже зазначалося раніше, за зразком німецької концепції у польській цивілістичній доктрині провадиться поділ на справи чужі в сенсі об’єктивному і суб’єктивному. Справа була чужою об’єктивно, наскільки «належить до чужого колу інтересів, з погляду на іманентний зв’язок, з погляду своєї природи... незалежно від того, які дії надає воля і свідомість того, хто діє (*gestor*), а отже незалежно від існування цієї волі й свідомості маємо справу з очевидно чужим інтересом, коли йдеться про “чужий дім”, “чужого раба”, “чужу річ”, “чужу повинність”» [202, с. 65].

Натомість справа могла бути чужою у значенні суб’єктивному, якщо так вирішив сам гестор (виявив свою волю у спосіб явний або зрозумілий),

перетворюючи в цьому напрямку дію за сутністю своєю нейтральну (наприклад, купівлю речі, визначеної щодо її роду): «...тільки поведінка покупця, котрий заявляє, що діє *alieno domine* або у будь-який спосіб виявляє, що *suo nomine* діє однак на чужий рахунок, вирішує, що купівля є “чужим інтересом”» [180, с. 231–256].

Розподіл на дію чужу об’єктивно та нейтрально мало значення з точки зору розподілу тягаря доведення в процесі – у випадку діяльності об’єктивно чужої вважалось, що гестор діє в інтересах домінуса (це припущення охоплювало і намір гестора), натомість при діяльності нейтральній припущення свідчило, що кожен діє у власному інтересі. Припускалася діяльність гестора одночасно у справі об’єктивно чужій в інтересі одного або кількох домінісів, а також у власному інтересі (далі наведено приклади відносин співвласності).

На зразок римського права, яке вимагало діяльності *cum animus negotia aliena gerendi (contemplatione domini negoti)*, деякі правові системи необхідними передумовами застосування приписів про ведення чужих справ без доручення вимагали усвідомлення гестора, що він веде не свої, а саме чужі справи.

Було визнано такими, що не є випадками ведення чужих справ без доручення: ведення чужої справи при помилковому переконанні, що то є справою власною, або при усвідомленні дійсного стану речей, але з метою досягнення власної користі.

У випадку ведення гестором справи з усвідомлення факту, що справа є чужою, але у власному інтересі, домінус мав претензію щодо титулу *negotiorum gestio*. Подібне мало місце і в праві швейцарському: власник мав право на все, що отримав гестор, і зобов’язаний був повернути все лише в межах свого збагачення. Законодавець польський на підґрунті приписів кодексу зобов’язань, як і кодексу цивільного, кваліфікував неправильне ведення чужих справ без доручення як несправедливе збагачення (безпідставне збагачення).

У випадку усвідомленого ведення чужої справи без доручення у власному інтересі могли бути застосовані приписи про відповідальність за шкоду. Насправді приписи обох польських кодексів не передбачали цієї засади *expressis verbis*, але особа, переконана у веденні власної справи, не усвідомлюючи про існування домінуса, не могла би реалізувати найважливіших обов'язків гестора, тобто діяльність відповідно до волі та користі домінуса. Така діяльність з помилковим переконанням відбувалась найчастіше у зв'язку зі спадкуванням у сімейних відносинах.

Помилка щодо особи домінуса не була винятком застосування приписів про *negotiorum gestio*: дійсний домінус зобов'язувався повернути гестору понесені ним витрати.

Польська доктрина на основі Кодексу зобов'язань передбачає, що гестор, який діяв з наміром обдарувати домінуса, не міг у подальшому змінити свою думку і жадати від домінуса відкликання підтвердження – так само як не міг цього зробити *solvens*, який, виконуючи повинність, усвідомлював відсутність зобов'язання. Право, намагаючись забезпечити (гарантувати) юридичну надійність, тлумачило окреслену вище ситуацію як дарування.

Окремо в науковій польській літературі досліджується питання так званої «також чужої справи» і включення її до *negotiorum gestio*. Йдеться про ситуації, в яких особа, що діє в чужому інтересі, діє не виключно в інтересі домінуса, а також (хоча б частково) у власному інтересі. Стосовно цих ситуацій питання ставиться не лише про кваліфікацію дій як *negotiorum gestio*, але й про те, які характерні риси дозволяють це зробити. Важливе значення при цьому має те, чи воля гестора має в таких випадках вирішальне значення, а також, чи об'єктивно оцінені обставини його дій. Звертається увага на те, що гестор, діючи в чужому інтересі, присвячує свій час, сили, кошти, іноді ризикує здоров'ям і у випадку старанного виконання своїх обов'язків отримує від домінуса підтвердження, що його дії мають компенсаційний (зрівноважувальний) характер, що дозволяє відшкодувати

понесені майнові витрати. Але це має місце лише у випадку, коли йдеться про дії виключно в інтересі домінуса. У частині, в якій гестор діяв у власному інтересі, він сам має нести ризик своєї діяльності [202, с. 71].

Вже у праві римському як *negotiorum gestio* визначали ситуації, в яких співвласник діяв як у власному, так і в чужому інтересі. Діяльність гестора також в чужому інтересі була визнана належною, подібно до діяльності у випадках доручення (*mandatum mea et tua gratia*). Автори обґрунтувань до проєкту німецького цивільного кодексу зазначали, що ведучий справи має, зазвичай, на увазі і власний інтерес, у противному випадку конструкція *negotiorum gestio* стала би пустою. Слід зазначити, що в основних європейських правових системах конструкція «також чужої справи» є прийнятою більшою чи меншою мірою. Домінуючою вона є у німецькій правовій доктрині, хоча між науковцями і немає єдності поглядів відносно поняття «допустима частка» власного інтересу гестора в даній справі. У німецькій юриспруденції на межі першої та другої половини ХХ ст. пропонувалось досить ліберальне розуміння «також чужої справи» [201, с. 75].

У польській науковій літературі декілька разів згадувалось про те, що гестором може бути визначена особа, яка одночасно провадить і власну, і чужу справу. Свого часу цю ситуацію було охарактеризовано як «діяльність одночасно в чужому та власному інтересі» [209, с. 681]. В юриспруденції категорія «також чужої справи» (підкреслено мною. – Д. П.) не була детально проаналізована, хоча в судовій практиці трапляються випадки, коли відповідні дії мають таку кваліфікацію.

Так, зокрема, в обґрунтуванні рішення Вищого Суду від 11 жовтня 2000 року зазначається, що один із співвласників нерухомості, що фактично управляє всією цією нерухомістю без якогось уповноваження, не веде справи інших співвласників [222]. Ця точка зору не була, однак, достатньо обґрунтованою, хоча і в наведеному випадку якраз і має місце діяльність

також в чужому інтересі, а конструкція *negotiorum gestio* не була застосована з інших причин.

П. Драпала зазначає, що в межах прийнятої польськими законодавцями конструкції *negotiorum gestio* ведення гестором одночасно справи власної та чужої може бути визнано допустимим. Передумови та характерні риси такої діяльності гестора можуть бути окреслені наступним чином.

По-перше, справа, яку веде гестор, має бути віднесена до сфери чужих інтересів тою мірою, яка перевищує або є принаймні рівною власним інтересам гестора.

У випадку домінування власного інтересу здійснена діяльність не може бути кваліфікована як ведення чужих справ без доручення. У такій ситуації мета примноження користі для домінуса грає другорядну роль. Зазначається, що в уніфікаційному проєкті *negotiorum gestio* однією з вимог ведення чужої справи без доручення є переважаючий намір примноження користі саме *domini negotii* (art. 1: 101) [174], (art. V 1: 101) [176]. Автори цих проєктів підкреслюють, що у випадках «також чужої справи» діяльність гестора мусить мати характер «переважно в інтересі домінуса». Власний інтерес гестора є його особистою або майновою сферою, і користь для цієї сфери є наслідком діяльності в чужому інтересі, а не метою.

По-друге, слід визнати, що передумовою ведення «також чужої справи» є діяльність гестора з усвідомленням і наміром результату саме в чужому, а не у власному інтересі [202, с. 75–76].

«Також чужою справою» можуть бути визнані випадки діяльності одного із співвласників або спадкоємців, корисні наслідки якої мають позитивне значення для інших співвласників та спадкоємців. І стосується це лише випадків, не урегульованих у загальному законодавстві [201, с. 76–77].

Серед умов *negotiorum gestio* називають також «обґрунтований (розсудливий) привід» втручання (підкреслено мною. – Д. П.) в чужу справу.

Нормативне формування інституту *negotiorum gestio* є наслідком віднайдення компромісу між повною заборобою втручання у чужі справи і

дозволом на втручання однієї особи у сферу інтересів іншої. Саме запровадження категорії обґрунтованого розсудливого втручання у чужі справи і є тим містком, яке перекидає законодавець між двома полюсами, що взаємовиключають один одного. Для втручання у сферу інтересів іншої особи має існувати обґрунтований привід. Така вимога міститься у Цивільному кодексі Нідерландів (ст. 6:198). Це положення Цивільного кодексу Нідерландів міститься також і в Проекті уніфікації норм про *negotiorum gestio* (ст. 1:101...DCFR).

РОЗДІЛ IV.

ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

4.1. Тенденції розвитку регулювання ведення справ без доручення в умовах євроінтеграції

В сучасних умовах зростання уваги до забезпечення і захисту прав та інтересів людини, розвитку громадянського суспільства, суттєво змінюється роль правових інститутів, що мають стимулювати громадську активність, одночасно вберігаючи інтереси приватної особи від втручання сторонніх у цю сферу. Зокрема, ці обставини зумовлюють зростання значення правового регулювання ведення чужих справ без доручення, яке є одним із найбільш типових випадків правової колізії, що виникає при правомірному втручанні у сферу чужих майнових інтересів.

Розглядаючи питання розвитку правових систем у цілому та окремих інститутів національного законодавства зокрема маємо враховувати, що цей процес має відбуватися у межах адаптації національного права до права ЄС. Отже постає проблема: що саме мається на увазі під «адаптацією» у цьому випадку і які вимоги мають бути виконані при цьому.

Передусім маємо встановити, що таке «адаптація законодавства» та «правова адаптація», і чи є ці поняття тотожними.

В Україні традиційно йдеться про «адаптацію законодавства України до законодавства ЄС» (Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629, Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1365 «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства ЄС» та ін.).

Але поняття «законодавство ЄС» часто розширюють, ототожнюючи його з «...*acquis communautaire*, котре розуміється як правова система Європейського Союзу, що включає акти законодавства, прийняті в рамках

трьох стовпів ЄС, але не обмежується ними. Так, у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу зазначається: «Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права....» [154]. Отже, хоча йдеться про адаптацію «законодавства України до законодавства ЄС», але мається на увазі адаптація «законодавства України до правової системи ЄС». Таке «розширення» створює додаткові труднощі. Тим більше, що терміно-поняття «право» та «правова система» вживаються як практично тотожні.

Як здається, ситуація, що склалася, є наслідком того, що при характеристиці права у вітчизняній правовій доктрині усе ще переважає позитивістський, «нормативний» підхід, завдяки якому право звужено розуміється як сукупність загальнообов'язкових норм, що знаходять відображення і закріплення у законодавстві. Проте забезпечення функціонування суспільства як складної динамічної системи є лише одним із напрямків нормативного регулювання, що здійснюється правом.

Однак право оцінюється не лише як елемент соціально-політичного устрою, але й як елемент суспільної свідомості, складова духовного світу людини та її світогляду, що відображає уявлення про статус людини, справедливість, добро і зло, порушення та поновлення прав тощо.

Відтак право може бути визначене як цивілізаційна категорія, котра одночасно виступає як елемент соціально-політичного устрою та елемент суспільної свідомості, є складовою духовного світу людини та її світогляду, відображаючи уявлення окремих індивідів і суспільства в цілому про справедливість, добро, гуманізм тощо.

Це дає підстави розглядати право як концепт (*conceptus*. лат. – думка, уявлення, поняття), що розуміється як сукупність вербально виражених уявлень про позначений певним терміном соціальний феномен. Призначення концепту науковцями вбачається у тому, щоб передати сенс слова, що ним цей концепт позначається відповідно до елементів, які цей концепт утворюють [5, с. 342].

Розуміючи право таким чином і, відповідно, розглядаючи його як елемент правової системи, можна зробити висновок, що правова адаптація не може бути звужена лише до механічного узгодження «законодавства України до законодавства ЄС», оскільки за своєю сутністю вона є більш складним процесом. Відтак більш правильним вважаємо говорити про адаптацію вітчизняного концепту права до концепту права європейського, як у цілому, так і стосовно окремих його галузей.

Правова адаптація є формою взаємодії правових систем, видом «правової акультурації», яку розуміють як процес взаємного впливу і результат впливу культур одна на одну, запозичення явища з одного середовища і впровадження його в інше середовище, процес запозичення, втілений у засвоєні інновації групою (індивідом, народом), що запозичає та адаптує до неї [170]. Правова акультурація є універсальним поняттям, що характеризує його як щеплення однієї правової системи до іншої [47, с. 199], будь-яке запозичення елементів одних правових систем в інші (дехто віддає перевагу терміну «правові (юридичні) трансплантації» [213; 214]).

Своєю чергою, універсальне поняття «акультурація» може означати рецепції, юридичні експансії, прості запозичення, результати інфільтрації, адаптації, котрі, як підкреслює відомий польський дослідник проф. Ю. Бардах, є реакцією на потреби суспільства [179].

Успішність правової адаптації залежить від сумісності правових систем, що зумовлює необхідність врахування властивостей останніх, які стосуються сфери, де відбувається адаптація. Отже, існує необхідність встановити: чим, власне, є право ЄС? Чи придатна вітчизняна концепція цивільного права та законодавство для адаптації до умов внутрішнього ринку ЄС? Якими є принципи адаптації?

При визначенні сутності поняття «європейське право» здається виправданим виходити з того, що ним можемо позначати раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини «європейського світу» (європейської цивілізації), в якому існує ця людина, відчуючи себе його

часткою, тоді як позначенням «право ЄС» характеризується сукупність правових норм, правил та інших юридичних засобів (дискусії в Європейському Парламенті щодо законодавства Співтовариства тощо), за допомогою яких регулюються процеси європейської інтеграції та діяльності Євросоюзу [149, с. 145–149].

При такому розумінні Європейського права інтеграційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, зумовлюють необхідність створення відповідного, певним чином уніфікованого, «інтегративного» законодавства. Складність його формування пов'язана з тим, що національні правові системи протягом тривалого часу виробили власні правові традиції, що мають бути у процесі інтеграції адаптовані до певних спільних засад.

Такі універсальні засади – орієнтири для інтеграції – пропонуються у DCFR (*Draft Common Frame of Reference* – «Проект загальної довідкової схеми» – «Принципи, Дефініції та Модельні Правила Європейського приватного права») [199].

Спираючись на положення цього документу, розглянемо, якими вбачаються універсальні засади відшкодування шкоди в інтегрованому європейському суспільстві.

Книга шоста DCFR, присвячена визначенню засад недоговорної відповідальності за вчинену шкоду, поміж іншого містить положення про право особи вчиняти дії, спрямовані на відвернення шкоди.

Зокрема, ст. 1:102 книги шостої DCFR передбачає, що згідно правил цієї Книги особі, стосовно якої існує загроза вчинення юридично значимої шкоди, надається право на її відвернення. Це право спрямовано проти тієї особи, яка відповідала б за її вчинення. При цьому юридично значима шкода розуміється як майнова та немайнова шкода, у тому числі вчинена пошкодженням здоров'я, за умови, що це:

- передбачено одним із наступних правил цієї Глави;
- шкода через пошкодження здоров'я, яка виникла внаслідок порушення права, наданого законом;

- або шкода, вчинена пошкодженням здоров'я, яка виникла внаслідок порушення інтересу, що підлягає правовому захисту.

Водночас шкода, яка полягає у пошкодженні здоров'я, вважається юридично значимою шкодою лише за умови, якщо надання права на відшкодування або відвернення шкоди буде справедливим і розумним, відповідно до вимог ст. VI.-1:101 (Засадничі правила) та ст. VI.-1:102 DCFR (Відвернення шкоди). При розгляді питання, чи відповідає право на відшкодування або відвернення шкоди принципу справедливості та розумності, має братися до уваги підстава відповідальності, природа та можливий чинник вчиненої шкоди або тієї шкоди, яка загрожувала, розумні очікування особи, яка зазнала або могла зазнати шкоди, а також міркування громадської політики.

Крім того, відповідно до наступних положень згаданої статті майнова шкода включає втрату доходу або прибутку, зроблені витрати та зменшення вартості майна. Водночас немайнова шкода включає біль і страждання, а також зниження якості життя.

Крім загальних положень щодо можливості вчинення дій, спрямованих на відвернення шкоди, а також порядку розподілу шкоди, яка може при цьому виникнути, ст. VI.-5:202 DCFR містить концептуальні засади встановлення наслідків самозахисту, діяльності в чужому інтересі без доручення та у випадку вчинення дій при необхідності рятування життя іншої особи.

Характерним є те, що наслідки вчинення таких дій розглядаються через призму звільнення від юридичної відповідальності. Зокрема передбачається, що особа звільняється від відповідальності, якщо вчинення нею юридично значимої шкоди відбулося, коли вона діяла, розумно захищаючи законні права або інтереси – як свої власні, так і третьої особи, або якщо особа, котрій вчинено юридично значиму шкоду, створила загрозу заподіяння шкоди тим правам або інтересам, на захист яких були спрямовані дії з відвернення шкоди. Тут варто зауважити, що стосовно цього пункту правило

статті VI.-3:103 DCFR «Особи, які не досягли вісімнадцяти років» не застосовується, тобто суб'єктами названих вище видів діяльності можуть бути також і неповнолітні.

Наведене вище правило застосовується у тому випадку, коли вчинення юридично значимої шкоди заінтересованій особі особою, котра діяла в чужому інтересі без доручення, відбулося без порушення останньою своїх обов'язків.

У випадках, коли відбулося вчинення юридично значимої шкоди особою, яка діяла в інтересах іншої особи, з метою відвернення неминучої небезпеки, що загрожувала життю, тілесній недоторканості, здоров'ю або свободі його самого або третьої особи, і зазначена небезпека не могла бути усунена без вчинення юридично значимої шкоди, відповідальність особи, яка заподіяла шкоду в таких умовах, обмежується наданням потерпілому розумної компенсації.

Крім того, пропонується заохочувати діяльність особи, яку вона здійснювала в публічних інтересах. Цьому питанню присвячена ст. VI.-5:203 DCFR «Захист публічних інтересів», яка передбачає, що особа звільняється від відповідальності, якщо вчинення юридично значимої шкоди відбулося при здійсненні необхідного захисту фундаментальних цінностей демократичного суспільства, зокрема у випадку вчинення юридично значимої шкоди поширенням відомостей у засобах масової інформації.

Разом із тим, згідно ст. VI.-6:301 DCFR «Право на відвернення шкоди», право на відвернення шкоди існує лише тією мірою, якою:

а) відшкодування було б неадекватним альтернативним засобом захисту;

б) розумно очікувати, що особа, яка буде нести відповідальність за вчинення шкоди, відверне її виникнення. Якщо ж джерелом небезпеки є річ або тварина, і особі, котрій загрожувала небезпека, неможливо в розумних межах уникнути її, то право на відвернення включає право усунути джерело небезпеки.

Варто уваги, що особа, яка зазнала шкоди, відвертаючи небезпеку, має право на компенсацію цієї шкоди від особи, яка мала б відповідати за вчинення шкоди.

Оцінюючи викладені вище підходи, запропоновані авторами DCFR як орієнтири для удосконалення національного цивільного законодавства з одночасною його адаптацією до загальноєвропейських принципів, з погляду проблематики нашого дослідження можемо констатувати відображення у них головної тенденції – прагнення максимально захистити інтереси приватної особи, що витікає із положень класичного римського приватного права.

Як згадувалося у попередніх розділах цієї дисертації, реалізація зазначеного прагнення досить чітко просліджувалася потім у національних актах цивільного законодавства, які справили вплив на бачення засад відповідного інституту в сучасному цивільному праві й цивільному законодавстві України та Польщі. Це, зокрема, засади регулювання відносин, які виникають внаслідок діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), котрі у різні часи бути визначені у Цивільному кодексі Австрійської республіки, Цивільному кодексі для Східної Галичини, Німецькому цивільному кодексі, Цивільному кодексі Франції.

Головними зі згаданих засад діяльності в інтересах іншої особи без доручення, які відображені у DCFR і мають бути враховані при удосконаленні українського та польського законодавства, на нашу думку, можна вважати наступні:

- по-перше, недопущення правовими засобами необґрунтованого втручання однієї особи у сферу майнових та особистих інтересів іншої особи;
- по-друге, врахування інтересів обох сторін у випадках, коли одна особа з альтруїстичних мотивів займається справами іншої особи без доручення, у випадках, коли таке втручання є виправданим і доцільним;

- по-третє, забезпечення інтересів особи, яка вчиняла в інтересах іншої особи дії, необхідні для відвернення шкоди, котра загрожувала останній.

Із урахуванням цих засад має відбуватися і подальше удосконалення регулювання відповідних цивільних відносин в Україні та Польщі.

Варто зазначити, що у Цивільному кодексі України багато які рішення стосовно інституту діяльності в інтересах іншої особи виглядають більш вдалим, ніж норми інституту ведення чужих справ без доручення у Цивільному кодексі Польщі.

Разом із тим, у ЦК України виглядає не оптимальним обмеження дії цього інституту сферою лише майнових інтересів, оскільки на практиці такі дії можуть стосуватися і немайнової сфери іншої особи.

Також невинуватою здається вказівка, що виникнення цих зобов'язань є можливим лише у випадку відсутності доручення (повноваження) особи, в інтересах якої вчиняє дії (підкреслено мною. – *Д.П.*) інша особа. Більш вдалим, на нашу думку, було б виходити з того, що для виникнення зобов'язань внаслідок діяльності в інтересах іншої особи (для відвернення загрози матеріальним інтересам іншої особи) необхідною є відсутність «доручення» у широкому розумінні цього поняття (вказівки закону, адміністративного акту, рішення суду тощо).

4.2. Ведення чужих справ без доручення в умовах пандемії

Виникнення і подальше неконтрольоване поширення коронавірусної інфекції (COVID-19) спричинило низку наслідків правового характеру, оскільки на державному рівні було змінено режим звичайного життя. 1 березня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила коронавірус COVID-19 глобальною пандемією, оскільки захворювання, яке ще три місяці тому не було відомо світовим чиновникам охорони здоров'я, швидко поширилося на більш ніж 121 тисячу осіб в Азії, Європі, на Близькому Сході та США [96]. Попри намагання зменшити

шкідливі наслідки карантину, його запровадження все ж таки унеможливило для досить великої групи громадян здійснення ними своїх прав і виконання обов'язків у цивільно-правових відносинах, а також потягло виникнення інших позадоговірних стосунків.

Отже констатуємо існування нагальної необхідності аналізу специфіки такого виду зазначених відносин, як діяльність в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) – в умовах епідемій та пандемій взагалі та в умовах карантину, пов'язаного з пандемією COVID-19, зокрема.

Оскільки впровадження у зв'язку з пандемією коронавірусу карантину і встановлення відповідних цьому режиму обмежень зумовило неможливість здійснення суб'єктами цивільного права своїх прав і виконання обов'язків у цивільно-правових відносинах, а також потягло збільшення кількості випадків діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), необхідним і доцільним є комплексне дослідження особливостей відносин, що виникають через діяльність в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) в умовах карантину. При цьому, враховуючи близькість правових систем Польщі та України, значний інтерес уявляє застосування норм інституту ведення чужих справ без доручення у польському цивільному праві в умовах запровадження обмежень, пов'язаних із коронавірусом. Цим зумовлюється актуальність і практичне значення дослідження зазначеного інституту на матеріалах цивільного законодавства України та Польщі, присвяченого регулюванню відповідних відносин [91].

Слід зазначити, що вже з'явилися дослідження щодо функціонування права у період пандемії COVID-19. Так, у Колумбійському університеті 20 квітня 2020 року вийшла друком монографія «Law in the Time of COVID-19» (Katharina Pistor), в якій розглядаються різні аспекти трансформації права та його функціонування в умовах пандемії: загрози правам людини, публічного життя та соціальної допомоги, приватного життя, проблем економіки [196].

Подібні дослідження останнім часом почали з'являтися і в українській юриспруденції.

Однак наразі відсутні дослідження інституту діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) в умовах карантину, встановленого внаслідок пандемії, як в українській, так і в польській цивілістиці.

Говорячи про зміну звичайного правового режиму на режим карантину зі ступеневим впровадженням обмежень слід зазначити, що спочатку в Україні було запроваджено режим карантину, який встановлюється та скасовується рішенням Кабінету Міністрів України на підставі Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб». Карантин було встановлено Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», на період з 12 березня по 24 квітня 2020 року.

У межах карантину:

«1) заборонено роботу суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів, зокрема закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, торговельного і побутового обслуговування населення;

2) рекомендовано підприємствам, установам, організаціям забезпечити організацію позмінної роботи працівників, а за технічної можливості – також роботи в режимі реального часу через інтернет» [149].

Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2020 р. № 388-р [102] було встановлено режим надзвичайної ситуації на всій території України до 24 квітня 2020 року. Цією Постановою встановлювався загальний обов'язок для підприємств, установ та організацій, незалежно від форми власності, здійснити заходи у межах та обсягах, необхідних для

ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, проте жодних обмежень застосовано не було.

Оскільки наведені нормативні акти вводили обмеження, які могли призвести до невиконання цивільно-правових та інших договорів, 30 березня 2020 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)». Закон № 540-IX запровадив низку пов'язаних із коронавірусом COVID-19 заходів, які матимуть безпосередній вплив на цивільно-правові відносини:

1) «заморожує» перебіг позовної давності, тобто відтерміновує припинювальний строк, коли можна звернутися до суду у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань іншою стороною, на строк дії карантину, тобто до 24 квітня 2020 року;

2) передбачає можливість звільнення орендарів від плати за користування майном на строк дії карантину, встановленого Постановою № 211, тобто з 12 березня 2020 по 24 квітня 2020 року, у випадку неможливості користування таким майном;

3) забороняє підвищення процентної ставки за кредитними договорами на строк дії карантину, тобто до 24 квітня 2020 року;

4) вносить зміни щодо режиму митного, податкового та трудового регулювання діяльності підприємств.

При цьому передбачалося також, що у випадку продовження строку дії карантину шляхом внесення змін до Постанови № 211 заходи, наведені в Законі № 540-IX також будуть продовжені [103].

У Польщі також було запроваджено заходи, що мали метою знизити небажані негативні наслідки карантину, так званий «Антикризовий щит» [197] – Закон від 31 березня 2020 року [212]. Запроваджено податкові пільги на період карантину, відтермінування (призупинення) процесуальних

строків, строків складання податкових звітів, подовження строків оплати за кредитами тощо.

Стосовно проблем, які впливають на нормальний стан цивільного обігу, польські правники називають, зокрема, те, що коронавірус є підставою «призупинення» договорів на період законодавчої заборони торгівлі, протягом якого власник торговельних площ не може вимагати сплати за договором оренди [192], неможливість виконання вироків, проблеми з поновленням строків [194], неможливість виконання зобов'язань з виплати аліментів [195] тощо.

Попри бажання зменшити шкідливі наслідки карантину, його запровадження усе ж таки унеможливило для досить великої групи фізичних і юридичних осіб здійснення ними своїх прав та виконання обов'язків у цивільно-правових відносинах, а також потягло виникнення інших позадоговірних стосунків.

Зокрема почастишали ситуації, коли певні обставини спонукають осіб, які не мають відповідних на те повноважень, до добровільного вчинення певних дій у майнових інтересах іншої особи. Як правило, чинниками таких вчинків є несподіване виникнення небезпеки настання несприятливих для іншої особи майнових наслідків, яких можна уникнути лише негайним вчиненням відповідних заходів, відсутність можливості попередньої згоди на вчинення зазначених дій. При цьому інша особа може як перебувати в іншому місці, так і бути присутньою, але в такому стані, коли не в змозі самотійно прийняти будь-яке рішення.

При застосуванні карантину і запровадженні режиму надзвичайної ситуації припинилися всі міжміські сполучення, внаслідок чого значно почастишали випадки, коли особа, перебуваючи в іншому місці від знаходження її майна, якому загрожує певна небезпека, не має можливості вчасно до нього потрапити.

Крім того, особа може перебувати на самоізоляції при поверненні з місцевостей, небезпечних з точки зору інфікування, або на лікуванні, при

підтвердженні у неї діагнозу коронавірусу COVID-19, і внаслідок цього не мати можливості виконувати свої обов'язки у цивільно-правових договорах.

Можна навести численні приклади діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ іншої особи без доручення) – від оплати окремих рахунків за тимчасово відсутню в місті проживання особу (сусіда, подругу, родича тощо) чи годування сусідської домашньої тварини, господар якої несподівано потрапив у лікарню із захворюванням на коронавірус, до вимушеного продажу перевізником товару при виникненні неочікуваної загрози псування цього товару, який адресат не зміг отримати через захворювання на COVID-19, або придбання ліків, кисневого концентратора тощо для хворої на коронавірус людини, яка не доручала вчиняти такі дії (у тому числі, й тому, що не мала фізичної змоги це зробити, не могла контролювати свою свідомість внаслідок тяжкого перебігу хвороби тощо).

У відомій нам практиці ще не зустрічалися випадки поховання без доручення померлої від коронавірусної хвороби особи або без доручення спадкоємців такої особи. Однак існує велика вірогідність появи пов'язаних із зазначеними ситуаціями спорів, оскільки, як свідчить досвід людства, ведення справ без доручення може мати місце як щодо живих, так і щодо померлих суб'єктів права.

Так, у римському праві окремим видом застосування формули позову за *negotiorum gestio* стосовно поховону (*justa mortuo facere*) була *actio funeraria*, за аналогією з *actio negotiorum gestorum contraria* призначена для захисту особи, яка взяла на себе витрати на похорон третьої особи (якщо той, хто зробив витрати, діяв без санкції небіжчика і не мав перед ним відповідних зобов'язань). Це був позов прямої дії (стосовно спадкоємців тощо) [139, с. 398].

До таких обставин, що зумовлюють необхідність здійснення діяльності в інтересах іншої особи без доручення, на нашу думку, варто також віднести негативний вплив пов'язаної з пандемією кризової ситуації, яка може зумовити депресивні стани, що, своєю чергою, може зумовити ризик

невиконання особою своїх зобов'язань (скажімо, самотня особа тяжко переносить режим карантину, самоізоляції тощо, і не має до кого звернутися по допомогу).

Наприклад, результати опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», повторно зафіксували наявність у респондентів ознак депресії, тривожності, паніки, втоми і розладів сну. Водночас зазначається: якщо порівнювати результати 3-ї хвили опитувань (10–12 квітня) з результатами 1-ї (27–28 березня) та 2-ї (3–4 квітня) хвиль, то помітним є зростання рівня депресії та зниження рівня тривожності. Показники паніки, втоми та розладів сну залишаються на попередньому рівні, хоча тут є певні особливості: «У динаміці помітним є зростання розладів сну у представників середньої вікової групи (30–49 років) та втоми у респондентів передпенсійного віку (50–59 років). Разом із тим, серед останніх фіксується зниження рівня тривоги. Така сама тенденція є й серед найстарших», – додають соціологи [137].

О. Л. Туриніна слушно зазначає, що «...кризова ситуація в найзагальнішому вигляді визначається як ситуація, що породжує дефіцит сенсу в подальшому житті людини, як ситуація неможливості реалізації внутрішніх потреб свого життя (мотивів, прагнень, цінностей тощо). У літературі виділяють такі типи критичних ситуацій:

- стрес – неможливість реалізації установок, які “вітаються тут і тепер”;
- фрустрація – непереборні труднощі в реалізації життєво необхідних мотивів;
- конфлікт – суб’єктивно нерозв’язне протиріччя мотивів і цінностей;
- криза – ситуації, що сприяють неможливості реалізації життєвих задумів» [135, с. 7].

Саме остання стає найбільш типовим явищем тою мірою, якою розвиваються події, що супроводжують зростання масштабів і тривалості пандемії.

Звісно, зазначені проблеми торкнулися не лише українців, але й практично усіх інших мешканців планети, яких так чи інакше торкнулася пандемія. Зокрема, у Польщі науковці також стурбовані питаннями психологічного впливу карантину, коронавірусу на здоров'я і поведінку людей [202; 208]. Проведене ними дослідження дало підстави для висновку, що життя в умовах карантину може негативно вплинути на психічне здоров'я, окрім того може мати як короточасні, так і довгострокові наслідки, відтерміновані у часі: депресія, алкоголізм тощо [225].

У такому стані особа також не може адекватно реагувати на загрози, що виникають, – отже збільшується можливість виникнення позадоговірних стосунків, пов'язаних із втручанням у майнову сферу особи-власника майна, або іншої справи, іншої особи, яка здійснює дії в чужому інтересі з альтруїстичних мотивів.

У зазначених та подібних до них випадках – при дотриманні певних, визначених у законодавстві умов особою, що вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи, – між такими особами виникають недоговірні зобов'язання. Ці зобов'язання створюють певні правові наслідки, оскільки через них зацікавлена особа має відшкодувати особі, що вела без доручення її справи, необхідні витрати, понесені в результаті такої діяльності.

Крім питань юридичного альтруїзму, котрий, як зазначалося, є невід'ємною частиною характеристики діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), може також виникнути питання виправданості втручання у чужу майнову сферу в умовах надзвичайних обставин. Аби відповісти на нього, проаналізуємо низку юридичних документів (законодавчих актів тощо), які передбачають гарантії від втручання у сферу інтересів приватної особи.

Відповідно до ст. 41 Конституції України, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосовано лише як виняток із мотивів суспільної необхідності,

на підставі та в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості припускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР, зокрема ст. 1 Першого протоколу до неї, визначає: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

У практиці Європейського Суду з прав людини напрацьовано три головні критерії, які слід оцінювати на предмет відповідності втручання в право особи на мирне володіння своїм майном принципу правомірного втручання, сумісного з гарантіями ст. 1 Першого протоколу, а саме:

- а) чи є втручання законним;
- б) чи переслідує воно «суспільний інтерес» (*public interest, general interest, general interest of the community*);
- в) чи є такий захід (втручання в право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям (*must be a reasonable relationship of proportionality between the means employed and the aims pursued*).

ЄСПЛ констатує порушення державою ст. 1 Першого протоколу у випадку, якщо буде порушено хоча б один критерій [136].

Аналіз положень наведених юридичних документів дає підстави стверджувати, що в будь-якому випадку в їх тексті йдеться про захист від

втручання органів влади та інших публічних органів у мирне володіння майном, а тому зазначені норми жодною мірою не можуть бути застосовані до відносин, що виникають внаслідок діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення).

В умовах кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу COVID-19, найбільш поширеною є ситуація, за якої більшість орендарів нерухомого майна комерційного призначення, діяльність яких підпадає під заборону в період і на строк дії карантину, можуть користуватися орендованими приміщеннями обмежено або зовсім не можуть ними користуватися.

З метою зменшення тягара негативних наслідків, законодавство у цих умовах надає орендарям право вимагати зменшення орендної плати або взагалі звільняє їх від орендної плати, а також надає можливість ініціювати розірвання договору.

Право орендаря вимагати зменшення або звільнення від орендної плати може виникнути на таких підставах:

- можливість користування приміщенням істотно зменшилася – якщо через обставини, за які не відповідає орендар, можливість користування орендованим приміщенням істотно зменшилася, він має право вимагати зменшення орендної плати (ч. 4 ст. 762 ЦК України);
- змінилися передбачені договором умови господарювання – якщо через обставини, за які не відповідає орендар, змінилися передбачені договором умови господарювання, орендар має право вимагати зменшення орендної плати (ч. 2 ст. 286 Господарського кодексу України);
- у період карантину орендоване приміщення не могло використовуватись – якщо через обставини, за які не відповідає орендар, приміщення не могло використовуватись взагалі, орендар звільняється від орендної плати за весь час такого простою (ч. 5 ст. 762 ЦК України) [91, 81, 82].

Також слід звернути увагу на положення Закону № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [103], який до Прикінцевих положень Цивільного кодексу України додає положення, згідно яким, починаючи з 11 березня 2020 року та до кінця карантину орендатор може бути звільнений від плати за користування майном відповідно до ч. 6 ст. 762 ЦК України.

У зв'язку з цим нововведенням варто звернути увагу на два ключових аспекти:

- орендар не звільняється від обов'язку сплатити комунальні платежі або маркетингові збори, якщо ці витрати не включені в орендну плату за договором оренди;
- закон № 540-IX і ч. 6 ст. 762 ЦК України мають більш загальний характер і передбачають можливість звільнення від обов'язку сплачувати орендну плату повністю, тоді як форс-мажор лише звільняє від відповідальності за порушення зобов'язання [101].

Таким чином, ведення чужих справ без доручення є можливим у ситуаціях, коли особа, хоча і звільнена від плати за користування майном, зобов'язана оплатити комунальні платежі або маркетингові збори, якщо ці витрати не включені в орендну плату за договором оренди, але не може цього зробити самостійно.

У таких випадках особа, що сплатила (гестор) за іншу особу (домінуса) комунальні платежі або маркетингові збори, має повідомити про це домінуса згідно з ч. 2 ст. 1158 ЦК України, при першій же нагоді. Очевидно, першою нагодою в такому випадку буде можливість зв'язатися із зацікавленою особою (котра може перебувати у реанімаційному відділенні лікарні, у місцевості з неналежним зв'язком тощо). Цей обов'язок існує у гестора незалежно від того, чи могла зацікавлена особа дізнатися про вчинювані на її користь дії з інших джерел.

У літературі зазначається (хоча на це і не має прямої вказівки закону), що діюча особа, вчинивши мінімум необхідних дій, повинна тимчасово припинити свою діяльність в інтересах іншої особи (звісно, лише у разі, коли існує можливість це зробити без загрози настання для останньої значних майнових збитків), щоб отримати від зацікавленої особи схвалення вчинених для неї дій або ж, навпаки, про відмову від ведення її справ [30].

Якщо гестор не виконав свого інформаційного обов'язку – повідомлення домінуса про здійснені дії, він втрачає право вимагати відшкодування зроблених витрат (ч. 2 ст. 1160 ЦК України). Гестор має усвідомлювати спрямованість своїх дій щодо запобігання, усунення або зменшення невігідних наслідків майновим інтересам домінуса.

Саме такої правової позиції дотримується і Вищий господарський суд України у постанові від 03.06.2013 р. у справі № 5002-6/2091-2012, де, зокрема, визнано: «Таке обмеження пов'язано зі специфікою ведення справ іншої особи без її доручення, котре ґрунтується на засадах солідарності, врахування інтересів суб'єктів даних відносин. Необхідність ведення чужих справ виникає тоді, коли цивільним правам та інтересам іншої особи загрожує небезпека, тобто існує потреба у захисті майнових інтересів іншої особи. При цьому необхідність самоправного втручання у чужі справи зумовлюється не тільки існуванням небезпеки чужим майновим інтересам, а ще й тими обставинами, що гестор не може сповістити господаря й одержати від останнього згоду на зазначені дії. Отже, при можливості повідомити господаря про дії в його інтересах гестор має зробити це при першій нагоді, а той, хто не виконав цей обов'язок, втрачає право на відшкодування витрат, бо недостатньо врахував інтереси господаря» [99].

Особа, в інтересах якої вчинялися дії, повідомляється з метою отримати схвалення нею дій гестора, а також отримати згоду на відшкодування понесених у зв'язку з діями гестора в чужому інтересі витрат. Домінус, вважаючи дії, вчинені в його інтересах, за даних обставин доцільними й корисними, схвалює їх, тим самим погоджуючись взяти на себе

усі наслідки таких дій. Це правило означає, що сам факт схвалення позадоговірних відносин, що виникли з односторонніх дій, трансформує їх у договірні зобов'язання відповідного виду. Усі витрати та інші збитки особи, яка діяла в чужому інтересі, понесені нею у зв'язку з діями, які були вчинені після їх схвалення зацікавленою особою, відшкодовуються за правилами про договір відповідного виду.

Після цього від моменту схвалення й у подальших стосунках між гестором і домінусом будуть застосовуватися положення про договір, який відповідатиме характеру вчинених дій. Зокрема, при наданні гестором послуг юридичного характеру (наприклад, укладення угод чи виконання за зацікавлену особу певних зобов'язань), вважатиметься, що сторони перебувають між собою у відносинах, які впливають з договору доручення. Якщо вчинені на користь іншої особи дії полягали у виконанні певної роботи (скажімо, догляд за твариною), то їх схвалення зацікавленою особою прирівнюється до укладення договору підряду тощо.

Форми схвалення дій особи, яка діяла в інтересах іншої особи, без доручення останнього, можуть бути різноманітними. Зокрема, це може бути не лише письмове або усне висловлювання схвалення, але й конклюдентні дії. Наприклад, прийняття особою, в інтересах якої вчинялися дії, послуг, наданих гестором, або товарів, придбаних гестором для зацікавленої особи [80, с. 43].

Особа, яка діяла в чужому інтересі, повинна дочекатися рішення зацікавленої особи про схвалення або несхвалення її дій. При цьому несхвалення має бути виражено в активній формі.

Крім того, під ознаки діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) підпадають також дії з боку орендодавця щодо охорони майна орендаря, його збереження за власний рахунок, а також вжиття заходів для його зберігання та збереження властивостей і якостей за різноманітних негативних умов.

Що стосується позадоговірних відносин, які виникають в Польщі внаслідок запровадження карантину та пандемії COVID-19, то вони також здебільшого пов'язані з відносинами оренди.

Так, зокрема, оскільки чинний з 1 квітня у Польщі спеціальний закон призупиняє тимчасово обов'язок внесення орендної або квартирної плати, він призупиняє також двостороннє виконання зобов'язань, і наймодавець може вимагати від орендаря звільнення помешкання.

Але важко уявити ситуацію, за якої орендар торговельних площ міг би тимчасово звільнити ці площі від краму. У такому випадку орендодавець міг би вимагати скоріше компенсації за несплату орендної плати.

Спеціальний закон має низку прогалин, і серед них, зокрема, відсутність регулювання режиму товару, що залишається на торговельних площах на час заборони торгівельної діяльності, спричиненої коронавірусом. Використовуючи ці прогалини, орендодавець міг би вимагати від орендаря винагороди за зберігання залишеного товару відповідно до приписів ст. 835–845 Цивільного кодексу Польщі [185].

Додатково правознавці звертають увагу на деякі інші аспекти призупинення договорів в силу спеціального закону, такі як припинення договорів охорони торговельних площ, і тут може йтися якраз про те, що подальше надання послуг з охорони можна кваліфікувати як ведення чужих справ без доручення. На цій правовій підставі орендар міг би вимагати повернення всіх видатків разом із законними відсотками, а також звільнення від зобов'язань, що виникли при веденні справ (ст. 753 ЦК Польщі). Це могло б бути для торговельних об'єктів підставою для вимог про повернення хоча б частково експлуатаційних коштів, понесених у зв'язку з наданням зазначеного роду послуг [211].

Огляд можливих ситуацій, пов'язаних із перебуванням у карантині, коли виправданим є втручання у сферу майнових інтересів іншої особи, дає підстави для висновку, що вони характеризуються підвищеним рівнем соціальної корисності. Адже у таких випадках той, хто захищає чужі інтереси

без доручення, як правило, вчиняє дії не лише в інтересах окремої особи, але й суспільства. Діючи таким чином він допомагає вберегтися від захворювання представникам «груп ризику» (самітнім людям похилого віку, немічним тощо), а отже й запобігає поширенню COVID-19 у суспільстві. Фактично, його діяльність спрямована на сприяння досягненню мети карантину, що має враховуватися при вирішенні спорів, які можуть виникати при її здійсненні.

Думається, що у таких випадках суди мають враховувати суспільну корисність дій гестора, залучаючи за потреби до відшкодування зроблених ним витрат третіх осіб, через бездіяльність або неналежну діяльність яких виникла необхідність вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення.

ВИСНОВКИ

Конструкція зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення), ґрунтується на розробленій ще римськими юристами концепції *negotiorum gestio*, яка полягає у визнанні правового значення за такими відносинами, коли одна особа (гестор) веде справи іншої особи (домінуса), управляє його майном тощо, не маючи на те доручення від заінтересованої особи.

В юридичній літературі досліджувані зобов'язання відомі під різними назвами. Найчастіше використовувалися терміни «діяльність в інтересах іншої особи без її доручення», «діяльність у чужому інтересі без доручення», «ведення чужих справ без доручення», «ведення справ без доручення».

Актуальність визначення правової природи цього інституту полягає в тому, що категорія вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення хоча і не є новою, але законодавчо закріплена порівняно недавно. Тому не так багато можна навести і наукових досліджень у цій сфері. Зокрема це стосується визначення правової природи діяльності в інтересах іншої особи без її доручення в сучасному цивільному праві України.

Огляд результатів наукових розвідок, які стосувалися дослідження основних аспектів зобов'язань зі вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, дозволяє зробити висновок, що у вітчизняній науковій літературі не приділено уваги порівняльному дослідженню зазначеного виду зобов'язань за українським правом та інституту ведення справ без доручення за польським цивільним правом.

У результаті дослідження діяльності в інтересах іншої особи без її доручення (ведення справ без доручення), проведеного за допомогою загальних методів діалектичного та системного аналізу, спеціальних наукових методів (діалектичної логіки, історичного методу, системно-структурного методу тощо), були визначені поняття та засади класифікації

зобов'язань з метою визначення у ній місця зобов'язань, які виникають внаслідок здійснення згаданої вище діяльності.

Встановлення розуміння правової природи зобов'язань, що виникають внаслідок діяльності в інтересах іншої особи без її доручення, у цивільному праві України, та зобов'язань, що виникають з ведення чужих справ без доручення, у цивільному праві Польщі, дало можливість за допомогою порівняльно-правового методу визначити спільне й окреме в їх регулюванні, з'ясувати чинники відмінностей такого регулювання, а також проаналізувати можливість і перспективи використання позитивного досвіду, накопиченого у цій галузі.

Можливість такого порівняльного дослідження у цій галузі («порівнюваність» інституту діяльності в інтересах іншої особи без її доручення за цивільним законодавством України і ведення чужих справ без доручення за цивільним законодавством Польщі) забезпечувалась спільністю генезису відповідних правових рішень в українському та польському цивільному праві, що мало своїм підґрунтям положення римського права стосовно *negotiorum gestio*.

Крім того, спільний підхід законодавців до вирішення низки питань правового регулювання діяльності в інтересах іншої особи без її доручення в Україні (ведення чужих справ без доручення у Польщі), на нашу думку, був результатом особливостей історичного розвитку України і Польщі, дією на значних за розмірами українських та польських територіях законодавства інших країн, що вплинуло на інтерпретацію римсько-правових ідей в національних правових доктринах. Це також зумовило доцільність порівняльного аналізу названих інститутів з метою встановлення спільного і відмінного в інтерпретації відповідних положень римського приватного права з метою визначення характеру і перспектив їх розвитку в сучасному цивільному праві.

При цьому було встановлено, що попри спільний для українського і польського цивільного законодавства римський генезис *negotiorum gestio*, його інтерпретація у цих правових системах має свої особливості.

Сучасна українська цивілістична доктрина і концепція цивільного законодавства (зокрема Цивільного кодексу), спираючись на базове положення римського права, що *negotiorum gestio* належить до нібито договорів і є підставою виникнення відповідних «нібито договірних» зобов'язань, які «виносилися за межі» договірних зобов'язань, віднесли зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, до недоговірних зобов'язань (підрозділ другий Книги п'ятої Цивільного кодексу України).

Таким чином, інститут *negotiorum gestio*, відомий римському приватному праву, був реципований у цивільне право України передусім концептуально (недоговірні зобов'язання, що мають підставою виникнення, нібито договір), а також у основних ознаках і характеристиках, властивих цьому інституту.

Враховуючи громіздкість назви – «особи, що здійснює дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення», пропонується називати сторони гестором і домінусом, тобто внести до ст. 1158–1160 ЦК України відповідні зміни стосовно назви сторін зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Для виникнення зазначеного зобов'язання необхідна сукупність юридичних фактів, які мають складну природу. Пропонується чітко відокремлювати підстави і умови виникнення зобов'язання ведення чужих справ без доручення, оскільки підставою в даному випадку є здійснення гестором правомірних дій на користь і в інтересах іншої особи – домінуса. Юридичного значення цей факт набуває лише за наявності сукупності певних умов, визначених законодавством.

Маючи корінням інститут *negotiorum gestio* римського права, який належить до класичних інститутів права цивільного, ведення чужих справ без

доручення формувалося у законодавстві Польщі відповідно до того, під чийм впливом вона перебувала у різні історичні моменти.

Порівняння цього інституту в цивільному праві України з основними положеннями ведення чужих справ без доручення у цивільному праві Польщі свідчить, з одного боку, про їх подібність, що зумовлено насамперед традицією континентального права, а з іншого – про певну розбіжність, зумовлену обранням для законотворчості у даній сфері різних правових зразків.

Насамперед варто звернути увагу на те, що вже сама структура Цивільного кодексу відображає концептуальний підхід до визначення сутності цивільних відносин, які є предметом правового регулювання.

Зокрема, розміщення у Цивільному кодексі Польщі норм, які регулюють ведення чужих справ без доручення, поміж положень про договірні зобов'язання – відразу після глави «Доручення» і перед главою «Договір посередництва» – свідчить, що польські законодавці розглядають ведення справ без доручення як підставу виникнення нібито договірних зобов'язань. Такий висновок підтверджується й тим, що згідно ст. 756 Цивільного кодексу Польщі схвалення (підтвердження) особою, справи якої велись, надає веденню чужих справ характеру договору доручення.

Аналогічний підхід відображає і Німецький цивільний кодекс, згідно з § 677–687 якого, коли хтось без повноважень веде справи іншої особи, то має діяти належним чином в інтересах хазяїна, з урахуванням його можливої волі, а натомість може отримати право на відшкодування розумних і доцільних витрат.

Порівняння цього рішення з тим, що має місце в Цивільному кодексі України стосовно регулювання діяльності в інтересах іншої особи без відповідного повноваження, дає підстави для висновку, що в ЦК України відповідний інститут розміщено поміж інших, присвячених недоговірним зобов'язанням, і таким чином винесено за межі договірного права. Завдяки

такому рішенню увага акцентується на особливому характері односторонніх правомірних дій у майнових інтересах іншої особи.

Водночас, попри цю відмінність, подібність підходів у визначені суб'єктного складу зазначених зобов'язань, умов їх виникнення, змісту тощо переважає.

Зокрема це стосується встановлення вимог до осіб, які можуть вважатися гестором та набувати прав і обов'язків в результаті вчинення дій в інтересах іншої особи.

Так, і в Україні, і в Польщі у випадках, коли гестор вчиняє фактичні дії, його повна дієздатність не є обов'язковою. Натомість є необхідним, аби особа, діючи у чужому інтересі, з огляду на її вік та психічний стан могла усвідомлювати, що діє саме на користь іншої особи. Водночас необхідним є розуміння особою, котра вчиняє дії в чужих інтересах, що саме є корисним у її діях, вчинених для іншої особи, і якою може бути її воля, що припускається. Своєю чергою, у ситуаціях, коли діяльність гестора полягає у здійсненні юридичних дій (правочинів), вимагається наявність у нього необхідного обсягу дієздатності для вчинення саме таких дій. У випадку відсутності цієї властивості заздалегідь виключається досягнення гестором мети справи, зокрема набуття для домінуса майнової або немайнової користі.

Що стосується домінуса, то ним може бути будь-яка особа, на користь якої діє гестор. Не є обов'язковою наявність у домінуса повної цивільної дієздатності.

На відміну від України, у польській науковій літературі дискутується також питання можливості бути домінусом зачатої, але ненародженої дитини (*nascyturusa*). Загальне ставлення є позитивним, але низка аспектів цієї проблеми залишається не дослідженою. Основним питанням при цьому є визначення правоздатності *nascyturusa* як однієї зі сторін зобов'язань ведення чужих справ без доручення.

В Україні зачата, але ненароджена дитина не розглядається як суб'єкт зазначених правовідносин. Натомість, може йтися лише про її інтереси.

У цивільному законодавстві Польщі прямо визнано, що у випадку схвалення дій гестора домінусом між ними виникають відносини доручення. В українському цивільному праві така вказівка відсутня.

Що стосується умов виникнення зобов'язань ведення чужих справ без доручення, то їх аналіз дав можливість дійти висновку про існування різниці між визначенням сукупності таких умов у цивільному праві українському та польському, а також щодо пріоритетності їх значення для виникнення зазначених зобов'язань.

Так, на відміну від української цивілістики, у науковій польській літературі окремо досліджується питання «чужої справи» та критеріїв її визначення, і так званої «також чужої справи» та включення її до *negotiorum gestio*. Йдеться про ситуації, в яких особа, яка діє в чужих інтересах, діє не виключно в інтересі домінуса, а також, хоча б частково, у власному інтересі. У межах прийнятої польським законодавцем конструкції *negotiorum gestio* ведення гестором одночасно справи власної та чужої може бути визнано допустимим.

Передумови і характерні риси такої діяльності гестора можуть бути окреслені наступним чином.

По-перше, справа, яку веде гестор, має бути віднесена до сфери чужих інтересів у тому обсязі, наскільки чужа справа перевищує власні інтереси гестора (або, принаймні, якщо чужі інтереси є рівними з власними інтересами гестора). У випадку домінування власного інтересу його діяльність не може бути кваліфікована як ведення чужих справ без доручення. У такій ситуації мета примноження користі для домінуса відіграє другорядну роль. До того ж, в уніфікаційному проєкті *negotiorum gestio* однією з вимог ведення чужої справи без доручення є переважаючий намір примноження користі саме *domini negotii*.

По-друге, слід визнати, що передумовою ведення «також чужої справи» є діяльність гестора з усвідомленням і наміром результату саме в чужому, а не у власному інтересі. «Також чужою справою» можуть бути

визнані випадки діяльності одного із співвласників або спадкоємців, корисні наслідки якої мають позитивне значення для інших співвласників і спадкоємців. І стосується це лише випадків, не врегульованих у загальному законодавстві.

Серед умов *negotiorum gestio* називають також «обґрунтований (розсудливий) привід» втручання у чужу справу, що виступає гарантією проти свавільного втручання суб'єкта цивільних відносин у сферу майнових інтересів іншої особи.

Зазначається, що в сучасних умовах названі вище та інші засади регулювання діяльності в інтересах іншої особи (ведення чужих справ без доручення) мають відповідати головним засадам діяльності в інтересах іншої особи без доручення, рекомендованим у DCFR, а відтак в умовах євроінтеграції мають бути враховані при удосконаленні українського та польського законодавства.

За результатами дисертаційного дослідження можна зробити висновок, що такими базовими засадами є:

- 1) недопущення правовими засобами необґрунтованого втручання однієї особи у сферу майнових та особистих інтересів іншої особи;
- 2) врахування інтересів обох сторін у випадках, коли одна особа з альтруїстичних мотивів втручається у справи іншої особи без доручення, вчиняючи в інтересах останньої дії, виправдані обставинами;
- 3) забезпечення інтересів особи, яка вчиняла в інтересах іншої особи дії, необхідні для відвернення шкоди, котра останній загрожувала.

Оцінюючи стан правового регулювання відносин, що виникають внаслідок діяльності в інтересах іншої особи без доручення (ведення справ без доручення), можна зробити висновок, що ряд положень відповідного інституту в Цивільному кодексі України виглядає більш вдалим, ніж у Цивільному кодексі Польщі.

Разом із тим, у ЦК України менш вдалим виглядає обмеження дії цього інституту сферою лише майнових інтересів, оскільки на практиці такі дії

можуть стосуватися і немайнової сфери іншої особи. Також невиправданою здається вказівка, що виникнення цих зобов'язань є можливим лише у випадку відсутності доручення особи, в інтересах якої вчиняє дії інша особа. Доцільним, на нашу думку, було б передбачити у відповідній нормі Цивільного кодексу, що для виникнення недоговірних зобов'язань внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи необхідною є відсутність «доручення» у широкому розумінні цього поняття (тобто відсутність також припису закону, адміністративного розпорядження, рішення суду тощо).

Врахування засад регулювання відносин, що виникають в результаті діяльності в інтересах іншої особи (ведення чужих справ без доручення), повинно мати місце і в умовах пандемії COVID-19. Водночас необхідно мати на увазі, що в умовах кризи, викликаній пандемією, втручання у сферу майнових інтересів іншої особи характеризується підвищеним рівнем соціальної корисності, оскільки в цьому разі особа, яка здійснює діяльність в інтересах іншої особи без доручення, як правило, вчиняє дії не лише в інтересах цієї окремої особи, але й суспільства в цілому. Адже наслідком таких альтруїстичних дій є й те, що вони зазвичай допомагають людям, які належать до так званих «груп ризику» (самотні люди похилого віку, немічні тощо) вберегтися від захворювання, а отже й запобігають поширенню COVID-19 у суспільстві.

На наш погляд, у таких випадках суди мають враховувати суспільну корисність дій гестора, за потреби залучаючи до відшкодування зроблених ним витрат третіх осіб, через бездіяльність або неналежну діяльність яких виникла необхідність вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков М. М. Обязательство по советскому праву. М.: Известия Советов депутатов трудящихся СССР, 1940. 192 с.
2. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 205 с.
3. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / пер. с чешск. М.: Юрид. лит., 1989. 448 с.
4. Баранова Ю. О. Роль методологічних правил в проведенні порівняльно-правових досліджень. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 67. С. 186–193.
5. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / пер. с фр. М., 2000. 576 с.
6. Боброва Д. Недоговірні зобов'язання у проекті Цивільного кодексу України 1996 р. *Українське право*. 1997. № 3. С. 180–182.
7. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
8. Бойко І. Про цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року. *Право України*. 1999. № 3. С. 88–90.
9. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. К.: Атіка, 2012. 348 с.
10. Васильєва В. А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг : дис. ... д-ра юрид. наук. Івано-Франківськ, 2006. 416 с.
11. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В.С. Стефаника, 2006. 346 с.
12. Велика історія України : у 2-х томах. Том І. К.: Глобус, 1993. 350 с.

13. Вердников В. Г., Кабалкин А. Ю. Возмещение вреда, понесенного гражданином при спасении социалистического имущества. *Советское государство и право*. 1963. № 1. С. 102–107.
14. Вильгельм Браунэдер. Гражданский кодекс Галиции – первая кодификация частного права в Европе / Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Oriental anni MDCCXCVII / пер. с лат. А. Гужвы ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М.: Статут; Одесса, 2013. С. 9–25.
15. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. М.: Территория будущего, 2005. 800 с.
16. Габріадзе М. Р. Зобов'язання, що виникають внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, у цивільному законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 22 с.
17. Гадяцький трактат. З польської мови переклав В. Шевчук за виданням: Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. 89. Львів. 1909. С. 82–90.
18. Гамбаров Ю. С. Добровольная и безвозмездная деятельность в чужом интересе. М., 1880. Вып. 2. 175 с.
19. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій : навч. посібн. К.: Либідь, 1999. 352 с.
20. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 642 с.
21. Горобець В. Мрія, утоплена в підозрілості й образах, або Чому таким коротким було життя українсько-польської унії 1659 року? *Війни і мир* / за заг. ред. Л. Івшиної. Вид. перше. Київ : Українська прес-група, 2004. С. 96–106.
22. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Oriental anni MDCCXCVII / пер. с лат. А. Гужвы ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М.: Статут; Одесса, 2013. 536 с.

23. Гражданское право : учебник: в 4 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2006. Т. 4. Обязательственное право. 816 с.
24. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права : поняття, система, рецепція / за наук. ред. Є. О. Харитонова. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.
25. Гринько С. Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні та європейських країнах: поняття, система, рецепція. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 264 с.
26. Давидова І. В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика : монографія. Одеса : Юридична література, 2018. 368 с.
27. Дигесты Юстиниана / пер. с лат. ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М.: Статут, 2002. Т. I. С. 369–401; 2003. Т. III. С. 343–353.
28. Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Таращук. Київ : Основи, 2008. 1080 с.
29. Дождев Д. В. Римское частное право : учебник для вузов. М.: ИНФРА М-НОРМА, 1996. 704 с.
30. Домбругова А. Дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення. URL: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=214563&menu=323817>
31. Дорошенко П. І. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 574 с.
32. Егорова Е. Н. Обязательства, возникающие из действий в чужом интересе без поручения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2004. 26 с.
33. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. М.: Спарк, 2001. 767 с.
34. Зобов'язальне право України : підручник / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2011. 848 с.

35. Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2001. 178 с.
36. Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2001. 18 с.
37. Зубенко Б. Польща і Україна. Польсько-українські відносини в минулому і сьогодні. Львів, 1998. 108 с.
38. Институции Юстиниана / пер. с лат. Д. Расснера ; под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 1998. 400 с.
39. Иоффе О. С. Обязательственное право. М.: Юрид. лит., 1975. 880 с.
40. Ігнатенко В. Визначення умов виникнення зобов'язань з учинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення. *Право України*. 2010. № 12. С. 68–73.
41. Ігнатенко В. М. До питання про односторонні правомірні дії як підстави виникнення позадоговірних зобов'язань. *Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (м. Харків, 29–30 квітня 2004 р.). Київ : Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 277–288.
42. Ігнатенко В. М. Квазі-інститут недоговірних зобов'язань з односторонніх правомірних дій. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 1–16.
43. Ігнатенко В. М. Понятие и условия возникновения обязательства по ведению чужих дел без поручения. *Проблеми законності* : Респ. міжвідом. наук. зб. 2001. Вип. 48. С. 48–54.
44. Институции. Гай / пер. с лат. Ф. Дыдынского ; под ред. В. А. Савельева, Л. Л. Кофанова. Кн. 3. М.: Юристъ, 1997. 368 с.
45. Історія релігії в Україні : навч. посібн. / за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ : Знання, КОО, 1999. 735 с.

46. Історія України : навч. посібн. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 396 с.
47. Карбонье Ж. Юридическая социология / пер. с франц.; пер. и вступит. статья проф. В. А. Туманова. М.: Прогресс, 1986. 351 с.
48. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 40 с.
49. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільним законодавством України (теоретичні аспекти) : монографія. Одеса : Юридична література, 2008. 360 с.
50. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1 / за ред. Р. О. Стефанчука, та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. 1168 с.
51. Косарев А. И. Римское частное право. М.: Закон и право; ЮНИТИ, 1998. 254 с.
52. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посібник. Київ : Атіка, 2005. 540 с.
53. Кузнєцова Н. С. Принципи сучасного зобов'язального права України. *Українське комерційне право*. 2003. № 4. С. 9–15.
54. Кузьмич О. Я. Зобов'язання у зв'язку зі вчиненням дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення: проблеми кваліфікації в судовій практиці. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 58–64.
55. Кутателадзе О. Д. Підстави виникнення зобов'язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2005. 219 с.
56. Кутателадзе О. Д. Підстави виникнення зобов'язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 19 с.
57. Ландкоф С. Н. Основи цивільного права. Київ : Радянська школа, 1948. 424 с.

58. Ландкоф С. Н. Новая категория обязательств в советском гражданском праве. *Наукові записки Київського університету ім. Т. Г. Шевченка* : юридичний збірник. Т. VII. Вип. VII, 1948. № 3. С. 99–113.
59. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ : Філадельфія, 1995. 470 с.
60. Лубський В. І., Лубська М. В. Історія релігій : підручник. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 776 с.
61. Майданик Л. О праве на возмещение вреда, понесенного при спасении жизни человека. *Советская юстиция*. 1964. № 6. С. 11–17.
62. Майданик Л. А. Обязательства из предотвращения вреда, угрожающего социалистической собственности или жизни человека. *Социалистическая законность*. 1961. № 5. С. 39–41.
63. Малеин Н. С. Правовое регулирование обязательств по возмещению вреда. *Советское государство и право*. 1962. № 10. С. 71–76.
64. Матвеєнко Т. Є. Греко-римське цивільне право доби Юстиніана. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 13. С. 59–63.
65. Методологія в праві : монографія / за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 638 с.
66. Мицик Ю. Нові документи до історії Переяславської Ради. *Розбудова держави*. 1997. № 2. С. 39–42.
67. Морандьер Жюллио де ла. Гражданское право Франции / пер. с фр. М.: Изд-во иностр. лит., 1960. Т. 2. 728 с.
68. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. Т. II. 1088 с.
69. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. 2-ге вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ, 2006. Т. 2. 1088 с.

70. Ніколаєнко О. В. Інститут «negotiorum gestio» та його рецесія в сучасних європейських правових системах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 117–123.
71. Ніколаєнко О. В., Пучкова Г. В. Ніби договірні зобов'язання за римським приватним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 31. С. 221–228.
72. Новицкий И. Б. Солидарность интересов в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1951. 120 с.
73. Общее гражданское уложение Австрийской Республики / пер. с нем. ; под ред. Л. Шарингера и Л. Шпехта. М.: Статут, 2013. 584 с.
74. Оксюк И. Ф. Уния : исторический очерк. Киев: Издательский центр УПЦ, 1990. 38 с.
75. Определение Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда Союза ССР по делу Марцинюка. *Советская юстиция*. 1940. № 22. С. 41–42.
76. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Римське приватне право : підручник. Київ : Ін Юре, 2012. 390 с.
77. Отраднава О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
78. Павліченко Є. В., Голинська М. І. Становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 18–24.
79. Паславський І. Берестейська унія і українська християнська традиція. Львів, 1997. 64 с.
80. Пеструєв Д. М. Формування концепції правового регулювання ведення справ іншої особи без її доручення в Україні та Польщі. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 41–47.
81. Пеструєв Д. М. Правова природа інституту ведення чужих справ без доручення за цивільним правом України. *Правове життя сучасної*

- України: у 2 т.: матер. Міжнар. науково-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. Т. 2. С. 539–541.*
82. Пеструєв Д. М. Ведення справ без доручення як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків. *Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. науково-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 457–459.*
 83. Пеструєв Д. М. Negotiorum gestio за римським приватним правом як підґрунтя інституту ведення справ без доручення у цивільному праві деяких європейських країн. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні : матер. Міжнар. колоков. (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 46–50.*
 84. Пеструєв Д. М. Інститут ведення чужих справ без доручення в римському приватному праві. *Римське право і сучасність : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 94–97.*
 85. Пеструєв Д. М. Психологічна основа ведення чужих справ без доручення у польському праві. *Шерешевські читання «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України» : матер. Всеукр. науково-практ. конф., присв. 85-річчю академіка В. В. Луця (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 75–78.*
 86. Пеструєв Д. М. Традиція регулювання діяльності в чужому інтересі у законодавстві України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матер. Міжнар. науково-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса : Гельветика, 2017. С. 590–592.*
 87. Пеструєв Д. М. DCFR як підґрунтя інтеграційних процесів у галузі правового регулювання відшкодування шкоди *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права : матер. Міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 16 травня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 60–62.*

88. Пеструєв Д. М. Місце ведення справ без доручення у правових системах України та Польщі. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права* : матер. Міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 8 грудня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 49–51.
89. Пеструєв Д. М. Статус приватної особи та право на ведення чужих справ без доручення. *Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтераційного розвитку України* : матер. Всеукр. конфер., присвяч. пам'яті І. В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 20–23.
90. Пеструєв Д. М. Нібито договори у римському приватному праві. *Від римського приватного права до права Європи* : матер. XV Міжнар. науково-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 50–53.
91. Пеструєв Д. М. Особливості умов та наслідків діяльності в інтересах іншої особи без доручення в умовах карантину. *Часопис цивілістики*. 2020. № 37. С. 55–61.
92. Пеструєв Д. М. Регулювання ведення чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі. *Часопис цивілістики*. 2017. № 25. С. 57–62.
93. Пеструєв Д. М. Розуміння категорії «без доручення» у судовій практиці Польщі і України при розгляді справ negotiorum gestio. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7. Issue 3. С. 202–209.
94. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник, 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
95. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
96. Погорельий В. Пандемія COVID-19 в світі як обставина для невиконання зобов'язань договору. URL: <https://tk.media/blogs/vladislav-pogorelyy/pandemiya-covid-19-v-sviti-yak-obstavina-dlya-nevikonannya-zobovyazan-dogovoru>

97. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 року Київ : Либідь, 2002. 606 с.
98. Постанова Вищого господарського суду України від 11.03.2014 р. у справі № 5002-6/2091-2012. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_vgsu_vid_11_03_2014_roku_u_spravi_5002_6_2091_2012/
99. Постанова Рівненського апеляційного господарського суду від 20.11.2013 р. № 35437100. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/35437100/>
100. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко ; упор. К. А. Вислобоков. Київ, 1997. 547 с.
101. Правові наслідки поширення коронавірусу COVID-19 для виконання договорів. URL: <https://sk.ua/uk/news-uk/pravovi-naslidki-poshirennya-koronavi/>
102. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2020 р. № 239. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/239-2020-%D0%BF>
103. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
104. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>
105. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібн. Вид. 9-те, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.
106. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібн. Вид. 10-те, доп. Львів : Край, 2008. 224 с.

107. Рейхель М. О. О взаимопомощи и добросовестности в гражданском праве. *Советское государство и право*. 1948. № 10. С. 62–65.
108. Римское частное право : учебник / под. ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. М.: Юристъ, 1996. 544 с.
109. Рішення Господарського суду Запорізької області : Справа № 908/193/20 від 13.04.2020 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/88721879/>
110. Рішення Господарського суду міста Києва : Справа № 38/12-5/18127.12.11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20532853>
111. Рішення Святошинського районного суду м. Києва : Справа № 759/5486/14-ц від 05.11.2014 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41482855>
112. Рішення у праві Держинського районного суду м. Харкова від 26.11.2019 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86015923>
113. Рішення у справі Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 15 квітня 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57322964>
114. Рябчук М. Польща, польський, поляки. *Сучасність*. 1998. № 11. С. 138–147.
115. Рясенцев В. А. Ведение чужого дела без поручения. *Ученые записки МГУ*. 1946. Вып. 116: Труды юрид. ф-та, кн. II. С. 98–118.
116. Савиньи Ф. К. Обязательственное право / пер. с нем. В. Фукса и Н. Мандро. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 576 с.
117. Сидорченко В. Ф. Правовые проблемы охраны человеческой жизни и имущества на море. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. 129 с.
118. Словник української мови : в 11 томах. Том 8, 1977. 927 с.
119. Словник української мови : в 11 томах. Том 9, 1978. 916 с.
120. Смолій В. А. Українська національна революція 1648–1676 рр. *Український історичний журнал*. 1998. № 1. С. 6–8.

121. Заїка Ю. О. Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення як вид цивільно-правових зобов'язань. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста (до 90-річчя від дня народження проф. Діни Василівни Бобрової)* / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2019. С. 98–108.
122. Стависский П. Р. Обязательства из предотвращения вреда. *Соц. законность*. 1952. № 2. С. 16–18.
123. Стависский П. Р. Возмещение вреда при спасении социалистического имущества, жизни и здоровья граждан. М.: Юрид. лит., 1974. 128 с.
124. Стависский П. Р., Харитонов Е. О. Обязательства из ведения дел без поручения и некоторые смежные обязательства в советском гражданском праве. *Проблемы социалистической законности*. 1979. Вып. 4. С. 104–111.
125. Ставиский П. Р. Відшкодування шкоди, зазнаної при вчиненні дій у громадських інтересах і при рятуванні людини. *Радянське право*. 1962. № 5.
126. Статути Великого Князівства Литовського : у 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ., 2002. 464 с.
127. Степанков В. Уроки державотворення. Актуальні проблеми української національної революції 1648–1676 рр. *Війни і мир* / за заг. ред. Л. Івшиної. Вид. перше. Київ : Українська прес-група, 2004. С. 69–94.
128. Стецюк Л. Л. Щодо можливості недієздатної фізичної особи бути гестором – суб'єктом самозахисту способом вчинення юридичних вчинків у майнових інтересах іншої особи без її доручення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 865–868.
129. Страунинг Э. Л. Самозащита гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1999. 167 с.
130. Суд и судьи в избранных фрагментах из Дигест Юстиниана / пер. с лат. М.: Статут, 2006. 734 с.

131. Тарас А. Е. Анатомия ненависти (русско-польские конфликты в XVIII–XX вв.). Минск : Харвест, 2008. 832 с.
132. Теория права и государства : учебник. Харьков : Одиссей, 2006. 479 с.
133. Теорія держави і права: академ. Курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
134. Трощенко І. О. Інститут недоговірних зобов'язань у європейській правовій системі від часів римського права до регламенту Рим II. URL: <https://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/453>
135. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Персонал, 2017. 160 с.
136. У ВСУ підсумували рекомендації щодо захисту права власності. URL: https://zib.com.ua/ua/print/120218-u_verhovnomu_sudi_pidsumovali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html
137. У середині квітня в українців збільшилася кількість депресій : опитування. URL: <https://ua.112.ua/suspilstvo/v-seredyni-kvitnia-u-ukraintsiv-zbilshylas-kilkist-depresii-opytuvannia-533743.html>
138. Французский гражданский кодекс : учеб.-практ. comment. М.: Проспект, 2008. 752 с.
139. Франчози Дж. Институционный курс римского права / пер. с итал. ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М.: Статут, 2004. 428 с.
140. Філософія права : навч. посібник / за заг. ред. М. В. Костецького, Б. Ф. Чміля. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
141. Харитонов Є. О. Розвиток цивілістичної доктрини в дореволюційну добу. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право. 2013. Т. 3: Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. С. 25–51.
142. Харитонов Е. О. Категория обязательств в римском частном праве. *Юридический вестник*. 1997. № 1. С. 20–29.

143. Харитонов Е. О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения в советском гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1980. 26 с.
144. Харитонов Е. О., Старцев А. В., Харитонova Е. И. Гражданское право Украины : учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Харьков : Одиссей, 2007. 920 с.
145. Харитонов Є. О. Зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення шкоди, за цивільним законодавством України. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу* : матер. Міжнар. наук. конф., присв. пам'яті Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2011. С. 5–9.
146. Харитонов Є. О. Система зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди, за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми приватного права України* : зб. статей до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Н. С. Кузнєцової. Київ : Юридична практика, 2014. С. 461–480.
147. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
148. Харитонов Є. О., Саніахметова Н. О. Цивільне право України : підручник. Київ : Істина, 2003. 776 с.
149. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Правова адаптація у контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. *Міжнародний конгрес європейського права* : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21–22 квітня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 145–149.
150. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Відвернення шкоди та її відшкодування: концепції ЦК України та DCFR. *Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації Угоди про асоціацію Україна-ЄС* : матер. круглого столу (м. Одеса, 6 грудня 2016 року). Одеса : Фенікс, 2016. С. 3–7.

151. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Унії та Україна: незасвоєні уроки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія*. 2015. Вип. 10. С. 39–45.
152. Харитонов Є. О., Пеструєв Д. М. Європейський вектор регулювання відносин, що виникають внаслідок дій в інтересах іншої особи без доручення: досвід України та республіки Польща. *European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland : collective monograph. Vol. I. Sandomierz. Izdevnieciba "Baltija Publishing"*, 2018. С. 454–474.
153. Харитонova О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. 2-ге вид., доп. Харків : Одиссей, 2006. 624 с.
154. Хоменко О. О. Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до Європейського права. URL: http://eurolaw.org.ua/docs/2011_3/txts/13-Homenko.pdf
155. Хомчук О. Міжцерковний конфлікт в Україні – у всесвітньо-історичному контексті кінця ХХ сторіччя. *Сучасність*. 1997. № 7. С. 88–89.
156. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2-х томах. Т. 1. Основы / пер. с нем. М.: Междунар. отношения, 1998. 480 с.
157. Цивільне право України : підручник: у 2 кн. / кер. авт. кол. О. В. Дзера. Київ, 2004. Кн. 2. 640 с.
158. Цивільне право України : підручник. В 2-х томах. Том 2 / за ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубевої. Харків : Одиссей, 2008. 872 с.
159. Цивільне право України: академічний курс : підручник: у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 2. Особлива частина. Київ : Ін Юре, 2003. 520 с.
160. Цивільне право України : курс лекцій. У 6-ти томах. Том V. Книга 1. Загальні положення зобов'язального права / за ред. Р. Б. Шишки. Харків : Еспада, 2005. 224 с.

161. Цивільне право України : навч. посібник / за ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2004. 452 с.
162. Цивільне право України : підручник / у 2 т. ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Т. 2. 552 с.
163. Цивільний кодекс України : науково-практ. комент. / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубєвої. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 749 с.
164. Чепис О. І. Інститут *negotiorum gestio* в сучасному цивільному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 119–122.
165. Шевченко В. Православно-католицька полеміка та її вияви на теренах Руси-України. *Розбудова держави*. 1996. № 9, 10, 12.
166. Шевченко Я. М. Перспективи розвитку нового цивільного законодавства в світлі здійснення в Україні ринкових реформ. Становлення та розвиток цивільних і трудових відносин у сучасній Україні : монографія. / Кер. авт. кол. наук. ред. Я. М. Шевченко. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.
167. Шевченко Я. М. Вибрані праці (1964–2012 рр.) / вступ. слово акад. Н. С. Кузнецової ; відп. ред. Р. О. Стефанчук. Київ : ВГО «Асоціація цивілістів України»; Центр досліджень права ім. Савіної. Одеса : Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. 404 с.
168. Шевченко А. С. Возмещение вреда, причиненного правомерным поведением : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Л., 1986. 15 с.
169. Штейнберг А. Деятельность в чужом интересе без поручения. *Сов. юстиция*. 1940. № 14. С. 18–21.
170. Юридическая аккультурация и управление профессиональной юридической деятельностью. URL: <http://advokatkuzmin.ru/articles/107-article25>
171. Юрченко В. С. Охрана имущественных прав советских граждан. Минск : Изд-во АН БССР, 1962. 152 с.

172. Яичков К. К. Права, возникающие в связи с потерей здоровья. М.: Наука, 1964. 168 с.
173. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ : Критика, 2002. 415 с.
174. Benevolent Intervention in Another's Affairs – projekt unifikacji przepisów o negotiorum gestio przygotowany przez Study Group on a European Civil Code w. 2006.
175. Domański L. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia w: Encyklopedia podręczna prawaprywatnego. Warszawa (bez daty). t. 3.
176. Draft of Common Frame of Reference (akademicki) Projekt Wspólnej Ramy Odniesienia opublikowany w lutym. 2008.
177. Ewa Lewandowska. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 stycznia 2010 r., sygn. III CZP 125 *Studia Prawnoustrojowe*. 2012. nr 17. C. 119–127.
178. F. Zoll jun., *Zobowiązania w zarysie według polskiego Kodeksu zobowiązań*. Warszawa. 1948.
179. Juliusz Bardach. Recepcja w historii państwa i prawa. *Czasopismo prawnohistoryczne*. Tom XXIX. Zeszyt 1. 1977. S. 1–61.
180. Jan Halberda. Koncepcja prowadzenia cudzych spraw bez zlecenia w kodeksie zobowiązań z 1933 roku na tle wcześniejszych rozwiązań europejskich. URL: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/wspolczesne-problemy-prawa-zobowiazan-369350885>
181. Jerzy Pisuliński: struktura części ogólnej prawa zobowiązań. *Transformacje Prawa Prywatnego*. 2017. № 2. S. 37–51.
182. Joanna Kruszyńska-Kola. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia jako wyraz zachowań altruistycznych. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Rok LXXVIII. zeszyt 1. 2016. S. 128–133.
183. Juliusz Bardach, Bogusław Lesnodorski, Michał Pietrzak. Historia ustroju i prawa polskiego. Wydanie piąte. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 2001. S. 123–126.

184. Karol Jokiel. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia. URL: https://www.eporady24.pl/prowadzenie_cudzych_spraw_bez_zlecenia,artykuly,4,47,326.html
185. Kodeks cywilny z krótkim komentarzem; Redaktor odpowiedzialny mgr Józef Leonarski. Wydano staraniem ośrodka doradztwa i szkolenia tur. Jaktorów, 2000. 316 s.
186. Kodeks cywilny. Komentarz. Redaktor: dr. hab. Mariusz Załucki, prof. KA. Wydawnictwo C.N. Beck. Warszawa, 2019. 2202 s.
187. Kopaczyńska-Pieczniak K., Komentarz do art. 752 Kodeksu cywilnego [w:] Kidyba A. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania – część szczególna, LEX, 2014.
188. L'Ukraine del XVII secolo tra l'Occidente ed l'Oriente d'Europa. I Convegno Italo – Ucraino 13–16 settembre 1994. Київ : Венеція, 1996.
189. Longchamps R. de Berier. Zobowiązania. Lwów 1939. S. 210–211.
190. Ludwiczak W., Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia. Wybrane zagadnienia, Warszawa, 1960.
191. Marta Lampart. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia. URL: <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3568>
192. Mysiak P., Zubar V. & Pestruiev D. Conducting Other People's Affairs Without a Power of Attorney in a Pandemic: Poland and Ukraine. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. № 9 (2). S. 87–110. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v9i2.245>
193. Należyta staranność. URL: https://lexplay.pl/artykul/Prawo-Umow/prowadzenie_cudzych_spraw_bez_zlecenia_uwagi_ogolne
194. Olgierd Rudak. Koronawirusowe «wygaśnięcie zobowiązań» to nie «wygaśnięcie umów». URL: <https://czasopismo.legeartis.org/2020/04/koronawirus-wygasniecie-zobowiazan.html>
195. Patrycja Rojek-Socha. Tarcze mieszają w terminach – nie ma pewności, czy są «zawieszone». URL: <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/terminy-procesowe-i-sadowe-zawieszone-czy-nie-watpliwosci,500342.html>

196. Patrycja Rojek-Socha. W czasach koronawirusa zaczyna się wojna o alimenty. URL: <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/jak-obnizyc-podwyzszyc-alimenty-w-czasie-koronawirusa,499673.html>
197. Pistor Katharina «Law in the Time of COVID-19». Books 2020. 240. URL: <https://scholarship.law.columbia.edu/books/240>
198. Praktyczny przewodnik po instrumentach wsparcia i rozwiązaniach antykryzysowych. URL: http://konfederacijalewiatan.pl/aktualnosci/2020/1/files/2020_04/Praktyczny_przewodnik_po_instrumentach_wsparcia_i_rozwiazaniach_antykryzysowych_final_v2.pdf?fbclid=IwAR1IRWLY236jdHW6isphWcVqb4YtDwSJ5OSjFiOT28cXOayZz7xv7-B7IEg
199. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 6. Suplement. Pod red. Dr hab. Adama Olejniczaka Wydawnictwo C. H. Bec. Instytut nauk prawnych PAN. Warszawa, 2010.
200. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I–VI. Munich, 2009.
201. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia – uwagi ogólne. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
202. Przemysław Drapała. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia. Konstrukcja prawna. Wydawnictwo C.H. Beck. Warszawa, 2010.
203. Psychologiczne następstwa kwarantanny i jak im zapobiegać. URL: <https://www.mp.pl/poz/psychiatria/depresja/232245,psychologiczne-nastepstwa-kwarantanny-ijak-im-zapobiegac>
204. Radwański Z., Panowicz-Lipska J. Zobowiązania – część szczegółowa, Warszawa, 2013. S. 188.
205. Rozwadowski W. Prawo rzymskie. Zarys wykładu z wyborem źródeł. Poznań, 1991.

206. Savigny Friedrich Karl. System des heutigen romischen Rechts. 8 Bande und Register 2. Neudruck der Ausgabe. Berlin, 1840–1848/ Scientia Verlag Aalen, 1981. 385 p.
207. Sojka-Zielinska K. Rola prawa rzymskiego w pracach kodyfikacyjnych wieku Oświecenia, CPH, t. XXVII, z. 1, 1965. S. 109–122.
208. Sędzia Krupa: Czas epidemii – czasem... bezkarności. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
209. Stres, depresja – psychiczne skutki izolacji. URL: <https://wgospodarce.pl/informacje/78211-stres-depresja-psychiczne-skutki-izolacji>
210. System prawa cywilnego, Prawo zobowiązań – część szczegółowa. t. III. cz. 2. Warszawa-Wrocław, 1976.
211. Tomasz Gołowienk. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia. URL.: <https://www.skarbiec.biz/prawo/prawnik-radzi/prowadzenie-cudzych-spraw-bez-zlecenia.htm>
212. Trzeba szukać rozwiązań poza specustawą. URL: <https://retailnet.pl/2020/04/01/27187-trzeba-szukac-rozwiazan-poz-specustawa/>
213. Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw. URL: <http://dziennikustaw.gov.pl/DU/2020/568>
214. Watson A. Evolution of Western Private Law (ExpandedEdition). Baltimore, London : JohnsHopkinsUniversityPress, 2000. 320 p.
215. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Edinburgh : Scottish Academic Press, 1974. 106 p.
216. Witold Czachórski. Prawo zobowiązań w zarysie. Państwowe Wydawn. Naukowe, 1970. 763 s.
217. Witold Walkowski. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia. URL: <http://lexvin.pl/prawo-lexvin/3553/Prowadzenie-cudzych-spraw-bez-zlecenia>

218. Wojciechowski Ł. Ewolucyjne widzenie altruizmu – od redukcjonizmu do... w: D. Rutkowska, A. Szuster O różnych obliczach altruizmu. Warszawa, 2008.
219. Wołodkiewicz W., Zabłocka M. Prawo rzymskie. Instytucje. 2 wydanie, zmienione i poszerzone. Wydawnictwo C.H.BECK/ Warszawa, 2000. S. 302–304.
220. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 6 maja 2015 r. URL: <https://www.saos.org.pl/judgments/157786>
221. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 września 2009 r., I CSK 35/09
222. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2015 r. III CSK 272/14. Pojęcie „braku zlecenia” w przypadku prowadzenia cudzych spraw. Tekst orzeczenia pochodzi ze zbiorów Sądu Najwyższego. URL: <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/iii-csk-272-14-pojecie-braku-zlecenia-w-przyypadku-521804058>
223. Wyrok z dnia 11 października 2000 r., III CKN 264/00ю. URL: <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia1/III%20CKN%20264-00.pdf>
224. Wojciech Dajczak, Tomasz Giaro, Franciszek Longchamps de Berier. Prawo rzymskie u podstaw prawa prywatnego. PWN. 2014. 617 s.
225. Życie w czasie epidemii. Jak kwarantanna wpływa na psychikę? URL: <https://www.rp.pl/Koronawirus-SARS-CoV-2/200329713-Zycie-w-czasie-epidemii-Jak-kwarantanna-wplywa-na-psychike.html>

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:**

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пеструєв Д. М. Регулювання ведення чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі. *Часопис цивілістики*. 2017. № 25. С. 57–62. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/313>
2. Пеструєв Д. М. Формування концепції правового регулювання ведення справ іншої особи без її доручення в Україні та Польщі. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 41–47. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/186>
3. Пеструєв Д. М. Особливості умов та наслідків діяльності в інтересах іншої особи без доручення в умовах карантину. *Часопис цивілістики*. 2020. № 37. С. 55–61. URL: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i37.350>
4. Пеструєв Д. М. Розуміння категорії «без доручення» у судовій практиці Польщі і України при розгляді справ negotiorum gestio. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Volume 7. Issue 3. С. 202–209. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-3/30.pdf>
5. Mysiak P., Zubar V., Pestruiev D. Conducting Other People's Affairs Without a Power of Attorney in a Pandemic: Poland and Ukraine. *Ius Humani*, 2020. № 9 (2). P. 87–110. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/245>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Пеструєв Д. М. Нібито договори у римському приватному праві. *Від римського приватного права до права Європи* : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 50–53.

7. Пеструєв Д. М. DCFR як підґрунтя інтеграційних процесів у галузі правового регулювання відшкодування шкоди. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права* : матеріали Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 16 травня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 60–62.
8. Пеструєв Д. М. Традиція регулювання діяльності в чужому інтересі у законодавстві України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса : Гельветика, 2017. С. 590–592.
9. Пеструєв Д. М. Статус приватної особи та право на ведення чужих справ без доручення. *Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України* : матеріали Всеукр. конф., присвяч. пам'яті І. В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 20–23.
10. Пеструєв Д. М. Місце ведення справ без доручення у правових системах України та Польщі. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права* : матеріали Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 8 грудня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 49–51.
11. Пеструєв Д. М. Ведення справ без доручення як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 457–459.
12. Пеструєв Д. М. Negotiorum gestio за римським приватним правом як підґрунтя інституту ведення справ без доручення у цивільному праві деяких європейських країн. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матеріали Міжнар. колоквиуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 46–50.
13. Пеструєв Д. М. Психологічна основа ведення чужих справ без доручення у польському праві. *Шерешевські читання «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку*

України» : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. 85-річчю академіка В.В. Луця (Одеса, 7 грудня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 75–78.

14. Пеструєв Д. М. Правова природа інституту ведення чужих справ без доручення за цивільним правом України. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). У 2 т. Одеса : Гельветика, 2019. Т. 2. С. 539–541.
15. Пеструєв Д. М. Інститут ведення чужих справ без доручення в римському приватному праві. *Римське право і сучасність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 94–97.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати дисертаційного дослідження підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні фахового семінару кафедр цивільного права і кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях, в тому числі міжнародних, а саме: Міжнародний круглий стіл «Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права» (м. Одеса, 16 травня 2017 р.); XV Міжнародна науково-практична конференція «Від римського приватного права до права Європи» (м. Одеса, 15 травня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнська конференція, присвячена пам'яті І. В. Шерешевського «Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.); Міжнародний круглий стіл «Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права» (м. Одеса, 8 грудня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17

вересня 2018 р.); Міжнародний колоквиум «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 85-річчю академіка В. В. Луця «Шерешевські читання “Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України”» (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 18 травня 2019 р.).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
проф. В.С. Загородній

2021 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
кафедри цивільного права Національного університету «Одеська
юридична академія» Пеструєва Дмитра Миколайовича на тему:
«Зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових
інтересах іншої особи без її доручення, за законодавством України та
Польщі» в навчальну та науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: *голови* – першого проректора Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеяна, *членів комісії*: віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Кузнецової Л.В., декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора Є.О. Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Пеструєва Дмитра Миколайовича на тему: «Зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, за законодавством України та Польщі» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Проблеми цивільного права», «Спадкове право», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширити обсяг матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Проблеми цивільного права», «Спадкове право», зокрема, включити питання щодо розширення вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення за законодавством України та Польщі.

Результати дослідження Пеструєва Д.М. відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовані до використання у навчальному процесі 15 наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Пеструєв Д.М. Регулювання ведення чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі. *Часопис цивілістики*. 2017. № 25. С. 57-62. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/313>
2. Пеструєв Д.М. Формування концепції правового регулювання ведення справ іншої особи без її доручення в Україні та Польщі. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 41-47. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/186>
3. Пеструєв Д.М. Особливості умов та наслідків діяльності в інтересах іншої особи без доручення в умовах карантину. *Часопис цивілістики*. 2020. № 37. С. 55-61. URL: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i37.350>
4. Пеструєв Д. М. Розуміння категорії «без доручення» у судовій практиці Польщі і України при розгляді справ negotiorum gestio. *Evropský politický a právní diskurz*. Volume 7. Issue 3. 2020. С. 202-209. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-3/30.pdf>
5. Mysiak P., Zubar V., Pestruiev D. Conducting Other People's Affairs Without a Power of Attorney in a Pandemic: Poland and Ukraine. *Ius Humani*, 2020. 9(2). Р. 87-110. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/245>
6. Пеструєв Д.М. Нібито договори у римському приватному праві. *Від римського приватного права до права Європи*: матеріали 15-ої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 50-53.
7. Пеструєв Д.М. DCFR як підґрунтя інтеграційних процесів у галузі правового регулювання відшкодування шкоди. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права*: матеріали міжнародного круглого столу (м. Одеса, 16 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 60-62.
8. Пеструєв Д.М. Традиція регулювання діяльності в чужому інтересі у законодавстві України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Гельветика, 2017. С. 590-592.
9. Пеструєв Д.М. Статус приватної особи та право на ведення чужих справ без доручення. *Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України*: матеріали Всеукраїнської конференції, присвяч. пам'яті І.В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 20-23.
10. Пеструєв Д.М. Місце ведення справ без доручення у правових системах України та Польщі. *Законодавство України, Польщі та Литви в галузі приватного права*: матеріали Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 8 грудня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 49-51.

11. Пеструєв Д.М. Ведення справ без доручення як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса: Гельветика, 2018. С. 457-459.

12. Пеструєв Д.М. *Negotiorum gestio* за римським приватним правом як підгрунття інституту ведення справ без доручення у цивільному праві деяких європейських країн. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні*: матеріали Міжнародного колоквиуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 46-50.

13. Пеструєв Д.М. Психологічна основа ведення чужих справ без доручення у польському праві. *Шерешевські читання «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України»*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю академіка В.В. Луця (Одеса, 7 грудня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 75-78.

14. Пеструєв Д.М. Правова природа інституту ведення чужих справ без доручення за цивільним правом України. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Гельветика, 2019. Т. 2. С. 539-541.

15. Пеструєв Д.М. Інститут ведення чужих справ без доручення в римському приватному праві. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 94-97.

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати студентам Національного університету «Одеська юридична академія» можливість визначити довести подібності цивілізаційного розвитку України та Польщі, як чиннику обрання їх правових систем, цивільного законодавства, інститутів ведення справ іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) тощо у якості об'єктів порівняльного аналізу; визначення перебігу і особливості формування зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у цивільному законодавстві України та Польщі; встановлення правової природи і характерних властивостей зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), відповідно до цивілістичних доктрин та концепцій цивільного законодавстві України та Польщі; визначення специфіки суб'єктного складу та змісту зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у цивільному законодавстві України та Польщі; аналіз судової та іншої практики, що сформувалася стосовно справ, які виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення в Україні та в Польщі; формулювання рекомендацій щодо змін та доповнень у норми

вітчизняного цивільного законодавства з питань регулювання зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення; встановлення особливостей діяльності, яка здійснюється в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення) в умовах кризи, пов'язаної з пандемією КОВІД-19 (на матеріалах України та Польщі); визначення перспектив і тенденцій правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення), у цивільному законодавстві України та Польщі в умовах євроінтеграції.

На основі вищезазначених публікацій запропоновано шляхи вдосконалення теоретичних і практичних проблем цивільно-правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (ведення чужих справ без доручення).

Голова комісії:

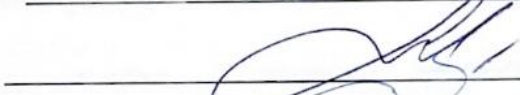

М.Р. Аракелян

Члени комісії:

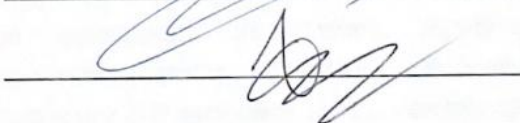
Г.О. Ульянова

Л.В. Кузнецова

Д.О. Колодін

Є.О. Харитонов